# EOS

## CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN POLSKIEGO TOW. FILOLOGICZNEGO

WYDAWCY

TADEUSZ SINKO (KRAKÓW) ZA CZĘŚĆ GRECKĄ.

JAN SAJDAK (POZNAŃ) ZA CZĘŚĆ ŁACIŃSKĄ.

ROCZNIK XXIV. 1919—1920.

WE LWOWIE 1921 — NAKŁADEM POL. TOW. FILOLOG.
Z DRUKARNI ZJEDNOCZENIA MŁODZIEŻY W POZNANIU, POCZTOWA 14
GŁÓWNY SKŁAD WE LWOWIE W KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SYNA
W LIPSKU W KSIĘGARNI KAROLA W. HIERSEMANNA.

# EOS

## COMMENTARII POLONORUM SOCIETATIS PHILOLOGAE

EDITORES

PARTIS GRAECAE
THADDAEUS SINKO
(CRACOVIAE).

PARTIS LATINAE
IOANNES SAJDAK
(POSNANIAE).

VOLUMEN XXIV. 1919—1920.

LEOPOLI 1921 SUMPTIBUS POLON. SOCIET. PHILOLOGAE.
PROSTAT LEOPOLI APUD BIBLIOPOLAS GUBRYNOWICZ ET FILIUM
LIPSIAE APUD BIBLIOPOLAM CAROLUM W. HIERSEMANN.

**Redaktorowie** „Eos" (część grecka i humanistyczna)

Prof. Dr. Tadeusz Sinko, Kraków XIII, ulica Ks. Józefa, 13.

(część łacińska)

Prof. Dr. Jan Sajdak, Poznań, Uniwersytet.

Do nich uprasza się zwracać z rękopisami artykułów i recenzyj i z egzemplarzami recenzyjnymi.

**Skarbnik** Pol. Tow. filol.

Prof. Marjan Golias, Lwów, ul. św. Zofji, 22.

Do niego należy się zwracać z wkładkami (100 mk. rocznie) i w sprawie ekspedycji roczników.

# EOS

## CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN POLSKIEGO TOW. FILOLOGICZNEGO

WYDAWCY

TADEUSZ SINKO (KRAKÓW) ZA CZĘŚĆ GRECKĄ.

JAN SAJDAK (POZNAŃ) ZA CZĘŚĆ ŁACIŃSKĄ.

ROCZNIK XXIV. 1919—1920.

WE LWOWIE 1921 — NAKŁADEM POL. TOW. FILOLOG.
Z DRUKARNI ZJEDOCZENIA MŁODZIEŻY W POZNANIU, POCZTOWA 14
GŁÓWNY SKŁAD WE LWOWIE W KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SYNA
W LIPSKU W KSIĘGARNI KAROLA W. HIERSEMANNA.

---

# EOS

## COMMENTARII POLONORUM SOCIETATIS PHILOLOGAE

EDITORES

PARTIS GRAECAE
THADDAEUS SINKO
(CRACOVIAE).

PARTIS LATINAE
IOANNES SAJDAK
(POSNANIAE).

VOLUMEN XXIV. 1919—1920.

LEOPOLI 1921 — SUMPTIBUS POLON. SOCIET. PHILOLOGAE.
PROSTAT LEOPOLI APUD BIBLIOPOLAS GUBRYNOWICZ ET FILIUM
LIPSIAE APUD BIBLIOPOLAM CAROLUM W. HIERSEMANN.

## Spis rzeczy rocznika XXIV:


Str.

I. Rozprawy:

Hammer S., Vergiliana . . . . . 1

Dziech J., De Velleio Paterculo virtutis aestimatore . . . . . 18

Graszyński B., Quaestiones in aliquot locos commentarii, „De mortibus persecutorum" Lactantii, cuius creditur . . . . . 24

Klinger W., Do fragmentów elegijnych Archilocha . . . . . 26

Srebrny S., Dwa fragmenty Safo . . . . . 32

Hammer S., De fabulae, quae est de Antiocho et Stratonica, origine 35

Sajdak I., Ioannis Geometrae carmen . . . . . 43

Sinko T., Diapeira Agamemnona i Chodkiewicza . . . . . 45

Łempicki Z., Zasadnicze problemy współczesnego językoznawstwa 73

II. Recenzje — Sprawozdania — Zapiski.

Dr. Alois Walde: Ueber älteste sprachliche Beziehungen zwischen Kelten und Italikern (Fr. Smolka) . . . . . 110

Ruch filologiczny w Polsce (1919—1921), (J. Sajdak) . . . . . 113



Cz 2810/1919-20

# VERGILIANA

scripsit

**Severinus Hammer.**

## I. De ecloga sexta.

Captiosas Skutschii[1]) coniecturas, quibus innisus vir ille sagacissimus perdifficilem et duram eclogae sextae compositionem explicare conatus est, licet optimis argumentis usi refellerint viri docti, imprimis Fridericus Leo,[2]) — attamen neque conclamatissimum illum de Cornelio Gallo locum (v. 64 sqq.) probabili ratione interpretati sunt, neque eclogae exitus (v. 82 sqq.) quatenus cohaereret cum eis, quae antecederent, extricare potuerunt. Itaque in re haud levi denuo periculum facienti mihi dumtaxat venia dabitur, si eclogae partibus singulis breviter adumbratis in eius contextum quoquo modo inquirere instituero.

Dicit igitur poëta in carminis prooemio (v. 3 sqq.) blandae recusationis specie usus (v. 6 sq.) Phoebum, qui ipsum a carmine epico pangendo averterit et ad scribenda carmina bucolica impulerit, huius quoque eclogae auctorem fuisse praecipuum (v. 9: non iniussa cano — Phoebi iussu cano).[3]) Vergilius tamen conscientia, quid abesset virium, cum tenuem musam silvestrem cum carmine heroico minime certare posse intellegeret et tamen nobilis amici (sc. Alfeni Vari) expectationem explere non posset, qua fuit animi modestia — haec addidit v. 9 sq.: „Si quis tamen haec quoque, si quis | captus amore[4]) leget" scilicet: si cui forte quadam legenti hoc quoque modicum carmen placuerit, quantulumcumque sit[5]) — scito totum hoc carmen unice

[1]) Cf. Aus Vergils Frühzeit I 38 sqq., II 132 sqq.

[2]) Hermes 37 (1902) p. 14 sqq.

[3]) Rectissime singulas prooemii sententias reddidit Fr. Leo l. c. p. 22.

[4]) Minus recta est Leonis explicatio l. c. p. 23: Aber Pasiphaë lässt den auf die Liebe gerichteten Sinn des Dichters (si quis . . captus amore . .) nicht los (similiter Rothstein ad Prop. I 34,81); nam post „captus amore" supplendum est „carminis" vel „argumenti" simili modo atque Georg. III 284 sq.: „Sed fugit interea, fugit inreparabile tempus, | singula dum capti circumvectamur amore" et 291 sq.: „sed me Parnasi deserta per ardua dulcis | raptat amor". Denique S. Hieronymus eundem sensum subicit huic locutioni, quam affert in praef. ad Quaest. hebr. in Genes.

[5]) Sic modeste iam Catullus 1,8 sq.: quare habe tibi quidquid hoc libelli | qualecumque; ibid. 3 sq.: namque tu solebas | meas esse aliquid putare nugas. Tum apud Horatium legimus sat. I 10.88 sq.: quibus haec, sunt qualiacumque, | adridere velim; apud Propertium II 34,81: non tamen haec ulli venient ingrata legenti (cf. ibidem v. 83, 87, 89). — Locum Vergilianum fortasse memoria tenuit Persius, cum sat. I, 2 haec scripsit: „Quis leget haec"? „Min' tu istud ais"? „Nemo hercule". „Nemo"?

Alfeni Vari laudes praedicaturum esse, sive unice eius memoriae dicatum iri (v. 10 sq.: te nostrae, Vare, myricae, | te nemus omne canet).[1]) Ad haec confidit fore, ut etiam Phoebus, qui poëtae coeptis adspiraverit, oblectationem quandam capiat ex hac Alfeni Vari laudatione; illi enim (sc. Phoebo) nullam eclogam gratiorem esse posse, quam eam, cuius prima pagina Vari nomen praescriptum sit (v. 11 sq).

Ex his poëtae verbis perspicuum est totam eclogam sextam, qua primum descripta fuerit forma, Alfeno Varo oblatam esse, neque in ea usquam restitisse locum, quo praeter Varum etiam alius quisquam laudibus efferretur. Iam si Vergilius procedente carmine ad Varum amplius nusquam recurrit, manifesto eandem componendi artem persequitur, quam in ecloga octava adhibuit. Nam illi quoque carmini praemittit verba dedicatoria ad Asinium Pollionem (VIII 6—13),[2]) quorum summa: „a te principium, tibi desinam" (v. 11) etsi propter fixam et usu detritam formam[3]) acumine praetunditur, attamen procul dubio eo spectat, ut ex poëtae sensu soli Pollioni totum carmen dedicatum esse putemus necesse sit. Atqui idem in ecloga ipsa ad suum fautorem nullo amplius verbo adludit. Sola decima ecloga, peculiari artificio a poëta in operis fine adhibito, non modo in prooemio Cornelii Galli nomen nuntiatur, sed etiam in eclogae argumento primariae ei partes tribuuntur.

Quod si ex ipsa prooemii explicatione facile effici cogique potest eclogam sextam ideo a poëta scriptam esse, ut unius

et v. 45: Non ego, cum scribo, si forte quid aptius exit, | quando haec rara avis est, si quid tamen aptius exit, al. Cf. etiam Quintilianum, qui Inst. or. XII 10, 26 illa Persii verba transscripsit. Scilicet quod ad sensum ipsum Persii verborum attinet, potius in medium vocaverimus Hor. sat. I. 4, 22 sq.: cum mea nemo | scripta legat, al. Et his quidem verbis Horatii, qui in Lucilii satiris criticam exercet, schol. ad Pers. sat. I v. 2 sine dubio in errorem inductus est ita, ut haec proferret: „hunc versum de Lucilii primo rettulit" — cum re vera Persius non secundum sat. I versum, sed primum (O curas hominum, al.), e Lucilio in satiram suam transtulerit (cf. O. Jahn ed. Pers. sat. Lips. 1843, p. 78). Haec si recte sunt disputata, conicere licet non Lucilii, sed Vergilii (et Horatii) vestigia secutum Persium haec verba expressisse, quibus satirarum suarum futurum lectorem respexisset.

[1]) Skutschii (Aus V. Frühzeit II 131) explanatio poëtae consilio non satagit: „für das Lob des Varus wird vielleicht auch hierbei einmal etwas abfallen".

[2]) Iam si ecl. VIII 11 sq. legimus: accipe iussis | carmina coepta tuis — primo obtutu haec verba contradicere putaverimus eis, quae ecl. VI 3 sqq. et 9 exstant; nam ibidem Vergilius bucolicorum suorum auctorem Phoebum nominat. Nisi vero nemini non liquet praeter deorum auxilium etiam Pollionis consilium poëtae nonnihil profuisse; unde facile est intellectu, quare hominis potius de se merita commemoraverit, cui praeterea eclogam ipsam obtulerit.

[3]) Cf. Hom. Il. IX 97: ἐν σοὶ μὲν λήξω, σέο δ' ἄρξομαι et aliorum scriptorum similes locos, quos affert C. Hosius in com. ad Verg. ecl. VI 11 (Vergilii Bucolica cum auctoribus et imitatoribus, Bonn 1915 = Kleine Texte von H. Lietzmann N. 134).

Alfeni Vari memoriam servaret, iam mirum quantum offendimur in versibus huius carminis 64—73, in quibus subito in Cornelii Galli laudes incurrimus merito dubitantes, quomodo istae laudes cum praecedentibus et insequentibus versibus cohaereant, vel etiam quo iure post tam singularem Alfeni Vari in prooemio laudationem (v. 11: te nemus omne canet) — ita sublimibus verbis in carmine medio Cornelius Gallus ad astra tollatur.

Iam primum statuendum est istos versus (64—73) locum servare inter ea Sileni carmina, quae ipse poëta referat. Et Silenus quidem canebat inde a mundi primordiis incipiens varias historias fabulares ex parte saltem temporum ordine respecto (v. 31—42); nam solum Pyrrhae mentio, quae manifesto ex consulto in initio facta temporum ordinem turbare videtur,[1]) parum distincte (v. 41: hinc lapides Pyrrhae iactos) ad eas fabulas adludit, quae peculiari transfigurationis forma atque specie insignes sunt. Tum, quae sequuntur inde a v. 43 vetustatis res fabulosae, utique tempore, quo accidisse putabantur, posteriores sunt antecedentibus omnibus. Et quidem commemoratur pervetusta fabula e κύκλῳ earum, quae ad Argonautarum expeditionem spectant (de Hyla et Hercule v. 43 sq.), tum de Pasiphaës detestatis amoribus historia fabularis (v. 45—60), cui per comparationem κατὰ σύνεσιν ex lege similia copulandi immixta est narratio de Proetidibus (v. 48—51), denique fabula de Atalanta et Hippomene (v. 61). Haec fabula de Atalantae et Hippomenis cursu extremum tenet locum inter eas sex historias fabulares, quae nullo proprio colore insignes sunt. Exinde ope transitionis non satis quidem expressae (cf. v. 61: tum canit et v. 62: tum... circumdat) descendit Vergilius a variis fabulis ad eas, quae peculiarem metamorphoseon colorem praeseferunt. Iam transitionis parum distincta species, qua in duabus insequentibus versibus poëta usus est, suspicari sinit Vergilium primo voluisse alias insuper fabulas adiungere praecedentibus specie non dissimiles; post fortasse molestam similia enumerandi rationem pertaesum subito declinasse in aliarum fabularum seriem, quae in metamorphosin exirent, ideoque, ut in subitis consiliis fit, non satis accurate expressisse hunc transitum ad fabulas diversi argumenti. Quocunque modo res se habet, hoc certe nulli dubitationi obnoxium est: postquam poëta v. 62 sq. haud obscuris (ut antea in v. 41) verbis, sed

[1]) Poëta hoc ordine enumerat argumenta fabularum, quae ad vetustissimam hominum memoriam pertinent: 1) Deucalion et Pyrrha lapidibus iactis exstinctum hominum genus redintegrant, 2) Saturnus regna obtinet, 3) Prometheus Caucaso affigitur, 4) Ignis a Prometheo rapitur. Comparatis inter se 3) et 4) in aperto est a poëta licentia satis pervulgata (cf. infra v. 78 et 79) ὕστερον πρότερον adhibitum esse. Contra hominum renata stirps longe post Promethei furtum et poenam commemoranda erat. Cf. etiam Fr. Leo l. c. p. 24.

evidenter et plane primam metamorphosin indicavit (de Phaëthontis sororibus in alnos mutatis), unumquemque lectorem vel invitum coëgit, ut alias praeterea metamorphoses, easque expressas, exspectaret. Atque re ipsa paulo infra (inde a v. 74) evidentium metamorphoseon series continuatur. Et quidem legimus de transfiguratione Scyllae, Nysi filiae (v. 74–77), Terei (v. 78) et Philomelae (v. 80 sq.). — Qui has metamorphoses excipiunt tres versus (82 sqq.) varie a variis explicabantur. Nam cum nonnulli opinabantur poëtam, ne longus fieret, his versibus omnia Sileni carmina breviter colligere et tamquam sub unum aspectum subicere, tum alii suspicabantur hoc loco novas quasdam res singulas in medium proferri.[1]) Equidem puto Vergilium, procedente metamorphoseon enumeratione, allatis et notis iam transfigurationibus recentem subiungere, et sensum hunc fere inesse his verbis: Silenus haec omnia canebat, quae quondam cecinerat Phoebus (ad v. 82: Phoebo.. meditante cf. ecl. I 2: musam meditaris avena) super Eurotae ripam de Spartano Hyacintho, quem valde adamaverat, et quidem eo temporis momento, quo ille discum ludens a deo forte fortuna peremptus in hyacinthi florem conversus erat.[2]) De Phoebi amore in Hyacinthum, de eius obitu acerbo et transfiguratione cecinerunt inter Alexandrinos Nicander et Euphorion Euripidis mentionem (Hel. 1469 sqq.) secuti. Quorum vestigiis insistebant Romani, imprimis Ovidius, cuius notissima de Hyacintho narratio exstat Met. X 162–219. — Itaque vox »omnia«, dum specie sua generatim fabularum et metamorphoseon seriem claudit, revera arctissime cum praecedentibus metamorphosibus coniungitur; Silenus enim concinit postremo carmina, quae olim Phoebus commentus est de amasio suo in hyacinthi florem converso, qui inde ab illo tempore eodem modo Phoebi sacer factus est, atque iam antea sacrata fuit deo laurus, quae hoc loco carmina Phoebi audit et ediscit (v. 83: iussitque ediscere laurus).[3]) — Facile quidem concedimus a poëta simplicem sententiam: „Silenus canebat praeterea de Hyacintho in florem mutato" nimis artificiose expressam esse, cum „mutatae formae" auctori sc. Phoebo

[1]) Maass, Herme 31, 421 et Skutsch l. c. I 31 in hoc quidem consentiunt Phoebum de Hyacintho cecinisse, sed alter intellegit in universum carmen quoddam triste fuisse, quo Hyacinthi obitus deploraretur, alter putat in illo carmine amorem Phoebi in Hyacinthum fuisse expressum. Ceterum res quasdam novas a poëta induci, non autem fabularum omnium, quas Silenus narraverit, summam breviter colligi comprobant Skutsch (I 30; II 133) et Leo (Herme 37, 26). Sed Leo (ibidem p. 26 et 27) vix recte cogitat de multis carminibus („ganzer Hauten", „Liedercyklus"), quorum argumentum ad Hyacinthi fata pertinere putat. Cf. infra.

[2]) Praeter Ovidium cf. E. Rohde, Psyche I, 137 sqq. et Greve in Roscheri lex. myth. 1,2759 sqq.

[3]) Uterque flos iuxta commemoratur a Vergilio in ecl. III, 62 sq.: Et me Phoebus amat; Phoebo sua semper apud me | munera sunt, lauri et suave rubens hyacinthus.

principem locum assignavisset. Quod quidem Vergilius has ob causas fecisse putandus est: 1) manifesto poëtarum morem sanctum secuto in nomen eiusdem dei, a quo canere exorsus est (cf. v. 3 sqq., 9 et 11 sq.), eclogam exire placuit,[1]) 2) adnotare voluit Silenum omnes res singulas[2]) cantasse, quae ad amorem Phoebi in Hyacinthum et eius tristem eventum pertinerent (sc. amorem mortem Hyacinthi, eius transfigurationem), 3) poëta, qui linguam et manum moderari didicit, ne molestus fieret, longae fabularum enumerationi finem imponere constituit; at certo sciebat, si singulare de Hyacintho carmen ab ingruente Vespero repente abrumpi passus esset, totam eclogam carituram fuisse exitu tranquillo et sereno. Quapropter Vergilius, dum de singulis agit, prudens ac sciens rei speciem attenuat et quodammodo oblitterat in enuntiati fronte generatim: »omnia« ponens, quo fit, ut reapse nonnemini oculo veloci percurrenti suspicio oriri possit poëtam omnium fabularum consummationem indicare velle. — Ceterum id quoque observandum est in carminis exitu positam esse hanc metamorphosin parum distinctam et obscuram simili modo atque in carminis initio poëtam metamorphoseos speciem et formam adumbrantem minus significanter dixisse: hinc lapides Pyrrhae iactos (v. 41).

Inde satis perspicuum est certam quandam rationem, quin etiam modum atque ordinem observatum esse a Sileno diversa carmina modulante. Nam primum generatim communes sex fabulae inducuntur (v. 41—61; sc. v. 42 unius fabulae de Prometheo argumentum redditur); deinde sequitur species fabularum quattuor in evidentem metamorphosin exeuntium (v. 62—63 et 74—81). Harum omnium fabularum agmen aperitur et claudtur singulis fabulis, quaram species vix obscure vel per ambages in metamorphosi constare intellegitur (v. 41 de Pyrrha et v. 82—84 de Hyacintho). Itaque sex fabulis, quae proprio colore carent, sex narrationes, quae sunt de „mutatis formis", respondent et quidem ita, ut harum duae, quae specie ambigua tamquam ultro citroque transcendunt et vergunt, quo seriem utramque arctius conectant, in initio et fine locum teneant. Denique toti cantui praeludit Silenus carmen de rerum naturae primordiis. Cum in prima fabularum serie, quantum fuit necesse vel omnino fieri potuit, Vergilius temporum rationem habuit, tum

[1]) Cf. Theocr. XVII. 1: ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα καὶ ἐς Δία λήγετε Μοῦσαι.

[2]) Leo l. c. p. 26 et 27 putat Silenum totam carminum de Hyacintho fabulam em effudisse. Hoc iudicium rectum esse nequaquam putaverim. Immo potius unum de H. carmen Silenus cecinit, at eiusmodi carmen, quod non sola metamorphosi constabat, sed adeo multis aliis rebus singulis contextum erat. Haud aliter etiam de Philomela haec Silenus cecinit v. 79 sqq.: quas illi Philomela dapes, quae dona pararit, | quo cursu deserta petiverit et quibus ante | infelix sua tecta supervolitaverit alis?

in altera serie nullum adhibuit ordinem, qui in metamorphosibus citandis, ut etiam ex Ovidii opere edocemur, omnino et plane servari non poterat.

Cum hanc alteram fabularum seriem percenserem, consulto locum illum de Cornelio Gallo (v. 64—73) omisi singulari investigationi reservaturus. Scilicet Skutschii nimis audacem et futtilem coniecturam, quam imprimis Fr. Leo (Herme 37, 28 sqq.) evidentissime redarguit, ut falsam reicio. At contra ipse affirmare ausim versus istos multis de causis e p r i s t i n a e c l o g a e s e x t a e f o r m a a t q u e s p e c i e removendos esse. Iam supra docuimus Vergilium, cum primos eclogae sextae versus describeret et t o t u m c a r m e n cum nomen tum laudes Alfeni Vari resonaturum esse praenuntiaret, viam sibi quodammodo saepsisse, quominus ibidem cuipiam alii simile officium praestaret, nedum ei prorsus divinos honores haberet. Hoc etiam a poëtae usu atque arte componendi, quam in ceteris eclogis observare videtur, omnino alienum esse nemo est, quin videat. Tum postquam poëta semel (inde a v. 62) s i g n i f i c a n t i u m metamorphoseon agmen aperuit, ex ea lege, quam ipse sibi paulo antea imposuit, g e m e l l a s fabulas laudare debuit persequendo, qua ire coeperat, viam. Forsitan quispiam dixerit: Nonne ipse tecum pugnas premendo post v. 63 necessario metamorphoses expectari, cum re ipsa Galli inter deos assumptio utique metamorphoseos speciem prae se ferat? Huic quidem argumento paucis occurram. Ut iam omittam eiusmodi „apotheosin" — si modo vera apotheosis esset — locum minime aptum in textu servaturam fuisse, hoc imprimis tenendum est: Gallus n o n p o s t m o r t e m (ut Caesar in Ovidii Met. XV 800 sqq.) in stellam transformatur vel ipse fit deus, s e d v i v u s in Helicorem tollitur et divino flatu aspiratur, ut vivus porro omissis nugis heroica carmina concinere possit. Itaque ista Galli »apotheosis«, licet virtutem eius poëticam nobilitet, non tamen aeque vitam ei deorum propriam reddit et idcirco a trita atque vulgari proximarum metamorphoseon natura atque indole longe recedit; quo fit, ut tota illa versuum particula (64—73) metamorphoseon seriem, quae inde a v. 62 inchoata post versum 73 ad ipsam fere carminis calcem extenditur, moleste interrumpat et satis aptam eclogae sextae compositionem haud leviter impediat.

Eodem ducimur, si accuratius inquirimus, quibus artificiis poëta orationem fingat et formet. Et Skutschius quidem (l. l. I 33; II 135) eum modum, quo poëta varias Sileni fabulas referret, siccum et ieiunum nimisque tritum esse putavit ita, ut rerum potius index quam varie distinctarum fabularum summa legentibus offerri videretur. Sed prorsus falsam esse hanc observationem iam Leo docuit (Herme 37, 26), qui animadverterit poëtam v a r i e t a t e m quandam adfectasse diversas fabulas cumulando, quibus auditores delectarentur. Ad haec equidem contra Skutschii (I 33) sententiam addiderim Vergilium etiam t r a n s i t i o n u m

varia conformatione idem consilium persecutum esse. Nam istae transitiones, quarum ope poëta ab una fabula ad alteram viam sibi praemunivit, hanc speciem praebent: v. 31: namque canebat; v. 41 sq: hinc ... refert; v. 43: his adiungit; v. 45 sq.: et... Pasiphaën .. solatur. Fabulae de Pasiphaës fatis per comparationem Proetidum historiam intexit v. 48 sq.: Proetide: implerunt... at; v. 61: tum canit; v. 62: tum .. circumdat; v. 64. tum canit; v. 74: quid loquar aut Scyllam...; v. 78: aut ut. s Terei narraverit artus; v. 79: quas .. Philomela dapes .. pararit...t. v. 82 sqq.: omnia... ille canit. Ex hoc conspectu satis lique; poëtam, ut singularum fabularum formam speciemque, ita etiam transitiones, quantum potuerit, variasse. Huic legi plane et aperte solus versus 64 repugnat,[1]) in quo forma transitionis v. 61 adhibita integra repetitur. Itaque haec etiam sermonis nonnihil neglecti ratio coniecturae nostrae suffragari videtur, qua omnes illos ad Gallum spectantes versus a pristina eclogae sextae forma, ut primum a poëta mente concepta et descripta fuerit, prorsus abhorrere putemus et tamquam corpus alienum atque insiticium in textum perfectum atque absolutum aliunde illatos esse suspicemur.

Quis quam ob causam vel quo ductus consilio versus istos eclogae sextae inculcaverit, infra enodare conabimur, postquam eclogae decimae singulas partes explicaverimus et mutuam utriusque carminis rationem pervestigaverimus. Ceterum, quoniam hunc locum a prima eclogae sextae editione amovimus, adnotare supervacaneum est eas fabulas, quae ante v. 64 et post v. 73 a poëta referantur, cum Cornelio Gallo nihil commune habere.[2]) Contra rectissime animadvertit Fr. Leo (Herme 37, 27) prooemium (v. 31—40) ad cetera Sileni carmina, in quo praecepta epicurea exponantur de mundi primordiis, de inani, de individuis omnium rerum corporibus, al., vel maxime Vari doctrinae respondere potuisse, si modo Alfenus Varus idem fuisset atque Varus ille, qui Servio (ad ecl. VI 13) teste condiscipulus fuit Vergilii apud Sironem, epicureae scholae asseclam. Cum tamen A. Körte (Mus. Rhen. 45, 175) probabilibus argumentis nisus eam rem in dubium vocaverit, nostrum est statuere Alfeni Vari, excepto carminis introitu, in ipso eclogae sextae contextu nullam mentionem fieri simili modo atque in ecloga octava ne verbo quidem adludere poëtam ad Asinium Pollionem, cuius res gestas in carminis fronte laudaverit.

[1]) Nam minus attente et praepropere adhibita transitio v. 62: tum.. circumdat.. post : tum canit (v. 61.) et excusari potest et omnino tolerabilis esse videtur. Quodsi ter (omisso v. 64) verbum „canere" recurrit cum variis semper voculis coniunctum nec non spatio complurium versuum distinctum (31, 61, 84) — non est quod miremur apud poëtam, qui alienum cantum refert.

[2]) Satis superque notam Skutschii (l. l. I 32 sqq. et II 136 sqq.) opinionem de Corn. Gallo omnium Sileni fabularum auctore refutavit Leo (Herme 37, 28).

Quod ad Sileni partes attinet, cui dormienti vincula iniciuntur (v. 13 sqq.), ut de rerum naturae arcanis carmen concinat, iam Skutschius (l. l. I 29 sq. — post Rohde'um, Gr. Rom. p. 204 sq.) et Leo (Herme 37 p. 23) ostenderunt Vergilium hanc historiolam a Theopompo et Aristotele traditam (cf. Serv. ad ecl. VI 13), tum autem hellenisticis additamentis paulo commutatam, in usum suum convertisse. Quare autem Silenus certas fabulas ex innumero historiae fabularis thesauro cantandas sibi elegerit, vel potius quae principia secutus sit Vergilius in hoc difficili eligendi iudicio, perscrutari prorsus irritum inceptum esse censeo.[1]) Etiam Leo, qui Herme 37, 26 talem quidem quaestionem institui non vetuit, ibidem p. 28 totam seriem merarum coniecturarum effudit, quibus ipse nonnisi privatarum persuasionum vim attribuit. Nam eodem iure ac merito, ut puto, aliquis quaesiverit, cur v. gr. Ovidius in Metamorphosibus »has« non »illas« fabulas elegerit, denique eidem quaestioni quemque poëtam et quodque poëma subicere nonnemo possit. Sed haec nimia curiositas, cavendum, ne in pusillarum rerum studium inane vertatur. Nam paene incertum est, an ipse carminis auctor semper eiusmodi quaestionem solvere non promptus fuerit.

[1]) Similiter iam Cartault, Étude sur les Bucoliques de Virgile, Paris 1897, p. 285. Quod Silenus varias fabulas cantat, non autem r. naturae arcana detegit, commode explicari potest indole poësis lyrico-bucolicae, quae in rebus vitae hominum communis versatur. Nimirum Vergilius sibi proposuit, ut lepidi argumenti varietate amicum oblectaret. — Maioris momenti est quaerere, quomodo de his carminibus Sileni poëta referat. Et quidem si vestigia quaedam compositionis indicis instar institutae in hac ecloga exstarent (quod negat Leo l. l. 37,28), tum Vergilius sine dubio Alexandrinorum poëtarum morem sequi putandus esset, quem Hesiodus primus induxit (Cf. O. Ribbeck, Röm. Dicht. II 26 sqq., Skutsch l. l. I 43 et 52 sq.). Sed ne tum quidem fabulas istas indicem epylliorum Corn. Galli repraesentare recte aliquis iudicaverit, nisi alioquin in ecloga ipsa Gallus aperte eorum auctor nominatus fuerit. (Leo 37,28). Ceterum Leo (ibid. 23 et 25) recte animadvertit non siccum et iciunum indicem nobis offerri; nonnulla enim argumenta satis accurate exposita esse e. g. fabulam de Pasiphaës amore (45—60), vel historiam de mundi principiis (31—40). Idem Leo (p. 25 sq.) huc etiam versus de Corn. Gallo (64 sqq.) adnumerat, qui tamen ex nostra sententia in lancem cadere non possunt. Sane cetera argumenta saepius uno tantum versu circumscribuntur, quae res et variationi inservit et ad compositionem eclogae optime quadrat. Nam si poëta singulas fabulas per longas ambages enarraret, extra solitos unius carminis cancellos praeter usum egrederetur. Altera ex parte dispositionem carminum Sileni in fabulas (41—61) et metamorphoses (62—63 + 74 usque ad ecl. fin.) diligenter observavit Vergilius. Certo in hac quoque re verietati consuluit.

## II. De ecloga decima.

Hoc extremum (cf. X 1) in corpusculo eclogarum carmen dedicavit Vergilius Cornelio Gallo, quem adeo ipsum ibidem primas partes agentem induxit; quod sane idcirco fecit, quod laudis monumentum ponere voluit amico propter carmina eius amatoria,[1]) scilicet elegias — nam de bucolicis Corn. Galli nihil omnino comperimus:[2]) Iamsi Corn. Gallus in ecl. Xma studio quodam pastorum vitam amplectitur (cf. v. 35 sqq, 51, 62), necesse est putemus Vergilium ipsum haec finxisse, ut saltem aliunde assumptis adminiculis genuinum servaret habitum eclogae, quae utique natura sua atque indole longe distabat a trita iam et fixa huius poësis specie. Ad eandem causam referendae sunt et res singulae et sententiae, quae totiens in memoriam Theocriti carm. I et VII nos inducunt. Nam inter omnes constat priorem eclogae partem — in qua producitur ob amorem insanum morti iam proximus Gallus, quem omnis rerum natura deplorat et invisentes dei consolantur (v. 9—30) — effictam esse ad exemplar Theocriti (I 66 — 98), a quo eisdem coloribus Daphnidis amore deperiuntis extrema desperatio descripta esset. Praeterea versus continui 31—43 repleti sunt variis figuris et verbis, quae Vergilius mutuatus est cum imprimis e carmine Theocriti VII, tum ex aliis quoque eius carminibus. In his versibus Gallus ex animi sui votis sperat fore, ut pastores Arcadum, inter quos commoretur, infaustos ipsius amores, quibus deperiturus sit, fistula cantent (v. 31—34). Sed non statim edocentur a Gallo pastores illud triste de eius amore insanabili carmen, quod ut Daphnidis fistula Pani (Theocr. I 128 sqq.) tamquam hereditate quadam eis offertur et traditur inde a v. 44 sqq. (amores v. 34 — insanus amor v. 44; cf. sollicitos amores v. 6). Nam Gallus temperare sibi non potest, quin obiter pastorum incuriae et simplici vitae rationi invideat, quin immo exoptet, ut ipse unus ex eorum numero esse possit vitamque degat ut isti securam cum rusticis puellis seu pueris amore fruens (v. 35—41). At dum haec hariolatur de fortunatorum pastorum bonis, subito mens eius evagatur ad absentem Lycorida eamque sibi effingit puellam pastoralem, quacum una ruri feliciter aetatem transigeret (v. 42 — 43). — Hucusque Theocriti exemplaria secutus est poëta. Contra inde a v. 44 vestigia Theocriti paene prorsus evanescunt propterea, quod Vergilius exinde elegiam Galli in usum suum conferens sine dubio

[1]) V. 6 verba: „sollicitos Galli dicamus amores" proprie pertinent ad eam Galli elegiam, in qua ille Euphorionis exemplari usus perfidiam amasiae conquestus est; sed fortasse etiam in universum sic designantur elegiae Corn. Galli, quas Vergilius collaudare voluit. Cf. R. Helm, Philol. 61 (1902) p. 278.

[2]) Cf. P. Jahn, Herm. 37 (1902) p. 165 sq. et Rud. Helm, Philol. 61 (1902) p. 271, 273, 276, 279, 285. Prorsus incertas opiniones Skutschii de Corn. Gallo bucolicorum auctore cf. l. l. I 21, 23 sqq.; II 160.

ex ea persaepe verbo tenus — metro solo commutato — singulas sententias citat, ut more apud antiquos pervulgato[1]) sic poëma amici lectoribus commendet omninoque eius genium poëticum celebret, quo ille primus elegiam Romanis condonaverit.[2]) Nam prorsus subscribo perquam subtili investigationi Pauli Jahn,[3]) qui penuriam imitationis Theocriteae in versibus 44—64, 66 et 69 respiciens proxime ad verum accessit cum censuit Vergilium in hac eclogae parte misso Theocrito invicem ex elegia Cornelii Galli multa desumpsisse. Servius quidem tantum ad v. 46 adnotavit: hi autem omnes versus Galli sunt de ipsius translati carminibus. Sed procul dubio adnotatio haec referenda est ad totam versuum seriem 44—69, in qua soli versus 65 et 67 sq. Theocriti notam prae se ferunt. Ceterum non varias Galli elegias[4]) lucri fecit Vergilius, sed unam[5]) solam elegiam, quae scripta fuit a Gallo propter Lycoridis manifestam perfidiam. Hanc quidem elegiam scripsit poëta ad exemplar elegiae Euphorionis,[6]) quod efficitur non solum versu 50 (Ibo et Chalcidico quae sunt mihi condita versu | carmina . . . modulabor . . ), sed etiam, ut puto, vv. 55 sqq., in quibus aperta imitatio inest Euripidis »Hippolyti« v. 215 sqq. Nihil enim obstat, quominus ab Euphorione hunc locum fabulae Euripideae retractatum esse suspicemur, cum notum sit a poëtis posterioribus varia Euripidis inventa expilata et recocta esse[7]) (cf. infra). Utique certum est hanc partem eclogae (55 sqq.) nequaquam debere Vergilio auctori, apud quem »Hippolyti« Euripidis certa vestigia nusquam amplius deprehendantur.[8]) Rem ita mihi effingo: Euphorion scripsit elegiam, in qua narrabat quendam infelici amore oppressum iuvenem, quo sollicitudines allevaret, petivisse solitudinem,[9]) silvas et specus frequentasse

[1]) Cf. v. gr. notum illum Propertii locum de Vergilii Aeneide, Bucolicis, Georgicis (el. II 34, 61—80).

[2]) Scilicet elegiarum libros, nam singulas elegias iam antea Catullus confecerat.

[3]) Progr. Berol. 1899 p. 29 et Herme 37 (1902) 161 sqq.

[4]) Ut putat Skutsch l. l. II 175.

[5]) Cf. etiam R. Bürger Herme 38 (1903) p. 19 sqq.

[6]) Skutsch l. l. II. 159 cogitat de epyllio Euphorionis provocans ad Jacoby in Mus. Rhen. 60, 59 et 70. Cf. Skutsch R. E. 6 p. 1177. De Euphorione elegiarum scriptore exstant evidentia testimonia Probi et Diomedis. Cf. M. Schanz, Röm. Litt. II 1³ p. 208 sq.; Christ-Schmid, Gr. Litt. II 1⁵, 112.

[7]) Hoc nuper demonstravi in commentatione polonice scripta, quae est „de Euripidis Hippolyto posteriorum poëtarum fonte," Posnaniae 1921.

[8]) Nam Didonis (Aen. IV) infausti amores potius Medeae quam Phaedrae fata in memoriam revocant. Nonnullae quidem locutiones communes ad „Hippolytum Velatum" ut primum fontem referri possunt, sed expressa imitatio nusquam perspicitur.

[9]) Quomodo illa ab Euripide inventa ratio dolores cordis solitariae naturae committendi in nova comoedia et elegia percrebruerit, ostendit Fr. Leo, Plaut Forsch. Berol. 1895 p. 136.

(v. 52) et in arborum cortice amorum suorum historiam incidisse [1]) (v. 54). Sed cum in hoc negotio occupatus perspexisset fore, ut ea re amor suus immodice cresceret (v. 54) ita, ut prorsus insanabilis esset, commutato repente consilio, mature (interea v. 55) potius medicinam huic amori suppetere constituit eamque quaesivit in studio venandi (v. 55 sqq.). Hunc amoris sanandi modum Euphorion mutuatus est ab Euripide, in cuius fabula q. i. Hippolytus Phaedra similia vota facit — scilicet non ideo, ut amorem evitet, quo flagrat, sed ut potius venatori Hippolyto similiorem se reddat [2]) (cf. v. 59 sq.:.. libet Partho torquere Cydonia cornu | spicula cum Eur. Hipp. 219 sqq.: ἔρασμαι . . . ὧ τᾶν Θεσσαλὸν ὅρπακ', ἐπίλογχον ἔχουσ' ἐν χειρὶ βέλος). Euphorion igitur sententiae ab Euripide expressae alium sensum indidit; in eius enim elegia infelix amator in venationibus amoris remedium quaesivit, sed brevi post animadvertit inceptum suum irritum esse (v. 60); nam „omnia vincit Amor; et nos cedamus Amori" (v 69). Haec omnia Euphorioni ut tribuamus, etiam eo adducimur, quod Ovidius, qui saepius ab Euphorione pendet, [3]) in Remediis amoris v. 199 sqq. venandi studium commendat, utpote amoris haud falsam medicinam: Vel tu venandi studium cole: saepe recessit | turpiter a Phoebi victa sorore Venus. [4]) Praeterea in fabula amatoria Charitonis VI 3, 9 et VI 4 similis scena oculis nostris subicitur: Persarum rex, qui Callirrhoës amore deperit, medicinam furoris in venando incassum quaerit. Sunt haec inventa sine dubio poësis Alexandrinorum, unde et Ovidius sua hausit et erotici scriptores Graeci.

Gallus igitur talem fere Euphorionis elegiam latine rectractavit et ad privatum vitae suae eventum adaptavit; nam eius amasia (sc. Lycoris) cum milite quodam trans Rhenum aufugit (v. 44 sqq.). Itaque id, quod Corn. Gallus de suo addidit et in argumento iam ab alio tractato novavit, in eo constat, quod Romanus poëta proprios quosdam et e sua ipsius vita desumptos colores elegiae immiscuit; unde versuum 44—49 ipse Gallus auctor est, Vergilius autem hos versus cum necessaria metri commutatione ex elegia Galli in eclogam suam transtulit. Sed difficultates quaedam, quas recte observavit Skutsch, [5]) neque in

[1]) De hoc loco communi poësis amatoriae cf. C. Dilthey, De Callimachi Cydippa p. 82 et Rohde, Gr. Rom. p. 162, 1.

[2]) Sic etiam Sulpicia (Tib. IV 3, 11 sq.): Sed tamen, ut tecum liceat, Cerinthe, vagari, | Ipsa ego per montes retia torta feram . . . Cf. Ovid. Her. IV 37 sqq.

[3]) Cf. Rohde l. c. p. 127, 1; F. Scheidweiler, Euphorionis fragmenta (Bonnae 1908) p. 10 sq.

[4]) Her. IV, in qua Ovidius „Hippolytum Velatum" in usum suum contulit, huius remedii nulla fit mentio. Itaque C. Prinz (Wien. Stud. 39 [1917] p. 269) minus apte affert Ov. Her. IV 87 sq.

[5]) l. c. 1 4 sq.

hac versuum serie brevi manu tolli, neque in praecedentibus v. 42 sq. dissimulari possunt. Iam primum Galli verba v. 44 sq.:

Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media atque adversos detinet hostis

rationi nostrae obstare videntur. Cum enim Vergilius antea (v. 14 sq., 26, 31) Gallum in Arcadia commorantem finxisset, manifesto secum ipse dissentiret, si eum simul in pugna versari faceret. Itaque ne in Skutschii errorem delabamur, qui sententias huius eclogae primo obtutu parum inter se cohaerentes ita excusare instituit, ut Vergilium diversarum Galli elegiarum excerptos locos nequaquam inter se conciliasse suspicaretur (I. l. I 5 et 12 sqq.; 27; II 170 sqq), neve ad Leonis nimis exquisitum interpretandi modum refugiamus,[1]) quaestionem hanc subdifficilem ita solum solvi posse putamus, ut Rud. Helm proposuerit (Philol. 61 N. F. 15 [1902] p. 283) rectissime ad Servium provocans, qui haec adnotavit: ex affectu amantis ibi se esse putat, ubi amica est, ut „me" sit „meum animum." Itaque hic sensus evincitur: Amor cogitationes Galli defigit ad Lycorida, quae „in armis tela inter media versatur" sive quod proprie supra (v. 23) dictum est: „alium perque horrida castra secuta est." Nam quod antea Apollo dixerat v. 22 sq.: „Galle, quid insanis?" inquit „tua cura, Lycoris, | Perque nives alium perque horrida castra secuta est" — sententiam sine dubio ex Galli elegia depromptam (cf. v. 44 sqq.) contrahendo et ad colorem Theocriteum proximorum versuum accommodando,[2]) idem ipsum nunc uberius exponit Gallus colorem versuum elegiae proprium asservans: Nunc insanus amor e. q. s. usque ad v. 47 sq.: Alpinas a! dura nives et frigora Rheni | Me sine sola vides. Hoc sententiarum evidenti parallelismo efficitur „insanum amorem," qui a Gallo ipso procedente carmine frustra ac nequiquam curetur, ad Gallum solum pertinere; quapropter nimis facilem coniecturam Heumanni, qui v. 44 „te" pro „me" legere voluit, reiciamus necesse est.

Sed aliunde scopuli insuperabiles secundum Skutschium imminere videntur, scilicet v. 42 sq. Itaque paulo repetamus Galli orationem inde a v. 35 persecuturi. Poëta fingit Gallum exoptantem simplicem Arcadiae pastorum vitam. Nam tum deamaret aliquam Phyllida vel quemlibet Amyntam, hunc vel illam amplexus recumberet inter salices aut sub vite, serta ei Phyllis necteret, aut cantu delectaret Amyntas (v. 41). — Qui deinde sequuntur duo versus (42 et 43), eis re ipsa satis praeruptus efficitur tansitus a poëta, qui, dummodo ne partibus imitatoris Theocriti (carm. VII et V) excideret,[3]) quacunque potuit ratione, huic

[1]) I. l. 37, 17 sqq.; cf. Skutsch II 160 sq.

[2]) Cf. Theocr. I 81.: ἠνθ' ὁ Πρίηπος κἤφα· Δάφνι τάλαν, τί νυ τάκεσαι; ἃ δέ τυ κώρα πάσας ἀνὰ κράνας, πάντ' ἄλσεα ποσσὶ φορεῖται'.

[3]) Hoc quidem documento est Vergilium exemplar Theocriti nimis diligenter sequi; cf. P. Jahn, Herm. 37, 164.

vitae rusticae suavi descriptioni immiscere constituit mentionem Lycoridis, cui sane iuxta Phyllida et Amyntam neque locus restabat, neque totus omnino apparatus rusticus vel tantillum respondebat.[1]) Quae compositionis inconcinnitas mea quidem sententia ita solum excusari poterit, si coniecerimus Vergilium iam properavisse ad ipsius Galli verba citanda, quae specie sua atque forma optime ad id quadrarent, ut Galli somniis nuda veritas opponeretur: n u n c e. q. s. (v. 44). Ceterum iam verbis v. 43: „hic ipso t e c u m consumerer aevo" ad textum elegiae Galli quovis modo adludi nequaquam negaverim. Nam et Theocriti similem locum frustra aliquis quaesiverit (cf. P. Jahn l. l. p. 165), et Tibulli (Lygdami)[2]) imitatio non minimi esse momenti videtur; adde quod etiam v. 46: „Tu procul a p a t r i a" tum demum convenienter explicabitur, si colligemus Gallum in sua elegia deploravisse Lycorida absentem in I t a l i a, ubi una facilem vitam transigere possent.

Ex his, quae adhuc disputavimus, sequitur Vergilium inde a v. 44 (vel 43) unam solum Corn. Galli elegiam in usum suum convertisse, et quidem illud carmen, in quo Gallus Lycoridis instabilem animum conquereretur nec non omnis medicinae, qua amorem suum curare studuisset, inefficaciam redargueret. In eclogae calce (v 70 sqq.) Vergilius sperat fore, ut ex hoc carmine Gallus summam oblectationem capiat (vos h a e c facietis maxima Gallo v. 72). Poëta, putaverim, ut in prooemio[3]) sic etiam in fine modestum se gerit: p a u c a quidem et q u a l i a c u n q u e[4]) sunt, quae amico mittundur — at vero δόσις ὀλίγη τε φίλη τε.

Sacrum esse voluit Vergilius hoc carmen Cornelio Gallo, amico suo nec non fautori, qui iuxta Alfenum Verum patrocinatus est poëtae tum, cum ille patrium praedium ex legis severae decretis amisit. Sed has laudes gratesque pro bene in se meritis sero admodum amico egit Vergilius. Quin etiam suspicari licet Gallum, morae impatientem, carmen fortasse olim promissum a Vergilio aperte flagitavisse. Nam huc equidem rettulerim verba sese excusantis poëtae: neget quis carmina Gallo? (v. 3).[5]) Itaque Vergilius, cum u n a m Galli elegiam multifariam laudaret, quam sive optimam sive certe cum amici fatis arctissime coniunctam esse putavit, eiusdem elegiacae musae dignas laudes

[1]) Cf. Skutsch I 8 sq.; II 164. Leo (Herm. 37,16) et R. Helm (Philol 61, 280) Vossium secuti hoc repentino transitu nimis delectantur.

[2]) Cf. Tib. I 2, 71 sq.: Ipse boves mea si t e c u m modo, Delia, possim | Iungere et in solito pascere monte pecus. Similia I 5,19 sqq. II 3,5 sqq. Cf. etiam Lygdamum (Tib. III 3,7 sq.): Sed t e c u m ut longae, sociarem gaudia vitae | unque tuo caderet nostra senecta sinu.

[3]) Cf. v. 2: P a u c a ... carmina sunt dicenda.

[4]) Voc. „haec" ecl. X 70 et 72 comparandum est cum ecl. VI 9: Siquis tamen h a e c quoque ... leget, ubi pronomen istud contemptim de re vili adhibitum est.

[5]) Contradicit sine iusta causa R. Bürger, Herme 38 (1903) 24, 1.

tribuere voluit.[1]) Sed monumentum, quod Gallo posuit, etsi merita eius sublimitate antecessit, attamen, quod ipse auctor mox intellexit, praematurе erectum est. Nam Gallus paulo post ad epyllia scribenda sese accinxit[2]) et proximo iam tempore in lucem emissurus erat epyllion „de lucu Apollinis Grynei," quod ad exemplar similis poëmatii Euphorionei scriptum fuit. Vergilius igitur occasionem amplexus est, ut in notitiam lectorum perferret eam rem adeo sibi gratam et exoptatam.[3]) Cum autem plus quam decem eclogas (exemplum Theocriti respiciens) scribere nollet, verisimile est eum in carminibus, quae iam antea publici iuris fecisset, locum quaesivisse, quo Galli mentionem inferret eiusque novum opus divulgaret. Tum sane aptissima ei visa est ecloga sexta, quae in pristina sua specie atque forma Alfeni Vari memoriae dedicata erat, quam autem sine dubio Vergilius in illa pristina forma (h. e. sine versibus 64—73, qui ad Gallum pertinent) ante eclogam decimam ediderat: Quandoquidem Gallus quoque de Vergilio aeque fere ac Varus meritus fuit,[4]) in hanc sextam eclogam inculcavit poëta versus VI 64—73 et omnium eclogarum corpusculo, quod mox edidit, sextam eclogam iam novo additamento auctam inseruit. Ceterum pro certo habere possumus Alfenum Varum hanc Galli societatem fortuitam et adventiciam minime abhorruisse neque offensum esse in amici nomine, quod iuxta suum nomen positum esse animadverterit.

Cum decimam eclogam Vergilius scriberet, putabat se summum officium praestiturum esse amico cum elegias eius celebravisset; at nunc Gallum maiora appetere videns, dicit illum, cum ad Permessi ripam prope Heliconem oberraret (scilicet: quamvis ad id tempus tantum elegias componeret, attamen nondum sperare destitit se quondam ut epicum poëtam summum poëseos fastigium ascensurum esse) — a musa ductum esse in Heliconem ibique a Lino Hesiodi lyram accepisse, ut inde ab eo

[1]) Vergilius re ipsa elegias Galli foras extulit earumque notitiam propagavit. Nam Propertius, cum simili infortunio ac Gallus premeretur, eisdem fere verbis, quibus olim Gallus (ecl. X 46 sqq.), Cynthiam compellavit I 8, 4 sqq.: Ut sine me vento quolibet ire velis? | Tune audire potes vesani murmura ponti | Fortis et in dura nave iacere potes? | Tu pedibus teneris positas fulcire pruinas, | Tu potes insolitas, Cynthia, ferre nives? Et alioquin vestigia huius elegiae Galli in Prop carminibus, quod ad res singulas attinet, perspici possunt; cf. I 18. II 19,17 sqq. II 30. III 21 et Skutsch II 172 sq., Rothstein in ed. p. XXV.

[2]) Skutsch II 186 sqq. et Jacoby Mus. Rhen. 60, 103 ipsi parum sibi constant, quem ordinem teneant singula poësis G. genera. Sed verbis Propertii, qui rursus Vergilii exemplo, quod in sexta ecloga edidit, admonitus cutionem Galli proverbialem affert de transitu a levi poësi amatoria ad genus poëseos sublime sive epicum — certo edocemur de vero ordine, quo Gallus diversas carminum species composuit; cf. Prop. II 10,25: nondum etenim Ascraeos norunt mea carmina fontes, | sed modo Permessi flumine lavit Amor.

[3]) Cf. M. Schanz, Röm. Litt. II 1[3] p. 43 et 210.

[4]) Aliter Skutsch l. l. I 52,1.

tempore epica carmina concineret. Notum est similia de se narravisse Hesiodum in Theog. 22 sqq. eiusque imitatores, veluti Callimachum (Anthol. Pal. VII 42), Ennium (ed. Vahleni p. XX et Lucret. I 117 sqq.), Propertium (III 3,1 sqq.). Equidem plane consentio cum illis viris doctis,[1]) qui autumant Vergilium proprie ad Gallum rettulisse hunc locum communem poësis alexandrinorum, qui sine dubio etiam apud Euphorionem (nec non in Galli epyllio) exstitisset. Sed potest fieri, ut praeterea Vergilius ad istam ficticiam »apotheosin« significantius uno certe verbo[2]) adluserit. Ne tamen hoc vocabulo abuti videar, ἀναλογίαν quandam ex ecloga quinta petitam afferre liceat, unde fortasse etiam argumentum haud prorsus spernendum accedet, quo seriem istam versuum VI 64—73 tum demum compositam esse credamus, postquam decima ecloga iam descripta fuerit. Et quidem in ecloga quinta Mopsus una cum nymphis, pastoribus et universa prope rerum natura crudele funus Daphnidis deplorat, promerita eius enumerat, ex eius obitu praematuro universam pastorum vitam, duce orbatam, magna molestia affici conqueritur et pastores cohortatur, ut Daphnidi tumulum ingerant nec non monumento nomen eius laudesque incidant (V 20—44). In hoc Mopsi carmine poëta varie imitatur Theocriti carm. I 64—120 simili modo atque in ecloga X 9—30. Certo dubitari non potest, quin Vergilius eo temporis momento, quo eclogae decimae initium scripserit, Mopsi carmen, quod in quinta ecloga exstaret, memoria tenuerit. Itaque diligenter sibi cavit, ne eundem Theocriti locum in utraque ecloga imitando effingens in easdem communes imagines et verba incurreret. Conferamus v. gr. V 27 sq. (= Theocr. I 71) cum X 13 sqq. (ubi Verg. usus est Theocr. I 13, 123 et VII 74); V 24 sq.: Non ulli pastos illis egere diebus | Frigida, Daphni, boves ad flumina (= Theocr. III 3 sq.) cum X 19: Venit et upilio tardi venere bubulci (= Theocr. I 80). Ne longus sim, breviter comprehendam, quibus rebus

[1]) Reitzenstein, Herm. 31, 194 sq.; Maass, ibid. 408 sq.; Skutsch l. l. I 34 et II 132; Schanz l. c. p. 45.

[2]) V. 67 haec legimus: Ut Linus haec illi divino carmine pastor... dixerit. Cf. hoc loco Cat. 61,321 (de Parcis): talia divino fuderunt carmine fata et 383: carmina divino cecinerunt pectore Parcae. — Iam si re ipsa inter haec Verg. verba (VI 67) et ecl. X 17: Nec te paeniteat pecoris, divine poëta aliquis similitudo interest (ut putat Skutsch I 36), unusquisque concedet sensum versuum decimae eclogae magis expressum esse (accedentibus enim adhuc versibus 16 et 18 in summa tribus versibus sententia efficitur) quam tenuem tamquam eorum umbram, quae in sexta ecloga nobis occurrat. Ergo in decima ecloga — ut hac imagine utar — primum fontem, in sexta fontem derivatum scatere nemo est, quin intellegat. Ceterum negari non potest „divine poëta“ (X 17) non multum distare a Theocr. VII 89: θεῖε Κομᾶτα et ecl. V 45 quoque occurrere. Si quis igitur dixerit inter illos versus X mae et VI tae eclogae nullam omnino similitudinem interesse et locutionem „divine poëta“ vulgarem iam speciem sensumque usu prorsus detritum prae se ferre autumaverit, equidem non refragabor.

singulis utraque narratio inter se differat. In ecloga decima Vergilius deos induxit aegrum Gallum invisentes, quod in quinta ecloga omiserat, in ecloga quinta fecit Mopsum Daphnidis promerita pia mente recolentem et finxit orbam eius morte naturam sterilem factam esse — quae omnia in ecloga decima nullum habere potuerunt locum propterea, quod Gallus etiamtum vixit, suas autem ipsius laudes praedicare minime eum decuit. Praeterea in ecloga quinta non solum primi sed etiam aliorum Theocriti carminum imitatio patet, in ecloga autem decima, exceptis quibusdam versibus eclogae VII Theocriti, Vergilius notum illum Theocriti locum (carm. I 64 sqq.) diligentissime imitando reddit.

Itaque statuendum est in universum primarium Vergilii fontem in conscribendis partibus eclogarum V et X mae Theocriti carmen primum fuisse. At Mopso, qui in ecloga quinta de Daphnidis morte carmen (Bild) concinit, respondet altero deinceps carmine (Gegenbild) Menalcas (V 56—80), quamvis nulla certaminis vestigia in illa ecloga exstent, cum ambo pastores se invicem laudibus efferant suaque carmina mutuae oblectationis causa concinant. Et Mopsus quidem de Daphnide mortuo cecinit, at nunc canit Menalcas de eodem Daphnide, qui in deorum coetum transiit. Itaque v e r a m Daphnidis »apotheosin« Menalcas pastoribus nuntiat. Sed dum Daphnis ad astra tollitur (V 51) et deus fit (V 64), nonne etiam Gallus in dearum coetum venit (VI 66) veterumque poëtarum, qui iam d i v i n o ore (VI 67) verba fundunt et divinitatis particula impertiunt Μουσάων ἱερήπτον-τας?[1]) Nonne similitudo quaedam intercedit inter hanc ingenii poëtici consecrationem illamque apotheosin hominis, qui ignotis artibus vitam humanam auxit? (V 29 sqq.). Sicut autem ad Mopsi carmen d e m o r t u o D a p h n i d e (V 20) altero deinceps carmine d e D a p h n i d e d e o Menalcas respondet, scilicet carmine, in quo ex certaminis quamvis ficti lege unus adversarius alterum superare studens de eadem re seu homine meliora vel m a i o r a profert — ita etiam d e G a l l o (= D a p h n i d e) m o r i e n t e (cf. X 10 et 33) est ecloga decima, p o s t q u a m iustum est sequi eclogae sextae versus 64—73; nam in eis, ut carmen parallelon (Gegenbild) decet, m a i o r a de Gallo promittuntur, qui a musis consecratus in epicam poësin incumbere iubetur.

Unde sequi videtur Vergilium tum demum, cum eclogam decimam conscriberet, quintae eclogae compositionem respexisse. In qua cum Mopsi verba Menalcae verbis exciperentur, necesse

[1]) In X ma ecloga Gallus quae fieri velit, edicit pastoribus (v. 31: c a n t a b i t i s . . .) similiter atque Daphnis per Mopsum (V 40 sqq.; cf. 41: mandat fieri sibi talia Daphnis), Menalcas autem votum facit V 72: c a n t a b u n t mihi e. q. s.

est eclogae sextae versus 64—73 post eclogae decimae descriptionem compositos et supplementi vice sextae eclogae insertos esse. Quemadmodum autem Vergilius in decima ecloga versibus et verbis unius elegiae Corn. Galli citandis officiosum se praestitit in amicum simul et primum elegiarum scriptorem, ita paulo post in interpositis sextae eclogae versibus, quibus fortasse prooemium primi,[1]) quod Gallus elucubravit, epyllii retractando indicavit, utpote futuro epico poëtae immortalitatem praedixit

Posnaniae.

[1]) Difficile est solvere quaestionem, utrum hoc unicum epyllion Galli aut unum e multis fuerit; utique Leonis (Herm. 37,29) opinioni refragari non possum, qui Skutschium (l. l. I 47 et II 148) redarguens rem prorsus improbabilem esse putat a Gallo tot epyllia scripta esse, quot fabulae a Sileno (ecl. VI) recitatae essent.

# De Velleio Paterculo virtutis aestimatore

scripsit

**Józef Dziech.**

I. Quinque stipendiis odiosis exhaustus (= 1914—1918) *inter invitamenta caritati mortalium infestissima*, cum succurrentibus dulcissimis praeceptoribus a tantis miseriis forem vindicatus, nescio qua sollicitudine tantulus vexabar, scilicet suscepturus patrocinium rei omni quidem numero expletae, ad quam tractandam sparsus innumeris caedibus latronis more videbar accingi. Tum prorumpente desiderio adeo sum specie motus honestatis tot tantisque virtutibus stipatae, uti, cum contra fluminis tractum gestirem conari, numquam desinerem quaerere, cur ita auctor ille acrius alia conquisivisset, alia subtilius perpendisset, non nulla ita praedicasset, ut ipse vibrantibus alloquiis mortalium animos praestringere potius quam delectare videatur.

II. Inter illa specimina laudandi praevalent ea, quae cumulatius adaucta simul undique sparguntur;[1]) huc accedit blandiendi libido, qua quidem saepius adeo rapitur auctor, ut sui oblitus extra propositi cancellos protinus evagari festinet.[2]) Iam supersedeo hic inquirere in cassum, quid perquam nervosis actoribus nihil sit antiquius, quam licentiam illam pertinacius

[1]) Solito alacrius illic laudantur:

I) P. Scipio Aemilianus... „qui nihil in vita nisi laudandum aut fecit aut dixit ac sensit," (I, $12_3$).

II) C. Iulius Caesar... „magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientia periculorum Magno illi Alexandro, sed sobrio neque iracundo simillimus",... (II, $41_1$).

III) M. Tullius Cicero: „vivit vivetque per omnem saeculorum memoriam, dumque hoc vel forte vel providentia vel utcumque constitutum rerum naturae corpus, quod ille paene solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia inluminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem Ciceronis trahet... (II, $66_5$).

[2]) Illuc vergunt:

I) laudes divi Augusti:

a) II, $36_1$: consulatui Ciceronis non mediocre adiecit decus natus eo anno divus Augustus... omnibus omnium gentium viris magnitudine sua inducturus caliginem,

b) II, $89_2$: nihil deinde optare a dis homines, nihil dii hominibus praestare possunt, nihil voto concipi, nihil felicitate consummari, quod non Augustus post reditum in urbem rei publicae populoque Romano terrarumque orbi repraesentaverit.

II) admirationes Tiberii Caesaris numero carentes, inter quas elucent illa XXII alloquia continuis blandimentis velata = II, 129—130 cf. II, $99_3$; II, $126_3$.

carpere et contendere auctorem talia canentem a studio veritatis prorsus descivisse: quanto satius est demonstrare, qui fieri queat, ut inveniantur, qui ista tractantes tam insignem prae se ferant concentionem, ut equidem illa revolvens totus t a n t i m i r a c u l i praestigiis capi, totus mehercules videar auferri![1])

III. Restat, ut ea digeram ornamenta, quae sane quam stabili niterentur fundamento, ni panderentur ab auctore tracto praecipiti studio declamandi, quo aberrante venustissimae rei admiratio tollitur. Ceterum ne illa quidem a recto abducta rerum imago maligne abigenda est, cum illinc pleraque eliciantur, quibus fides abrogari non possit[2]).

---

[1]) In memoriam libet reducere hasce opiniones m i r a n d u m in modum inter se c o n c i n e n t e s:

Josephus Stanger: De M. Velleii Paterculi fide commentatio, Monachii 1863:

a) p. 35: „At, inquiunt, ne potuit quidem Vellejus sub Tiberio principe vere... tradere."
Audio; res est digna, de qua accuratius examinemus. Sane ea erat Tiberii dominatio, per quam libere sentire liceret nemini;

b) p. 38: Iam ad finem quaestionis perveni: . . . . . His igitur, quae adhuc disputavi, planum fecisse mihi videor, Vellejum sponte atque suo compendio intentum adulatorem agere.

Guilelmus Goeke: De Velleiana Tiberii imagine iudicium, Ienae 1876:

a) p. 8: At, inquiunt, ne potuit quidem Velleius vere referre de Tiberii aetate, . . . . .
Audio, res est digna, quae paulo accuratius exponatur. Profecto Tiberii imperium tam acerbum fuisse, ut nemini, quae vellet, dicere ac sentire liceret, . . .

b) p. 30: Iam ad finem quaestionis perveni, qua planum mihi videor fecisse, re vera Velleium fuisse adulatorem, cui non multum fidei sit habendum.

[2]) Pono haec specimina, quae ad locos communes propius videntur accedere:

I) rectum: pravum:
II, 3,4: ...ubi semel recto deerratum est, in praeceps pervenitur, ... cf. II, 1,1,
II, 10,1: adeo... a rectis in prava a pravis in vitia, a vitiis in praecipitia pervenitur. cf. II, 18,5.

II) ingenii rationes: aemulatio:
I, 17,5: aut aemulatio ingenia, . . . . . .

III) eminentia: invidia:
I, 96: quam sit adsidua eminentis fortunae comes invidia altissimisque adhaereat,
II, 40,4: numquam eminentia invidia caret.

IV) fortuna: consilia:
II, 57,3: sed profecto inluctabilis fatorum vis, cuiuscumque fortunam mutare constituit, consilia corrumpit.
II, 118,4: quippe ita se res habet, ut plerumque cuius fortunam mutaturus est deus, consilia corrumpat...

IVa) fortuna: adulatio:
II, 102,3: etenim semper magnae fortunae comes adest adulatio,

IVb) fortuna: mortalium proposita:
II, 110,1: rumpit... moratur proposita hominum fortuna.

Illa. Haud absimili ratione innituntur ea, quae ad eruendam atque definiendam virtutis praestantiam pertinent, cum aut nihil aut parum soleant discrepare ab illa opinione, quam haud paenitendi auctores festinant amplecti.[1]) Adde quidem ea, quibus iam circumscribuntur virtutis fines, cum honestati nomine non nulla contrario videntur opponi[2]). Denique pleraque occurrunt oppido quam erecta speciminibus cumulandis, quae ad aestimandas vigentium virtutum rationes haud parum conferant[3]), nisi rapiantur acrioribus declamandi incitamentis[4]). Atque cum tantae virtuti insignis affulget species

[1]) Quod quo planius fiat, confero haec metiendae virtutis documenta:

a) Velleius II, 2,2: ... vir ... tantis denique adornatus virtutibus, quantas perfecta et natura et industria mortalis condicio recipit. ...

a') Velleius II, 97,2: ... adulescenti tot tantarumque virtutum, quot et quantas natura mortalis recipit vel industria perficit.

b) Cicero, de fin. bon. et mal. IV, 9,21: ... qui natura doctrinaeque longe ad virtutem processissent, ..

$b_1$) Cicero, Laelius 2, 6–7: te autem alio quodam modo non solum natura et moribus, verum etiam studio et doctrina esse sapientem, ...

$b_2$) Cicero, pro Archia 7,15: etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego hoc contendo, cum ad naturam eximiam et inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere.

[2]) Opponuntur illic virtutibus:

I) vitia = II, 1,1; 74,2 cf. II, 10,1.
II) scelera = II, 26,2.
III) pravum + praeceps = II, 18,5-6 cf. II, 3,4; II,10,1.
IV) fraus = II, 1,3.
V) error = II, 6,1.

[3]) Enitent illic:

I) singularis virtus . . . . . = II, 34,2; 34,3; 81,3.
II) mirabilis virtus . . . . . = II, 43,4.
III) excellens virtus . . . . . = II, 116,3.
IV) virtus nobilissima . . . . . = II, 79,1.
V) solida veraque virtus . . . . . = II, 114,1.
VI) ingenuae virtutes . . . . . = II, 93,1.
VII) simplex virtus . . . . . = II, 129,1.

[4]) Profero haec exempla ad res adornandas pertinentia:

a) II, 129,3: quantae molis bellum principe Galliarum ciente Sacroviro Floroque Iulio mira celeritate ac virtute compressit, ut ante populus Romanus vicisse se quam bellare cognosceret nuntiosque periculi victoriae praecederet nuntius!

a') II, 98,1: atrox in Thracia bellum ortum, omnibus eius gentis nationibus in arma accensis, L. Pisonis, quem hodieque diligentissimum atque eundem lenissimum securitatis urbanae custodem habemus, virtus compressit, ...

b) I, 12,5: ... eamque urbem ... funditus sustulit fecitque suae virtutis monimentum, quod fuerat avi eius clementiae.

b') II, 38,6: Syria Pontusque Cn. Pompei virtutis monumenta sunt.

c) I, 9,3: ... virum in tantum laudandum, in quantum intellegi virtus potest, ...

c') II, 43,4: ... viri in tantum boni, in quantum humana simplicitas intellegi potest

fortunae, summa illinc oriuntur emolumenta, consona excellentium auctorum opinione probata atque celebrata[1]).

IIIb. Iam planius explicantur tot ornamenta honestatis ab auctore, qui neque turbatum dividendae tantae rei ordinem tenere[2]) neque absona commenta festinat proferre, licet solito crebrius simillima videatur amplecti, cum saepissime commoveatur rerum splendore depingendarum[3]) ob eamque causam

[1]) Componere iuvat haec documenta:

a) Velleius:
I) II, 74,4: usus Caesar virtute et fortuna sua Perusiam expugnavit.
II) II, 97,4: moles deinde eius belli translata in Neronem est: quod is sua et virtute et fortuna administravit...
III) II, 121,1: eadam virtus et fortuna.... imperatoris Tiberii fuit,...
IV) II, 4,2 ... fortunae virtutique.... respondit...
V) II, 18,1: .. virtute eximius, aliquando fortuna, semper animo maximus,...

b) Cicero:
I) Cato M. de sen. 17,59: „rite vero te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna coniuncta est."
II) pro Archia 10,24: noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit,... .
III) pro L. Corn. Balbo 4,9: ... in quo uno ita summa fortuna cum summa virtute certavit,....

c) Cato, Origin. 4: Dii immortales tribuno militum fortunam ex virtute eius dedere.

[2]) Distinguuntur illic:

I) virtutes corporis: } I, 8,1; II 127,3.
II) „ animi: }
a) ingeneratae: }
b) voluntariae: } I, 12,3; II, 2,2; 6,1; 35,2; 93,1 al.
1) prudentia: I, 13,5; II, 29,5; 111,4; 129,11, al.
2) iustitia: II, 32,2; 35,2; 118,1; 126,2, al.
3) { fortitudo: } II, 18,3, al.
{ virtus: } I, 1,8, 11,2; 12,1.3, 13,2, al.
4) { temperantia: } II, 29,3; 122,1, al
{ moderatio: }
{ modestia: }
5) constantia: I, 10,2; II, 29,2; 34,3; 85,4; 92,2, al.
6) verecundia: II, 1,5; 16,2; 32,1.2; 55,4, al.
7) patientia: II, 41.; 78,2, al.
8) magnitudo animi: II, 18,1.
9) gravitas: II, 86,2; 116,3; 125,3; 126,2; 129,2, al.
10) fides: I, 4,2; II 16,2; 18,3.4; 23,4, al.
11) candor: II, 116,5.
IIa) simplicitas; II, 10,2; 43,4: 72,3; 125,5, al.

[3]) Confecta ratione, speciminum recurrentium hanc summam subduxi:

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 1. amplissimus | 5 | | 4. clarus | 14 | |
| 2. caelestis | 5 | 7 | clarior | 3 | |
| caelestissimus | 2 | | clarissimus | 19 | 48 |
| 3. celeber | 8 | | praeclarus | 7 | |
| celebrior | 1 | | claritudo | 3 | |
| celeberrimus | 18 | 29 | 5. eminens | 9 | |
| celebratio | 1 | | eminentissimus | 13 | 30 |
| celebrare | 1 | | eminere | 7 | |
| | | | eminentia | 1 | |

adeo auferatur, ut magnificentissima ipsius alloquia iam plurimas habeant cautiones.

IV. Ita vigilantius atque cautius circumspicienda sunt illa venustissima lumina de causis non nullis: saepius enim a depingenda sincerae virtutis praestantia abducitur auctor aut natura stipendiorumque gloria stimulante, aut fortunae superstitiosa admiratione, aut metu procerum eruendae veritati nimirum iniquissimo, aut mortalium studio protinus aberrante ad blandimenta, aut intemperantia declamandi quamvis fundatam rerum speciem praecipitante. Ceterum si licet licebitque vigere nebulones solito blandius canentes, si iam coniventibus barbatis perennia humi

---

6. excellens . . . . . 6
excellentissimus . . . . 1 } 8
praecellens . . . . . 1

7. excelsissimus . . . . . 5

8. felix . . . . . 9
felicior . . . . . 3
felicissimus . . . . . 2 } 20
felicitas . . . . . 6

9. fidelis . . . . . 1
fidelissimus . . . . . 4
fidus . . . . . 1 } 39
fides . . . . . 33

10. florens . . . . . 1
florentissimus . . . . . 1 } 10
florere . . . . . 8

11. fortis (—iter) . . . . . 7
fortior (—ius) . . . . . 2
fortissimus . . . . . 8 } 18
fortitudo . . . . . 1

12. fortunatissimus . . . . 1 } 75
fortuna . . . . . 74

13. fulgens . . . . . 1
fulgentissimus . . . . . 3
fulgor . . . . . 4 } 9
fulgere . . . . . 1

14. gloriosus . . . . . 1
gloriosior . . . . . 1
gloriosissimus . . . . . 2 } 27
gloria . . . . . 22
gloriari . . . . . 1

15. honoratus e) . . . . . 7
honoratior . . . . . 2
honoratissimus . . . . . 2
honorificus . . . . . 2 } 60
honorificentissimus . . . 1
honestus (neque inhoneste) 3
honor . . . . . 37
honorare . . . . . 6

16. immanis . . . . . 12

17. ingeniose . . . . . 1
ingeniosissime . . . . . 1 } 39
ingenium . . . . . 37

18. inlustris . . . . . 2 } 4
inlustrare . . . . . 2

19. iustus . . . . . 10
iustissimus . . . . . 7 } 21
iustitia . . . . . 4

20. laudabilis (—iter) . . . . 2
laudandus . . . . . 6
laudare . . . . . 7 } 16
laus . . . . . 1

21. maximus(—e) . . . . . 44

22. memorabilis . . . . . 5 } 27
memoria . . . . . 22

23. mirus . . . . . 10
mirabilis . . . . . 1
mirabilior . . . . . 1 } 34
mirari . . . . . 18
admiratio . . . . . 3
admirator . . . . . 1

24. nobilis . . . . . 12
nobilior . . . . . 2
nobilissimus . . . . . 15 } 34
nobilitas . . . . . 4
nobilitare . . . . . 1

25. optimus (—e) . . . . . 18

26. perpetuus . . . . . 11

27. praecipuus . . . . . 10

28. rectus . . . . . 10 } 12
rectissimus . . . . . 2

29. sanctus . . . . . 4
sanctissimus . . . . . 5 } 10
sanctitas . . . . . 1

30. singularis . . . . . 18

31. speciosus . . . . . 9
speciosissimus . . . . . 2 } 18
species . . . . . 7

32. summus (a) . . . . . 35

33. virtus . . . . . 36

serpentium miracula adhuc honorantur alacrius, si denique humillima scilicet in summis adhuc ponuntur virtutum ornamentis, haud scio an iniquum esse videatur suffragari tot actoribus, qui rodendi libidine adeo trahantur, ut inter se modo concinentes, modo acrius digladiantes, vociferentur fortius nequissimo Velleio, eblandienti omnia, nil antiquius fuisse, quam cornicum oculos configere.

Scripsi Posnaniae, kalendis Octobribus a. 1921.

# Quaestiones in aliquot locos commentarii, 'De mortibus persecutorum' Lactantii, cuius creditur.

Scripsit

**Bonaventura Graszyński**

Cum commentarium, 'De mortibus persecutorum' Lactantii, cuius putatur, legerem inquirens in fata Priscae et Valeriae, Augustarum, in aliquot locos offendi atque imprimis:

1) In cap. L codex exhibet: Nam Licinius summa rerum potitus imprimis Valeriam.... idem Candidianum.... *necari* iussit, Contra talem verborum contextum pugnant, quae sequuntur: Mulier tamen mutato habitu comitatui eius se immiscuit, ut fortunam Candidiani specularetur; quia Nicomediae se obtulerat et in honore haberi videbatur, nihil *tale* (fortasse legendum: *fatale*) metuens, occisus est.

Legendum esse censeo: Licinius Valeriam idem Candidianum *vocari* iussit.

2) Similis corruptela occurrit in capite XL: Sed utraque ob eximiam pulchritudinem corporis ac pudicitiam *necabatur*. Legendum puto utraque.... *vexabatur* aut *vexabantur*, ut propius a codice stemus.

3) Toto illo loco causa agitur trium feminarum de adulterio. Revolvamus eam: accusator nemo exstat; testis falsus subducitur, ut mentiatur; tres matronae prodeunt; prima ex eis aetate iam provecta et tertia a marito suo non suspectata immo vero defensa adulterium commisisse putari nequeunt, fortasse igitur flagitio favisse et consciae fuisse arguuntur itemque ambae Augustae. Restat femina illa, quae Vestalem famulam virginem Romae reliquerat. Etsi verba sunt obscura, sentimus tamen causam, iure sacro procedendum erat. Num vero matrona, quae filiam virginem Vestalem habebat, lapsa tam gravem vindicationem provocabat totve funerum indigebat, ut tres feminae occiderentur, duae Augustae in exsilium missae undique cum ludibrio praecipites exturbarentur, donec in solitudinibus Syriae conquiescerent?

At locus intellegetur, si legerimus: quae *Vestalem familiam virginum* (aut *Vestalium familiam virginum*) *Romae* reliquerat.

4) Cap. LI Valeria per varias provincias quindecim mensibus plebeio cultu pervagata, postremo apud Thessalonicam cognita, comprehensa cum matre poenas dedit.

Valeria, ut Licinium vicisse cognovit, mutato habitu comitatui eius se immiscuit, sed de fortuna Candidiani certior facta protinus fugit. Licinius pridie Kalendas Maias victoriam apud Hadrianopolim (a. p. Chr. 313) reportaverat, Idibus Mais victoriae fama profecto iam per Asiam percrebruerat, Valeria quoque cum

matre solitudinem suam reliquerat. Quindecim mensibus mulieres vagatae erant, apud Thessalonicam comprehensae sunt. Quindecim mensibus post Idus Maias succedunt Idus Sextiles anni proximi. Paucis igitur diebus ante Idus Sextiles feminae illae trucidatae videntur esse.

Atque mirum, quod Romae die quarto post Idus Sextiles sive decimo septimo ante Kal. Septembres memoria depositionis uxoris et filiae Diocletiani Augusti a christianis celebratur. Usuardus in martyrologio suo ad diem 16 mensis Augusti notat: 'Romae, sanctae Serenae, uxoris quondam Diocletiani Augusti' et in Auctariis supplet:

'Romae, depositio sanctae Serenae imperatricis, uxoris Diocletiani imperatoris, quae christianis suo in tempore multum utilis fuit et multis christianis vitam istam prolongavit, ne punirentur.' Idem ibidem:

'Artemiae virginis et martyris, filiae sanctae Serenae et Diocletiani imperatoris, quae per beatum Cyriacum a daemonio liberata et baptizata, a Galerio Maximino, *fratre suo*, post mortem *patris* imperante, martyrio coronata est.'

Erravit manifeste indicii huius auctor aut librarius, qui transcripsit, Maximinum fratrem appellans Artemiae; affinis certe erat isque affinis Maximiani cui successit, fortasse *fratruelis* succedens *patruo* atque *post mortem patrui* imperans.

Attamen quamvis errorem non parvi pendam, persuadere mihi non possum indicium illud omnino commenticium et fictum esse, nam gravissima momenta in duobus tam diversis documentis congruunt: matris et filiae simul cruciatarum communis depositio eaque eodem die 16 Augusti. Potius sumam bina nomina utrique sicuti moris erat, Priscam Serenam matri, Valeriam Artemiam filiae et coniciam corpora ambarum non esse in mare proiecta sed Thessalonica ab amicis Romam furtive translata et Romae deposita, non singulari exemplo illa aetate. Cui sententiae non obstat, quod memoria sanctae Artemiae etiam die VIII et IX Augusti colitur, his enim diebus Thessalonicae cruciata videtur esse. Quod autem virgo a christianis appellatur, non miror: nomen uxoris passa est, uxoris vices repudiavit.

Posnaniae, 9. Octob. 1921.

# Do fragmentów elegijnych Archilocha

Napisał

**Witold Klinger.**

1.

E. Bethe, omawiając w swej Historji poezji greckiej (Die griech. Poesie, — w »Einleitung in die Altertumswissenschaft« Gercke'go i Nordena I 144) — słynny urywek Archilocha, zawierający jego własną opowieść o utraceniu w boju tarczy rycerskiej (frg. 6 Bergk):

Ἀσπίδι μὲν Σαίων τις ἀγάλλεται, ἣν παρὰ θάμνῳ
ἔντος ἀμώμητον κάλλιπον οὐκ ἐθέλων·
αὐτὸς δ' ἐξέφυγον θανάτου τέλος· ἀσπὶς ἐκείνη
ἐρρέτω· ἐξαῦτις κτήσομαι οὐ κακίω.

wyraża się w sposób następujący: Archiloch »pociesza się tem, że sam on przynajmniej uszedł cało i k u p i sobie nową tarczę [»... sich einen anderen (Schild) k a u f e n werde«]. Zgodnie z tem tak tłomaczy on w nowej książeczce swej o liryce greckiej (Griech. Lyrik. 1920 str. 14) ostatni dystych urywka:

Aber mein Leben rettete ich. Was kommt der Schild noch?
K a u f' einen anderen mir...

*Jest to widać powszechne pojmowanie fragmentu, bo odbiło* się ono i w »Historji literatury greckiej« W. Christa (wyd. 6e str. 185) i w polskim przekładzie niektórych fragmentów Archiłocha, który dał nam prof. J. Czubek (Liryka grecka, Kraków 1883, str. 44). Ostatni dwuwiersz występuje tu w formie:

Milsze życie. Co mi tam! Jedną (tarczę) tu zostawię,
Drugą sobie wnet s p r a w i ę, jeszcze lepszą s p r a w i ę.

Wyznaję, że tłomaczenie to budziło we mnie zawsze niedowierzanie i nieufność: jakoś trudno mi było wyobrazić sobie tego, który nazywa sam siebie sługą boga wojny (frg. 1 Bergk: εἰμὶ δ' ἐγὼ θεράπων... Ἐνυαλίοιο ἄνακτος...), gdzieindziej zaś mówi o sobie, że »we włóczni ma chleb mięciuchny. we włóczni wino Ismaru, pije zaś, wspierając się na włóczni« (frg. 3. Bergk):

ἐν δορὶ μέν μοι μᾶζα μεμαγμένη, ἐν δορὶ δ' οἶνος
Ἰσμαρικός, πίνω δ' ἐν δορὶ κεκλιμένος

w budującej roli spokojnego nabywcy tych właśnie artykułów, które w czasach nawet nie tak odległych krwią się często zdobywały. Mimowoli nasuwa się pytanie, czy temu słowu tekstu,

o które tu przedewszystkiem idzie (w. 4: κτήσομαι), musimy dawać istotnie jedynie powyższe, prowadzące do pewnych niekonsekwencji znaczenie, czyli też dopuszczalne jest także tłomaczenie odmienne. Ponieważ w dochowanych urywkach Archilocha wyraz ten więcej się nie pojawia, miarodajnym jest tu jedynie Homer, którego doskonale zna, często wyzyskuje, niekiedy nawet wprost parafrazuje nasz poeta. Nie ulega żadnej wątpliwości, że u Homera κτάομαι niekiedy istotnie znaczy »kupować«: tak jest np. w. I 407; gdzie ληϊστός (dający się zagrabić, zlupić) przeciwstawiony jest κτητός, co dla tego ostatniego daje znaczenie: »dający się kupić«; tak jest również w ξ 449-50, gdzie mowa o niewolniku, pozyskanym dla domu Odyseusza przez świniarza Eumajosa: sam niewolnik, związany z domem swego władzcy. Eumajos może oczywiście tylko kupować dlań niewolników, nie zaś zdobywać ich w rozprawie orężnej. Przeważnie jednak czasownik ten używa się tu w szerszem znaczeniu pozyskiwania czegobądź na własność — n. p. domu (ν 264-5), żony (ω 192-3), niewolnika (ξ 3-4) — i jeżeli w powyższych wypadkach nic nie wskazuje na zdobywanie wymienionych dóbr siłą, to w dwóch pozostałych jeszcze wypadkach przypuszczenie takie wykluczonem chyba nie jest: mowa tam bowiem o bogactwach ojca Achillesa, Peleusa (I 400 κτήμασι τέρπεσθαι, τὰ γέρων ἐκτήσατο Πηλεύς) i skarbach Iljonu (Ο 402: οὔ γὰρ ἐμοὶ ψυχῆς ἀντάξιον οὐδ' ὅσα φασιν | Ἴλιον ἐκτῆσθαι), a oczywiście nie w drodze pokojowej tylko pomnażały swe mienie rody Priama i Peleusa (przypomnę choćby Parysa, który prócz Heleny uwozi z Lacedemonu i skarby Menelaosa (Γ 280-5). Ale wszelkie wątpliwości usuwa, jak mi się zdaje, ustęp następujący: »Kochałem ją z duszy, choć zdobyłem włócznią« mówi Achilles o wydartej mu przez Agamemnona brance Brizeidzie (I 342-3: ... ἐγὼ τήν | ἐκ θυμοῦ φίλεον, δουρὶ κτητήν περ ἑοῦσαν), którą, jak wiemy z innego ustępu (Γ 291-300), przybliżył on do siebie po zburzeniu jej grodu ojczystego Lyrnessu i zamordowaniu jej męża i braci. Mamy więc wszelkie prawo i u Archilocha κτήσομαι tłomaczyć poprostu zdobywać, t. j. zdobywać orężem — i gdybym chciał bawić się w przypuszczenia, to nie trudnoby mi było wyobrazić sobie dalszy ciąg naszego fragmentu mniej więcej w formie: δουρί, ὅπερ τοί μοι πολὺ φίλτατόν ἐστιν ἁπάντων.

Ale mniejsza o to, jak mogłyby wyglądać dalsze słowa urywka. Ważniejsza, że takie tłomaczenie usuwa zupełnie wyżej wytkniętą trudność wewnętrzną, że ponadto rzuca ono most między frg. 6, opowiadającym o tarczy, i frg. 3, poświęconym włóczni: poeta dla tego tylko tak łatwo przeboleje utratę tarczy, że w ręku została mu włócznia, którą równie łatwo zdobędzie sobie nową, jeszcze lepszą tarczę, jak zdobywa sobie chleb i wino, a więc wszystko, co mu do życia jest niezbędne. Stoimy tu zatem wobec »disiecta membra« jednego i tego samego utworu, którego cząstką był zapewne także frg. 8 (Bergk):

Αἰσιμίδη, δειλοῦ μὲν ἐπίρρησιν μελεδαίνων
οὐδεὶς ἂν μάλα πόλλ' ἱμερόεντα πάθοι[1]).

»Ajsimidesie! nikt, biorąc do serca miano tchórza, nie zazna chyba wiele rozkoszy«: należy to rozumieć w tem znaczeniu, że człowiek taki zginie przedwcześnie, popisując się swą odwagą. Inaczej postąpił sobie nasz poeta, który, nie dbając o to, co powiedzą o nim ludzie, poświęcił swą tarczę, by zachować życie, a z niem i możność użycia: wszak nawet w elegji, dochowanej pod imieniem Tyrteusza (12 Bergk), w ustępie o mężu, co wróciwszy cało ze zwycięzkiej bitwy, żyje do starości, otoczony szacunkiem powszechnym, czytamy słowa (w. 38): πολλὰ δὲ τερπνὰ παθὼν ἔρχεται εἰς Ἀΐδην. — Mielibyśmy więc w tym dochowanym w urywkach utworze parajnezę osobistą, jakiej przykłady widzimy w elegjach Teognisa do Kyrnosa, Solona do Filokyprosa i Mimnermosa, a choćby samego Archilocha do Periklesa (frg. 9-13, 16). Ajsimides byłby tym, kogo wtajemnicza w swą filozofję życiową Archiloch, który, choć sam żołnierz z zawodu i zamiłowania, nie chce jednak słyszeć o krępującym formalizmie dawnego kodeksu czci rycerskiej.

Jeżeli jednak pierwotny związek fragmentu 8 go z 6 m jest tylko hypotezą, mającą za sobą jedynie wewnętrzne prawdopodobieństwo, to takiż związek fragmentu 6-go z 3 m potwierdza pewna wskazówka zewnętrzna, mająca, jak mi się zdaje, zupełnie objektywne znaczenie. Od dość już dawna zauważono (R. Reitzenstein, Epigramm u. Skolion, str. 23; O. Crusius, Archilochos, u Pauly-Wissowy II 492), że wyraźnem naśladowaniem fragmentu 3-go Archilocha jest ciekawe skolion Hybriasa, poety kreteńskiego (Athen. Deipn. p. 695 f.: σκολιὸν... τὸ ὑπὸ Ὑβρίου τοῦ Κρητὸς ποιηθέν) z VII-VI w.[2]) (Maas s. v. u Pauli-Wissowy XVII 32-3):

ἔστι μοι πλοῦτος μέγας, δόρυ καὶ ξίφος
καὶ τὸ καλὸν λαισήιον, πρόβλημα χρωτός·
τούτῳ γὰρ ἀρῶ, τούτῳ θερίζω,
τούτῳ πατέω τὸν ἁδὺν οἶνον ἀπ' ἀμπέλω,
τούτῳ δεσπότας μνοίας κέκλημαι.

[1]) Ponieważ wyrazu δειλὸς w znaczeniu „tchórz" używa już Homer (N 277-8: ἐς λόχον, ἔνθα μάλιστ' ἀρετὴ διαείδεται ἀνδρός, | ἔνθ' ὅ τε δειλὸς ἀνὴρ ὅ τ' ἄλκιμος ἐξεφαάνθη), wolę przeto w poprawieniu skażonego tekstu rękopisów δηλοῦμεν iść za Schneidewinem i Bergkiem, którzy czytają δειλοῦ μέν (P. L. g.[4] II 685), niż za Elmsleyem, Hillerem, Crusiusem (Ant. lyr. ad loc.), czytającymi: δήμου μέν.

[2]) Maas, skąd biorę to bardzo nieścisłe datowanie, nie podaje bliższego uzasadnienia, i rzeczywiście dokładniejsza chronologiczna fiksacja nasuwa duże trudności. Myślałem, że można będzie znaleźć punkt oparcia w iloczasie wyrazu καλός, który ma długie α u Homera, jambografów i elegików aż do Teognisa, u którego nawet w częściach starych poczyna się chwianie iloczasu, — krótkie zaś u Safo, Alkajosa, Alkmana i naszego właśnie Hybriasa, — i wnosiłem stąd, że nie należało chronologicznie rozdzielać tych ostatnich. Przy dalszych jednak poszukiwaniach okazało się, że już wcześniejszy Terpandros mierzy καλός (krótkie α, frg. 6,2. Bergk), tak, iż sprawdzian ten zastosować się tu nie daje.

»Mam ci bogactwo wielkie, — włócznię i miecz, i tarczę piękną, osłonę ciała. Tem bowiem orzę, tem żnę, tem wytłaczam słodkie wino z winogron, stąd mam nazwę władzcy u czeladzi«. Nie spostrzeżono jednak dotychczas, że strofa ta, tak wyraźnie posługująca się obrazami, zaczerpniętymi z fragmentu 3-go Archilocha, zahacza zarazem o fragment 6-ty, że zawiera ona także wzmiankę o tarczy — nie pogardliwą jednak i lekceważącą, jak u Archilocha, lecz przeciwnie głębokim nacechowaną szacunkiem z naciskiem powtórzoną w następnej jeszcze strofie skoljonu:

τοὶ δὲ μὴ τολμῶντ' ἔχειν δόρυ καὶ ξίφος
καὶ τὸ καλὸν λαισήιον, πρόβλημα χρωτός

»Ta zaś (czeladź) niech się nie waży mieć włócznię i miecz i tarczę piękną, osłonę ciała«.

Nacisk, jaki na te słowa poeta kładzie, i gorące uczucie, jakie je owiewa, zrozumiemy, mojem zdaniem, najłatwiej, jeżeli przypuścimy, że miał on przed sobą utwór Archilocha, wywyższający włócznię kosztem tarczy, i że daje on odprawę zdrożnym nowinkom lekkomyślnego jończyka w myśl starych tradycji rycerskich, w ojczyznie Hybriasa gorliwie pielęgnowanych: o kreteńskiem jego pochodzeniu oprócz Ateneusza świadczy także sam język skoljonu (np. μνοία = δοῦλοι). Mamy tu więc nie prostą parafrazę, nie rozszerzenie jedynie słów Archilocha, jak przypuszczał Reitzenstein, lecz polemikę z nim, co zresztą jest tylko odmienną postacią zależności, i z tego powodu twierdzenie Maasa, który polemizując z Reitzensteinem, pisze: »zależności Hybriasa (od Archilocha) dla Reitzensteina, zupełnie pewnej, nie widzę tu ani śladu (von einer Abhängigkeit des H., die für Reitzenstein feststeht, finde ich keine Spur) nie wydaje mi się zgoła przekonywującem. Do tych ciekawych, lecz tak rzadko dochodzących do nas odgłosów walki i sporów literackich z wczesnego okresu dziejów starożytnej Grecji powrócę jeszcze gdzieindziej — tutaj zaś, streszczając się, powiem tylko raz jeszcze, że fragmenty 3-i i 6-y stanowią niewątpliwie cząstki tej samej większej całości, do której prawdopodobnie należał także fragment 8-y. Części zaś jednolitego pod względem metrycznym utworu i w przekładach na języki nowe powinny być także traktowane jednolicie. Z tego stanowiska razi nas obecnie, gdy prof. J. Czubek w swym pięknym zresztą przekładzie fragment 6-y, ubiera w formę 13 zgłoskowca polskiego (patrz wyżej), fragment zaś 3-i w formę 11-zgłoskowca.

W mej kopji mój chleb i wino z Ismary;
Wsparty na kopji, piję wino z czary.

2.

Wspomniałem wyżej o elegji Archilocha do Perikłesa. Jest to utwór dla historji literatury greckiej niezmiernie ważny, jako jedyny przykład elegji trenetycznej, potwierdzający świadectwa

gramatyków o pochodzeniu elegji z płaczu pogrzebowego, a zarazem wykazujący wyraźnie, w jak łatwy i naturalny sposób to opłakiwanie zmarłego od samego początku łączyło się i splatało ze spekulacją etyczną, z rozstrząsaniami moralizatorskiemi, które potem wyodrębniły się w osobną postać elegji moralizującej i pouczającej. Wobec wielkiego też elegji Archilocha znaczenia może nie od rzeczy będzie dorzucić tu poprawkę do niezbyt dobrze dochowanych słów tekstu. Mam na myśli początek fragmentu 9-go, który w rękopisach występuje w formie:

Κήδεα μὲν στονόεντα, Περίκλεες, οὔτε τις ἀστῶν
μεμφόμενος ἁλίης τέρψεται οὐδὲ πόλις·
Τοίους γὰρ κατὰ κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης
ἔκλυσεν, οἰδαλέους δ' ἀμφ' ὀδύνης ἔχομεν
πνεύμονας...

Oddawna już zwrócono uwagę na to, że partykuły οὔτε—οὐδὲ nie odpowiadają sobie ściśle, a ponadto imiesłów μεμφόμενος (»ganiąc«, »potępiając«) nie wiąże się ze znaczeniem kontekstu. Dlatego też zastąpiono οὔτε przez οὐδὲ (Meineke, Hartung, Bergk) i biedzono się na różne sposoby nad μεμφόμενος, jużto snując dość dowolne, mniej lub więcej ryzykowne pomysły emendacyjne (Meineke ἀχνύμενος, »trapiąc się«; Bergk μελπόμενος, »śpiewając«) jużto usiłując podsuwać pod brzmienie tekstu znaczenie, dające sens zadawalniający: Hauvette np. w książce »Archiloche, sa vie et sa poésie, Paris 1905 str. 197), opierając się na glosie Hesychiosa (μέμφεται· ἐξουθενεῖ), interpretuje μεμφόμενος jako »nihili faciens«, »za nic sobie ważąc«, co chyba sprawy nie poprawia. Natomiast przeszła niespostrzeżenie poprawka Peppmüllera, która mojem zdaniem przynosi rozwiązanie zagadki. Zwróciwszy uwagę, że u Homera κήδεα widzi się często obok form imiesłowowych od pnia μνα (pamiętać) — np. ε 5-6: τοῖσι δ' Ἀθηναίη λέγε κήδεα πόλλ' Ὀδυσσέως | μνησαμένη; ο 398-401: νῶι δ' ἐνὶ κλισίῃ πίνοντέ τε δαινυμένω τε | κήδεσιν ἀλλήλων τερπώμεθα λευγαλέοισιν | μνωομένω — przypuszcza on, że i tu mamy do czynienia ze zwrotem analogicznym, i zatrzymuje się w końcu na formie μεμνόμενος, bardzo zbliżonej do brzmienia rękopisów, a dzięki Herodotowemu: δέσποτα, μέμνεο τῶν Ἀθηναίων (V 105) zupełnie prawdopodobnej. Dorzucę od siebie, że za poprawką tą, dającą znaczenie »wspominając, pomnąc«, przemawia także ustęp Ajschylosa (Pers. w. 285): φεῦ, τῶν Ἀθηνῶν ὡς στένω μεμνημένος. Ponadto myślę, że w w. 1-m fragmentu powinna także budzić wątpliwość partykuła μὲν, pozbawiona zwykłego swego korrelatu δὲ, na co dotąd jakoś nie zwrócono uwagi. Co się kryje za tem niezrozumiałem μὲν, wypływa z zupełną jasnością z zestawienia naszego fragmentu z następującemi słowy Homera (ι 12-3: σοὶ δ' ἔμιμε κήδεα θυμὸς ἐπετράπετο στονόεντα | εἴρεσθαι... stanowiącemi niewątpliwie pierwowzór Archilocha. Zgodnie z tem interesujący nas dwuwiersz brzmiał pierwotnie:

Κήδε' ἐμὰ στονόεντα, Περίκλεες, οὐδέ τις ἀστῶν
μεμνόμενος θαλίης τέρψεται οὐδὲ πόλις.

Słowa pierwszego wiersza aż do dierezy stanowią myśl zamkniętą, która należy tylko uzupełnić przez opuszczane często ἐστὶ, całość zaś kształtuje się tak, jak w następującym dwuwierszu Teognisa:

Πάντα τάδ' ἐν κοράκεσσι καὶ ἐν φθόρῳ, οὐδέ τις ἡμῖν
αἴτιος ἀθανάτων, Κύρνε, θεῶν μακάρων.

W dosłownym przekładzie polskim przytoczone wyżej słowa Archilocha będą zatem brzmiały: »Żal mój jest pełen jęków, o Periklesie, i ani obywatel żaden nie będzie, mając w pamięci (zmarłych), szukać na ucztach uciechy, ani miasto: takich bowiem mężów pochłonęła fala poszumnego morza, i od bólu rozdęte mamy płuca«. Dając sens zupełnie jasny, ustalona tutaj forma tekstu rzuca zarazem światło i na źródło późniejszych skażeń: gdy bowiem kopista początkowe litery tekstu κηδεε poprawił na κήδεα, nie pozostało mu nic innego, jak okaleczone, a przez to niezrozumiałe μα zastąpić przez mniej dla oka rażące μέν.

# DWA FRAGMENTY SAFO

Napisał

**Stefan Srebrny.**

1.

Jako fragment 47 Safo podaje Bergk (P. l. Gr.[4]) przytoczone przez Zenobiosa III, 3, Etym. Magn. 795,9 i Suidasa s. v. przysłowie Γέλλως παιδοφιλωτέρα[1]). Opierając się na tej powszechnie przyjętej interpretacji, Maas, u P.-W. s. v. Γελλώ, pisze między innemi: »Γελλοῦς παιδοφιλωτέρα steht bei Sappho frg. 147B[4]«. Otóż faktycznie miałby on jedynie prawo napisać: »Steht bei Bergk« — nie mamy bowiem żadnej absolutnie pewności, że przysłowie to, metrycznie przypadkowo dające glykonej, wspomniane było w jednym z wierszy Safo; raczej przypuszczać należy, że tak nie jest.

Zenobios, przytoczywszy przysłowie, objaśnia je w sposób następujący: ἐπὶ τῶν ἀώρως τελευτησάντων, ἤτοι ἐπὶ τῶν φιλοτέκνων μέν, τρυφῇ δὲ διαφθειρόντων αὐτά. Γελλὼ γάρ τις ἦν παρθένος· καὶ ἐπειδὴ ἀώρως ἐτελεύτησε, φασὶν οἱ Λέσβιοι αὐτῆς τὸ φάντασμα ἐπιφοιτᾶν ἐπὶ τὰ παιδία καὶ τοὺς τῶν ἀώρων θανάτους αὐτῇ ἀνατιθέασι. Μέμνηται ταύτης Σαπφώ. Jasną jest rzecza, że tylko drugie podane przez Zenobiosa objaśnienie (ἐπὶ τῶν φιλοτέκνων μέν, τρυφῇ δὲ διαφθειρόντων αὐτά) ma rzeczywisty związek z sensem przysłowia. Sens ten jest najwidoczniej ironiczny: matka, ze zbytniej i źle zrozumianej miłości szkodząca własnemu dziecku, jest w najwyższym stopniu παιδόφιλος, bardziej nawet, niż... Gello, która, gdy śmierć przedwczesna nie pozwoliła jej pozostawić po sobie potomstwa (παρθένος... ἀώρως ἐτελεύτησε), w postaci złośliwego upiora błąka się po ziemi i, zazdroszcząc szczęśliwym matkom, zabija ich dzieci. Co zaś do pierwszego objaśnienia Zenobiosa, to niema ono nic wspólnego z naszem przysłowiem: ἐπὶ τῶν ἀώρως τελευτησάντων możnaby było jedynie powiedzieć Γελλοῦς βραχυβιωτέρα lub coś w tym rodzaju. Objaśnienie to ma związek tylko z samą legendą o Gello, jest echem wytłumaczenia sensu tej postaci. Sama legenda jest, jak wyraźnie powiada Zenobios, pochodzenia lesbijskiego[2]); nic też dziwnego, że wspominała o niej Safo. To jedno bowiem tylko z pewnością twierdzić możemy: imię Gello figurowało w jednym z wierszy Safo; do żadnych innych wniosków nie uprawnia nas tekst Zenobiosa

[1]) Pierwsze dwa źródła dają Γελλὼ παιδοφιλωτέρα. Sensu nabierają słowa te dopiero u Suidasa, który cytuje je w formie Γελλοῦς παιδοφιλωτέρα; na nim też opierając się, Ahrens wprowadził poprawkę Γέλλως. Tak samo podaje fragment Hiller-Crusius, Anthol. lyr.[4] (fr. 44).

[2]) Później staje się Gello postacią, znaną w całej Grecji, obok takich, jak Lamia, Gorgo, Mormo i t. p., i w niektórych okolicach przechowuje się aż do naszych czasów. Porówn. Rohde, Psyche II, Anhang; P.-W. l. c.

(μέμνηται ταύτης Σαπφώ). Raczej, jak to już wyżej zaznaczono, za bardzo mało prawdopodobne uznać wypada przypuszczenie, że przysłowie Γελλοῦς παιδοφιλωτέρα wspomniane było w jakimś utworze poetki: Zenobios powiedziałby wówczas zapewne μέμνηται τῆς παροιμίας, a nie μέμνηται ταύτης. Czy Safo sama opowiadała legendę o Gello, czy też wspominała tylko jej imię, źródłem zaś wiadomości o tem, co »mówią Lesbijczycy«, był komentarz do jej wiersza, na to odpowiedzieć nie mamy możności.

2.

W książce swej p. t. »Sappho und Simonides«, na str. 43, 1, wylicza Wilamowitz fragmenty Safo, w których występuje Afrodyta, i twierdzi przytem, że, według świadectwa fragmentu 87 B[4]), Safo opowiadała bogini swój sen. Mielibyśmy tu więc paralelę do znanego zwyczaju opowiadania snów słońcu[1]).

Fragment ten, przytoczony przez Hefaistiona, Encheir. XII 4 Consbruch, brzmi:

ζαελεξάμαν ὄναρ Κυπρογενήᾳ[2]).

Czy można słowa te rozumieć tak, jak chce Wilamowitz? Bezsprzecznie, nie. Po pierwsze, czasownik διαλέγομαι, w tych wypadkach, w których używa się z dopełnieniem bliższem (którem w naszym wypadku jest, według Wilamowitza, ὄναρ), znaczyć może albo »rozprawiam z kimś o czemś« »prowadzę z kimś o czemś rozmowę«, albo »recytuję« w przeciwstawieniu do »śpiewam« (Demetr. De eloc. 167: μᾶλλόν ἐστι τὰ ποιήματα ταῦτα διαλέγεσθαι ἢ ᾄδειν); w znaczeniu »opowiadać« nie używa się wogóle nigdy[3]). Po drugie, jeżeli ὄναρ jest dopełnieniem, oczekiwalibyśmy raczej przy nim rodzajnika lub zaimka (dzierżawczego, wskazującego, nieokreślnego).

Niewątpliwie fragment nasz rozumieć należy inaczej. Διαλέγεσθαι użyte tu jest w najzwyklejszem znaczeniu »rozmawiać«. Co zaś do ὄναρ, to nie jest ono bynajmniej dopełnieniem, lecz ma tu — również bardzo rozpowszechnione — znaczenie przysłówkowe: »we śnie«. Znaczenie to u Attyków zdarza się na

[1]) Porówn. Soph. El. 424 sq. i scholion do tego miejsca.

[2]) Zamiast ζαελεξάμαν Ahrens. Kh. Mus. N. F. I 393 proponował ζὰ δ'ἐλεξάμαν, „um den auffallenden Hiatus zu vermeiden", i w tej formie zamieszcza fragment Bergk. P. l. gr.[4], dodając przytem: „Nisi forte ζά τ' ἐλεξάμαν praestat". Hiller-Crusius, Anthol. lyr.[4] (fr. 85), powraca do formy pierwotnej.

[3]) Aoryst medii (διελεξάμην) spotykamy raz u Homera (Λ 407: ἀλλά τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός); dla drugich Tesmoforiazus poświadcza go Antiattic. (Bekk. Anecd. 88, 28 = Aristoph. fr. 343; porówn. Phrynich., Bekk. Anecd. 37, 4; Pollux 2, 125); zdarza się również u pisarzy późniejszych (np. Dio Cass. 38, 18; 56, 1). — Odmienna lekcja rękopisów Hefaistiona daje προσελεξάμαν (lub — μην) — co, oczywiście, musiałoby brzmieć ποτελεξάμαν, jak Theocr. 1, 92; czasownik ten jednak, rzecz prosta, nie może być używany z celownikiem osoby (Κυπρογενήᾳ) a biernikiem rzeczy (ὄναρ), i oznacza jedynie „przemawiać do kogoś".

każdym kroku, nierzadko również u pisarzy późniejszych[1]); u Homera (B 56, ζ 495) w ten sposób użyty jest wyraz ἐνύπνιον. Pośród urywków poetów lesbijskich nie znajdujemy podobnego przykładu; zachowało się ich jednakże tak niewiele, że byłoby rzeczą zbyt lekkomyślną wyprowadzanie stąd wniosku, jakoby zwrót ten obcy był gwarze lesbijskiej epoki Alkaiosa i Safo[2]). Znaczenie tedy fragmentu 87 B[4] jest następujące: »Rozmawiałam we śnie z Afrodytą« — czyli innemi słowy: »Śniło mi się, że rozmawiałam z Afrodytą«.

[1]) N. p. Plutarch. Reg. apophth. p. 183A, Pericl. c. 13; Lucian. Tim. c. 20, Hermotim c. 2 i t. d.

[2]) W przytoczonem wyżej miejscu Wilamowitz dodaje jeszcze: „Wozu wohl A. P IX 921 gehört, das nur hoffnungslos verdorben ist." Atoli epigramat ten mógłby być wzięty pod uwagę tylko w tym wypadku, gdyby samo przez się nie ulegało wątpliwości, że fragment Safo rozumieć należy tak, jak go rozumie Wilamowitz. Samodzielnie nie daje on nic: słowa o śnie, włożone w usta Safo wzięte są żywcem z Homera (B 56, § 495) i nie zawierają w sobie nic, co by interpretować było można, jako echo faktycznie istniejącego wiersza Safo.

# De fabulae, quae est de Antiocho et Stratonica, origine

scripsit

**Severinus Hammer.**

Notissima illa fabula de occulto amore Antiochi I Soteris (vixit 324—261), filii Seleuci I Nicatoris, in novercam, in qua a medico Erasistrato fons morbi amatorii callide detegitur et aegrotus princeps curatur noverca in matrimonium accepta, a multis scriptoribus sc. Valerio Maximo V 7 ext. 1, Plutarcho Demetr. 38, Appiano Syr. 59—61, Ps. Luciano De dea Syr. c. 17 et 18 fere convenienter traditur. Contra Iulianus (Misopog. p. 447—449 Hertlein), qui de fide historiolae dubitare videtur (cf. φασί in initio fab.) et criticam exercet in fabellae exitu, a tradita narrationis forma nonnihil recedit. Haec omnia diligenter exposuit Iosephus Mesk (Mus. Rhen. N. F. 68 [1913] p. 366 sqq.) Rohde'i (Gr. Rom. p. 52 sqq.) et Wendlandii (Einleitung in d. Alt. I 308; De fabellis antiquis.. Gottingae 1911, p. 11 sqq.) vestigia secutus. Idem vir doctus, postquam etiam rhetorum similia commenta (Sen. Controv. VI 7, Apul. Met. X $2_{14}$ sqq., Heliodori Aethiop. IV 8 sqq., Aristaeneti ep. I 13) commemoravit, animum advertit ad multas similitudines, quae inter totius fabellae colorem et Euripidis Hippolytum intercedunt. Iam si huius tragoediae apud antiquos vim et auctoritatem memoria tenemus[1]) — imprimis in depingendis affectibus, qui naturae legibus vel morum integritati repugnant — facile adducimur, ut credamus historicum quendam aevi hellenistici, qui ex fortuito factorum concursu fabulam effinxerit[2]) et ad suorum temporum saporem concinnaverit, cum de ratione inter privignum et novercam intercedenti et personarum tantum translatis partibus ab illa, quae est in »Hippolyto«, diversa scripsisset, ex Euripidis fabula colores quosdam mutuatum esse. Maxime vero locus ille Hipp. 267 sqq. fabellae auctori materiam suppeditavit, qua res singulas in narratiuncula sua contexeret: causam morbi incertam, aegroti obstinatum silentium, corpus eius marcescere, a cibo abstinentem iuvenem ultro morti se offerre Quae res haud aliter expositae sunt in dialogo illo, qui est inter chorum et nutricem, atque in fabellae nostrae ea forma atque specie, quam antiquissimi auctores tradiderunt. Quin

[1]) Post A. Kalkmannum (De Hippolytis Euripideis quaestiones novae. Bonnae 1882, p. 55 sqq.) eandem quaestionem nuper denuo tractavi in commentatione polonice scripta (Posnaniae 1921).

[2]) Seleucus reapse a. 293 cum filio regnum participavit et eodem fere tempore Antiochus novercam suam uxorem duxit; cf. Niese, Gesch d. griech. u. mak. Staat. I 391 sq.

etiam sententiae singulae inter se congruunt; v. gr. Hipp. 280: ὃ δ' εἰς πρόσωπον οὐ τεκμαίρεται βλέπων; — Plut. l. c. p. 329,9: ἐγκαθορᾶν τε τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀντιόχου, Iulian. p. 448, 10: ἀφορᾶν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μειρακίου. In Hipp. 358 sq.: οἱ σώφρονες γὰρ οὐχ ἑκόντες, ἀλλ' ὅμως | κακῶν ἐρῶσι verba sunt nutricis, quae Phaedrae confessione attonita sententiam profert etiam modestos, quamvis invitos, affectibus obnoxios esse. Atque id ipsum omnes scriptores excepto Iuliano de Antiocho constanter tradunt eique vere Hippolyteam σωφροσύνην vulgo tribuunt; cf. e gr. Lucian. c. 18: οὐ γὰρ ἐθέλων ταύτῃ συμφορᾷ ἔσχετο, ἀλλά οἱ ἡ νοῦσος ἀκουσίη. Praeterea notum est in »Hippolyto« primum adhibitum esse ab Euripide schema quoddam rhetoricum[1]), quo singulae amoris infausti sedandi viae atque rationes accuratissime describerentur. Quorum Phaedrae praeceptorum (Hipp. 392 sqq.), quae propter loci angustias exscribere nequeo, summa his verbis continetur: 1) amorem aequo animo ferre et celare, 2) cupiditati atque amori repugnare eique σωφροσύνην opponere 3) si vinci nullo modo possit, mori. Scriptores, qui de affectibus naturae contrariis scripserunt, veluti Parthenius (περὶ ἐρωτ. παθ. V, XIII, XVI, XVII), Apuleius (Met. X 2$_{14}$ sqq.), alii, plerumque tripartitum illud schema contraxerunt duas solum partes efferendo ita, ut unum alterumve praeceptum excideret. Accuratius tamen observata est haec partitio in nostra fabula, imprimis apud Plutarchum p. 328,2 9: συνέβη... τὸν Ἀντίοχον ἐρασθέντα τῆς Στρατονίκης... διακεῖσθαι κακῶς καὶ πολλὰ ποιεῖν τῷ πάθει διαμαχόμενον, τέλος δ' ἑαυτοῦ καταγνόντα δεινῶν μὲν ἐπιθυμεῖν, ἀνήκεστα δὲ νοσεῖν, κεκρατῆσθαι δὲ τῷ λογισμῷ, τρόπον ἀπαλλαγῆς τοῦ βίου ζητεῖν. Tum etiam schematis supplementum, quod est de servando silentio, legimus p. 329,20: ἐνεκαρτέρει τῷ σιωπᾶν μέχρι θανάτου. — Itaque fabella de Antiochi amore, quod ad eius colorem peculiarem attinet, Euripidis Hippolytum tam accurate refert, ut dici non possit similitudines istas constare in tritis quibusdam et communibus sermonis amatorii formis, quae ut omnino poësis hellenisticae, ita etiam nostrae fabellae propriae appareant.

Hactenus optime disseruit Meskius eiusque argumentis, quae attulit, omnibus subscribo. Sed, quae porro de natura atque indole totius fabulae profert, ea probare non possum. Iam primum constat olim a Droyseno (Gesch. des Hell. I 507) narratiunculam istam pro vera habitam esse, donec Rohde (Gr. Rom. p. 54,1) fidem ei abrogaverit adnotando similem historiolam de aliis quoque principibus narratam esse, veluti de Perdicca, filio Macedonum regis Alexandri I, in qua narrationis specie medici partes Hippocrates sustinuisset. Cum autem satis superque notum esset fabellas, facete dicta, similia mercis instar adventicias locos sedesque instabiles saepius inter se commutare, Rohde putavit fuisse hanc veterem quamlibet incerti auctoris narratiunculam, quae postea

[1]) cf. I. Mesk. l. c. p. 389.

cum egregiorum medicorum scil. Hippocratis vel Erasistrati[1]) nominibus coniuncta esset, in ea autem, quam postremo nominavimus, specie consummatam et fixam esse a quodam historico hellenistico, qui ex suorum temporum usu atque ratione historiolas videlicet et bellas narratiunculas aucupatus operi historico intexuisset. Eandem sententiam amplecti videtur etiam Wendlandius (Einleitung in d e Alt. I 308) nec non Meskius ab utroque pendens, qui Rohde'i satis caute prolatam sententiam explicare conatur. Itaque post longas verborum ambages (quibus ipse sibi parum constare videtur) conicit ad ipsam fabellae naturam atque indolem hoc solum pertinere, quod pater filio cedat uxore, et ex Euripidis Hipp. v. 462 sqq. nec non ex uno fragmento e Dictye petito (fr. 339) »argumentum« enodat pervetustae alicuius fabellae, cuius summam constare putat in eo, ut pater liberalis filii ludo seria sua posthabeat. Quod argumentum fabulare ita esse antiquum suspicatur ut ipsum argumentum Hippolyteum, quo amor novercae in privignum explicetur.

Meskius, ut fieri solet, cum iam veritati proximus esset, a vero mirum quantum aberravit. Rectissime enim docuit magnam vim habuisse Euripidis fabulam ad fabellam de Antiocho, sed eam vim solummodo in colore fabellae singulari et in stili quibusdam ornamentis statuit, cum re vera ex Euripidis tragoedia omnino totius fabellae origo deducenda esset. Nam primum eas res singulas spectemus, quae ad fabellae naturam proprie pertinent. Necessarium igitur videtur silentium Antiochi, qui morbi causam celat; nam alioquin prorsus supervacaneum esset medici experimentum, quod ipsum quoque in fabellae huius natura positum est. Iam supra vidimus aegroti silentium, quo ille morbi causam celare conetur, expressum esse ad exemplar Euripidis Hippolyti. Quamvis autem haec res inter locos communes poësis Alexandrinorum amatoriae abierit — satis est commemorare Theocriti Daphnin (I 92 sq.) — tamen in nostra fabella ipsa narrationis species ad fabulam Euripideam proxime accedit. Quod autem pertinet ad medici experimentum, quo ille usus varias feminas ad lectum aegri Antiochi accedere iubet vel, postquam casu accesserunt, iuvenem observat, ut veram morbi causam ex aegroti principis vultu tamquam ex affectuum speculo explorare possit — primum adnotandum est apud omnes fere fabellae auctores, qui subito perturbatam Antiochi mentem Stratonica intrante describant, repeti paulo tantum immutata Sapphus illa notissima verba: ὡς γὰρ ἐσ-ίδω βροχέως σε e. q. s. ita, ut vel invitum aliquem suspicio subeat fabellam hanc artis officinam manifesto redolere. Sed Sapphus decantati isti versus solum colorem narrationis, non item materiam, qua narratio alitur, efficiunt. Eam subministravit auctori

[1]) Hic floruit paulo post Antiochi tempora; cf. Wellmann, P.-Wiss. R E VI 133.

»Hippolyti« locus quidam (v. 310), quo nutrix casu et fortuito nomen Hippolyti commemorat, quo audito statim Phaedra valde commota clamat: οἴμοι. At nihilominus nutrix amorem dominae nequaquam perspicit et tantummodo rogat: θιγγάνει σέθεν τόδε; (v. 310). Omninoque ante oculos habenda est scena illa Hipp. 284 sqq., in qua exhibetur dialogus inter Phaedram et nutricem: nemo sane est, putaverim, quin concedat nutricem parum esse sagacem in erae suae statu vere aestimando. Nam Phaedra, quae v. 337 sqq. exempla affert detestabilium amorum, quibus eius maiores inflammabantur, ipsa nutricem in id inducit, ut ipsius amorem similem animo praecipiat; at illa ne amare quidem Phaedram suspicatur et haec denique adicit 346: οὐ μάντις εἰμὶ τἀφανῆ γνῶναι σαφῶς. Scilicet poëta tragicus consulto talem effinxit nutricem, neque sane fatidicam neque peracutam, ut stichomythiam (quae dicitur) vivacis dialogi persequendo suspensum teneret spectatorem, qui unum at grave verbum Phaedrae exspectans certo praesentiebat illo semel iam dicto fore, ut rerum cardo sequeretur. Sed posteriores sine dubio in hac scena fabulae Euripidis offendebantur ideoque in ea plurimum novare necessarium putaverunt. Nonnulla eius rei vestigia adhuc in litteris manserunt. Nam Ovidius, qui in sua narratione de Myrrhae in patrem perverso amore exemplar »Hippolyto« proximum imitatus est[1]), similem ei, quae tractatur, scenam intulit Met. X 389 sqq. Etiam Romanus poëta suspensum tenet lectorem, ex industria adeo facit nutricem bis repetentem patris nomen bis Myrrhae perturbationem incutere, sed in una re Ovidius novavit: apud eum nutrix statim aliquem amorem subesse sentit, hoc solum nescit Myrrham patris horrendo amore torqueri. Simili modo res se habet in Ovidii Her. XI, ubi Canace ita describit rationem atque modum, quo ipsa sibi amoris in fratrem versi conscia facta sit (v. 27 sqq.):

Fugerat ore color, macies obduxerat artus,
Sumebant minimos ora coacta cibos;
Nec somni faciles, et nox erat annua nobis,
Et gemitum nullo laesa dolore dabam;
Nec, cur haec facerem, poteram mihi reddere causam,
Nec noram, quid amans esset: at illud eram.
Prima malum nutrix animo praesentit anili,
Prima mihi nutrix »Aeoli«, dixit, »amas«.

Hoc igitur Ovidii Heroidum loco nutrix ne consulta quidem domina morbi eius causam statim divinat. Quam facilis cuilibet vel tantillum amoris perito amantis distinctio a sano posterioribus scriptoribus videretur, testatus est Apuleius Met. X 2 fin.: dii boni, quam facilis licet non artifici medico, cuivis tamen docto Veneriae cupidinis comprehensio, cùm videas aliquem sine corporis

[1]) Cf. comm. R. Ehwaldii ad Ov. Met. X 298 sqq.

calore flagrantem. — Haec verba Apulei deprompta sunt ex illa narratione, in qua frustula quaedam nostrae fabellae inesse iam Wendlandius (De fab. ant. p. 13) rectissime admonuit. In illis vero contineri similem experimenti medici irrisionem, quam Heliodorus in eadem fabella adumbranda admiscuerit, equidem putaverim. Nam Aethiop. IV 7, 41 fere iisdem legimus verbis expressam eandem sententiam: οὐ γὰρ καὶ παιδὶ γνώριμον, ἔφη, ψυχῆς εἶναι τὸ πάθος καὶ τὴν νόσον ἔρωτα λαμπρόν; Alii fabularum romanensium scriptores scenam istam »Hippolyti« varie in usum suum conferentes ministros inducunt, qui simulant sibi causam morbi ignotam esse, quamvis omnia optime noverint; cf. Chariton. II 4, 6 sq.; VI 3, 3 sq. Heliod. III 17. Praeterea Euripidis illud commentum, quo finxit poëta nutricem forte quadam nomen Hippolyti afferre, ita immutatum apud Heliodorum deprehendimus, ut Calasiris prudens ac sciens apud aegram Charicleam nomen Theagenis commemoret, quo suspicionem suam de mutuo iuvenum paris amore sperata Charicleae perturbatione comprobare possit (IV 5, 34). In fabella autem de Antiocho pro eo, ut nomen dilectae consulto commemoratum suspicionem explorantis medici comprobet, ipsa dilecta inducitur. Haec sane antiquissima narratiunculae species ex parte apud Heliodorum exstat, scilicet IV 7, 9 sqq. col. 2, ubi ad aegram Charicleam Alcamenes perducitur[1]). Contra in communi fabellae forma atque specie non una sed plures feminae aegrotum principem ultro visitantes commemorantur: iam inde intellegimus historicum illum aevi hellenistici, fabellae primum auctorem, pompam scenicam magis amplexum esse quam simplicem unius personae introductionem. — Quae cum ita sint, etiam medici experimentum nihil aliud esse statuimus, nisi deflexum aliquanto illud Euripidis commentum, quod sine dubio posteriores varie explicabant et immutabant criticam exercentes in re a tragico inchoata, nondum tamen perfecta vel ex consulto omissa.

Similem criticam in aliis quoque Euripidis fabulae commentis exercitam esse suspicari licet. Et quidem in Theocriti mimo secundo Simaethae infausti amores similibus coloribus a poëta

[1]) Etiam in Historia Apollonii regis Tyri c. 18 sqq. equidem (contra Wendlandium, De fab. ant. p. 14, 2, et Meskium l. c.) vestigia quaedam nostrae fabellae deprehendere mihi videor. Ibi describitur morbus Archestrati filiae, quae Apollonii amore tenetur, cuius tamen status a medicis intellegi non potest. Sicut apud Heliodorum ipse Charicles consobrinum suum ad aegram Charicleam adducit in votis habens, ut ille fiat dolorum medicus, quem Chariclea maritum sibi deligat, ita in Hist. Apoll. iussu Archestrati filiam eius visitat Apollonius, quem postea laetus rex generum sumit. Ex illo medici experimento, quod iam apud Heliodorum speciem κρίσεως prae se ferebat, qua pulchrae formae lustrarentur (Charicles consobrinum amplissime exornat IV 7, 15), vel ad arbitrium deligerentur, auctor Historiae Apollonii iustum delectum effecit; nam varii proci nomina sua inscribunt tabellis, quas Archestratidi Apollonius defert. Eum denique maritum sumit aegra puella. Itaque in Hist. Apoll. multo maiores quam apud Heliodorum exstant differentiae a pristina fabellae forma atque specie.

depinguntur atque Phaedrae in Hippolytum amor ita, ut Theocritum ex quadam Alexandrinorum »Hippolyti« retractatione pendere verisimile sit. Apud eum legimus sententiam satis libere prolatam de amoris vi atque potestate v. 136 sqq.: σὺν δὲ κακαῖς μανίαις καὶ παρθένον ἐκ θαλάμοιο | καὶ νύμφαν ἐφόβησ' ἔτι δέμνια θερμὰ λιποῖσαν | ἀνέρος. Haec verba sonant tamquam refutatio illorum Phaedrae praeceptorum, quae fortasse nimis severa Alexandrinorum stirpi videbantur. Dicit enim Phaedra v. 407 sqq.: ὡς ὄλοιτο παγκάκως | ἥτις πρὸς ἄνδρας ἤρξατ' αἰσχύνειν λέχη | πρώτη θυραίους. Theocriti igitur illicitorum amorum laudatio mirum quantum dissonat a praeclaro illo carmine in Sophoclis Ant. 747 sqq., quo amoris laudes celebrantur, nec non a simili carmine, quod etiam Euripides Hippolyto suo (v. 525 sqq.) intexuit. Ceterum et ipse Hippolytus λέκτρων ἀθίκτων συναλλαγὰς (v. 652) summa cum indignatione aversatur, Theseo autem mera adulterii suspicio sufficit, ut implacabilis filio mortem imprecetur eamque acceleret (v. 885 sqq., 944, 1045 sqq., al.) Cui nonne opponitur in nostra fabella liberalis ille atque humanus Antiochi pater, qui haec pronuntiare audet (Luc. De dea Syr. c. 18): ὡς οὐδ' αὐτὸς ἄν κοτε γυναικὸς ἐφείσατο, οὐδὲ παιδὶ σωτηρίης ἐφθόνεε, εἰ καίτοι μητρυιῆς ἐπεθύμεε· οὐ γὰρ ὁμοίην συμφορὴν ἔμμεναι γαμετὴν ἢ παῖδα ὀλέσαι?

Praeterea in fabella de Antiocho nutricis partes sustinet medicus. Apud Euripidem nutrix coram domina causam morbi celante consilii inops est et curationem incerti morbi deponit. Quin immo ipsa Phaedrae suadet, ut aliunde opem quaerat 293 sqq.: κεἰ μὲν νοσεῖς τι τῶν ἀπορρήτων κακῶν | γυναῖκες αἵδε συγκαθιστάναι νόσον· | εἰ δ' ἔκφορός σοι συμφορὰ πρὸς ἄρσενας, | λέγ', ὡς ἰατροῖς πρᾶγμα μηνυθῇ τόδε. — Contra in hac fabella medicus non solum morbi causam amorem esse sentit, sed etiam ex aegroti vultu, qui primo dilectae feminae aspectu subito perturbatur, ipsum morbi auctorem interpretatur et expiscatur, tum autem principem curat eo usus remedio, cuius efficacitatem iam Plato in Phaedro (p. 252 a) commendavit: ... τὸν τὸ κάλλος ἔχοντα ἰατρὸν εὕρηκε μόνον τῶν μεγίστων πόνων. Itaque fabellae de Antiochi amore incertus auctor proposuit sibi, ut quaestionem inde a Platonis tempore varie tentatam a philosophis[1]), Alexandrinorum poëtis[2]), eroticis scriptoribus[3]) — de amatorii morbi natura atque indole et de remediis amoris solveret.

De amoris remediis, ut Leo observavit[4]), iam in nova comoedia sermo fit. In Plauti Cistellaria v. 76 haec legimus: confidam fore, si medicus veniat, qui huic morbo facere medicinam potest (sc. ipse amasius). Fabula haec, e Menandrea retractata,

[1]) cf. Rohde'i Gr. Rom. p. 56, 1 et 3.
[2]) cf. Tib. II 3, 13, Prop. I 1, 35; 5, 28, II 1, 57, IV 7, 69, al, Verg. ecl. X, 60, Ov. her. 5, 143, met. I 523.
[3]) cf Heliod. IV 7, 32 sqq., Long. II 7, 7.
[4]) Plautinische Forschungen p. 133, 2.

aperta — ut video — vestigia imitationis »Hippolyti« Eur. prae se fert. Et quidem scena illa, in qua inducuntur a poëta comico Gymnasium et Selenium (v. 50 sqq.), expressa esse videtur ad exemplar dialogi, qui est inter Phaedram et nutricem (Hipp. 284 sqq.). Sufficit has similes sententias afferre:

Cist. 54 sq.: E l o q u e r e utrumque nobis, | Et quid tibi est...
Hipp. 300: φθέγξαι τι, δεῦρ' ἄθρησον.

Cist. 61 sq.: In l a t e b r a s a b s c o n d a s pectore penitissumo. | Tuam s t u l t i t i a m (= amorem) s o l a facito, ut scias s i n e a l i i s a r b i t r i s.

Hipp. 393 sq.: ἠρξάμην μὲν οὖν | ἐκ τοῦδε, σιγᾶν τήνδε καὶ κρύπτειν νόσον (cf. 271, 273, 279).

Postquam Selenium fassa est se cordis dolorem ferre, Gymnasium conicit ut nutrix in Ovidii her. XI 34: amat haec mulier (v. 66). Tum interrogat Selenium: Eho an amare occipere amarum est, obsecro? (ibid). Similiter Phaedra Hipp. 347: τί τοῦθ' ὃ δὴ λέγουσιν ἀνθρώποις ἔρᾶν; Gymnasium respondet v. 67: Namque ecastor amor et melle et felle est fecundissumus; haud aliter nutrix in Hipp. 348: ἥδιστον, ὦ παῖ, ταὐτὸν ἀλγεινόν θ' ἅμα.

Ex his patet Menandrum exemplar Euripideum in manibus versavisse. Iam si Menander in scena illa »Hippolyti« nihil novavit neque sales admiscuit, aperte idem ille, vel certe eius imitator[1]), aliam »Hippolyti« scenam in risum vertit, ut perspicimus e Plauti Milite glorioso: nam IV 5, ubi Acroteleutium amore in militem simulato vertigine corripi et ob eius aspectum mente deficere videtur, comice detorsa est[2]) similis scena »Hippolyti velati«, in qua fabula accipimus Phaedram ad genua procumbentem Hippolyti misericordiam imploravisse (cf. etiam Sen. Phaedr. 666 sq.). Itaque novae comoediae poëtae Euripidis inventa immutantes et detorquentes Aristophanis vestigiis insistebant. Nam ille poëta in Aeolosicone et Anagyro ad sales transtulit Euripidis Aeolum et Hippolytum, Phaedrae autem verba (Hipp. 219 sqq.): πρὸς θεῶν, ἔραμαι κυσὶ θωΰξαι | καὶ παρὰ χαίταν ξανθὰν ῥῖψαι | Θεσσαλὸν ὅρπακ' κ. τ. λ. ita comice reddidit: πρὸς θεῶν, ἔραμαι τέττιγα φαγεῖν | καὶ κερκώπην θηρευσαμένη | καλάμῳ λεπτῷ ('Ανάγυρος fr. 51 Kock.). Etiam Theocriti supra citata verba novae comoediae mores et cogitandi rationem redolent. Haud parum igitur verisimile videtur quendam novae comoediae poëtam, qui decantatam illam »Hippolyti« scenam (284 sqq.) comice detorsisset, ignoto aevi hellenistici historico stimulum addidisse, ut fabellam nostram componeret. Adde, quod fabellae exitus idem indicare videtur. Meskius affert in sua dissertatione versus Hipp. 462 sqq.: πόσους δοκεῖς δὴ κάρτ' ἔχοντας εὖ φρενῶν | νοσοῦνθ' ὁρῶντας λέκτρα μὴ δοκεῖν ὁρᾶν; | πόσους δὲ παισὶ πατέρας ἡμαρτηκόσι | συνεκκομίζειν Κύπριν; Similia legimus in uno frgto Dict. Eur. 339: πατέρα τε παισὶν

[1]) Cf. Leo l. c. p. 103.
[2]) Haec observatio est Weckleinii in Hipp. ed. prooem. p. 13.

ἡδέως συνεκφέρειν ὄφελος ἔρωτας ἐκβαλόντ' αὐθαδίαν, παῖδάς τε πατρί· καὶ γὰρ οὔκ αὐθαίρετοι βροτοῖς ἔρωτες οὐδ' ἑκουσία νόσος[1]). Inde coniecturam capit Meskius Euripidem his locis indicasse pervetustum quoddam argumentum fabellarum proprium, cuius summa haec esset: Pater filio in amoribus illicitis opitulatur. Equidem valde addubitaverim et vetustatem et fabularem notam eiusmodi argumenti, at contra affirmare ausim Euripidis nutricem, quae talia in »Hippolyto« proferret, non fictas fabellas in mente habuisse, sed sua hausisse ex vitae usu et experientia. Quoniam autem Euripides multimodis novae comoediae facem praetulerat, haud mirabimur res e vita Graecorum illius temporis cotidiana petitas, veluti amores patrum promiscue et filiorum, mutuam utrorumque in amoribus operam, similia saepius describi in Plauti et Terentii fabulis.

Restat, ut statuamus fabellam, de qua tractemus, neque caliginosa obrutam esse antiquitate neque ex ignoto manavisse fonte. Nemo etiam sanus, quod ad vetustatem fabellae pertinet, pervulgatum illud in tot nationum fabulis argumentum de novercae in castum privignum, seu feminae procacis in castum iuvenem, amore in comparationem vocabit. Nam tres[2]) fabellae res singulae, quibus tota narratio promovetur et consummatur: morbi ab aegroto celati recognitio, medici experimentum, patris liberalitas, qua filio uxore sua cedit — artificiosa litterarum sapiunt inventa, quarum patrem Euripidem exstitisse nemo est, quin videat. Imprimis scena illa, in qua Phaedram cum nutrice colloquentem induxit poëta, posterioribus amplum aperuit campum, in quo vires suas exercerent, minus apte cogitata et dicta corrigerent, nova adderent commenta vel tradita ex suorum temporum usu et consuetudine immutarent. Ita etiam nostram fabellam exstitisse probabile est; etenim in ea »Hippolyti« vestigia non solum in peculiari narrationis colore manent, sed etiam in totius fabellae descriptione et praecipuis momentis haud obscure perspiciuntur.

Posnaniae.

---

[1]) Etiam apud Senecam haec sperare audet Phaedra v. 225: veniam ille (sc. Theseus) amori forsitan nostro dabit.

[2]) Rohde l. l. p. 52, 2 affirmat ad fabellae naturam pertinere etiam medici dolum, quo usus primum de sua ipsius uxore loquatur, ut patris ingenium et mores experiri possit. Hoc, siquidem recte est observatum, credere nos cogit *in re dumtaxat una*, sc. medici dolum ementientem fabellae auctorem propriam viam ingressum esse.

# Ioannis Geometrae carmen.

Scripsit

**Ioannes Sajdak.**

In codice Parisino Gr. 2743 saec. XVI manu Iacobi Diassorini scripto, qui Apolinarii metaphraseis psalmorum David (fol. 8—190) et Ioannis Geometrae canticorum (L. Μετάφρασις τῶν ᾠδῶν ἀπὸ φωνῆς Ἰωάννου Γεωμέτρου. Fol. 190$^{v}$—207) continet, leguntur fol. 3$^{r}$ post Ἀπολιναρίου προθεωρία εἰς τὴν τοῦ ψαλτῆρος μετάφρασιν (fol. 1—2$^{v}$) versus decem, qui sunt[1]):

Εἰς τὸν θεῖον Δαυΐδ.

Σίγησον, Ὀρφεῦ· ῥίψον, Ἑρμῆ, τὴν λύραν·
τρίπους ὁ Δελφοῖς, δῦνον εἰς λήθην ἔτι·
Δαυΐδ γὰρ ἡμῖν πνεύματος κρούων λύραν
τρανεῖ τὰ κρυπτὰ τῶν θεοῦ μυστηρίων,
πληθὺν παλαιῶν ἱστορεῖ τεραστείων,
κινεῖ πρὸς ὕμνον τοῦ κτίσαντος τὴν κτίσιν,
ἅπαντας σώζων μυσταγωγεῖ καὶ γράφει,
ἁμαρτάνοντας εἰς ἐπιστροφὴν φέρει
πολλοῖς σὺν ἄλλοις, καὶ κριτοῦ δηλῶν κρίσιν
σμήχειν διδάσκει ψυχικὰς ἁμαρτίδας.

Ultima pagina (fol. 207$^{v}$) exstant itidem decem versus trimetro iambico compositi et Εἰς τὸ ψαλτήριον inscripti, qui incipiunt:

Λαβιτικῶν πέφυκα δέλτος ᾀσμάτων
φέρουσα τοῖς μέλπουσι φέρτατον κλέος
χάριν τε τῷ γράψαντι καὶ κεκτημένῳ...

Arthurus Ludwich cum de Iacobo Diassorino disputaret, censuit ab eo hos versus compositos esse[2]). Attamen in codice Athoo 3594 (60 Διονυσίου) membr. saec. XIII sub num. 6 leguntur versus Σίγησον, Ὀρφεῦ... etc. inscripti Τοῦ Γεωμέτρου στίχοι εἰς τὸ ψαλτήριον. Attribuuntur igitur in codice Ioanni Geometrae. Propter aetatem codicis Athoi coniectura Arthuri Ludwich refutatur[3]).

Codicis Athoi auctoritas ratione versificandi et sermone carminis comprobatur, quae Geometram luculentissime sapiunt. Ex. gr. ad v. 6 laudari possunt Geom. c. 9 v. 1 sqq. (P. Gr. vol.

[1]) Cf. A. Ludwich, Ein neuer Beitrag zur Charakteristik des Jakob Diassorinos. Byz. Zeitschr. vol. I (1892) p. 297. Idem in praefatione (p. XXIV) editionis Apolinarii metaphrasis psalmorum (Lipsiae 1912).

[2]) L. l. p. 298: „Weder das Einleitungs- noch dieses Schlussgedicht habe ich bis jetzt sonst irgendwo wiedergefunden. Beide machen mir durchaus den Eindruck, 'ad hoc' verfertigt zu sein. Wer nach ihrem Verfasser sucht, wird sicherlich auf keinen eher verfallen als auf Diassorinos, den Schreiber des Codex".

[3]) K. Krumbacher, Gesch. d. byz. Litt.$^{2}$ p. 737.

106, 912): ... τίς πάλιν καινὴ κτίσις | ... ἀλλὰ πάντων κτισμάτων | ... Ibid. v. 66 (914): ... ἤσκησε τήνδε τὴν κτίσιν | ... C. 73 v. 7: .., σύμπασα κτίσις. Ad v. 9 conferas velim Geometrae c. 2 v. 6 (905): ... τῷ κατακρίτῳ κτίσις[1]). Qui lusus verborum iam in his decem versibus conspicuus apud Geometram saepissime occurrit eiusque sermonis proprius est[2]).

Carmen laudatum Geometrae imitatus est scriba, qui in codice Vaticano Gr. 1650 a. 1037 scripto post Actus Apostolorum attulit versus nunc a L. Duchesne, Mémoire sur une mission au mont Athos p. 240 sq. editos, quorum v. 35 est:

ὅθεν πλάνε σίγησον Ὀρφέως λύρα[3]).

Etiam alterum epigramma (Δαβιτικῶν...) non esse fetum Iacobi Diassorini testantur versus quos scriba in calce codicis in bibliotheca monasterii Ioannis Prodromi in propinquo Serrarum in Macedonia conservati (codex scriptus a. 1281 continet nonnullos psalmos Davidis et orationes quasdam) et num. 11 insigniti subscripsit:

Δαβιτικὴ πέφυκε δέλτος ᾀσμάτων
φέρουσα τῷ γράψαντι φέρτατον κλέος·
θεόγραπτον δ' ἦν καὶ τῷ κεκτημένῳ χοὖ
τὸ τεῦχος, ἀρετῇ τοῖς ἐνθέοις· χειρὶ
γραφὲν ἁμαρτωλοῦ παπᾶ τοῦ Ἰαλέα[4]).

Comparatis carminibus conspicuum est epigrammata utraque (Δαβιτικῶν... et Δαβιτικὴ...) adnumeranda esse ei generi subscriptionum, quas scribae codicum ad usum suum retractabant conformabantque.

---

[1]) In comparationem vocari possunt versus Gregorii Nazianzeni, quem Ioannes Geometra praecipue admavit. Legas velim carm. I, 1 n. 6 v. 25 (P. Gr. 37, 431); I, 2 n. 8 v. 1 sq. (649); v. 159 (660); v. 173 (661); v. 202 (663); I, 2 n. 10 v. 346 (705); v. 402 (715); v. 596 (723); v. 775 (736); v. 880 (743); I, 2 n. 25 v. 7 (813); passim.

[2]) De hac re uberius in dissertatione de Geometrae scriptis prosae orationis, quae mox in fasciculis a „Towarzystwo Przyjaciół Nauk" Posnaniae editis prodibit, a me tractatur.

[3]) Π. Ν. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι καὶ ... ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Byz. Zeitschr. vol. III (1894) p. 321. Versum invenies etiam apud V. Gardthausen, Griech. Palaeographie², Leipzig 1879, p. 305.

[4]) Versus mendose in continuo sunt scripti, quos recensuit Π. Ν. Παπαγεωργίου l. l. p. 320.

# Diapeira Agamemnona i Chodkiewicza.

Napisał

**Tadeusz Sinko.**

Druga księga Iliady przedstawia w oczach wielu krytyków rozliczne trudności tak w umotywowaniu i wewnętrznym rozwoju akcji, jak w stosunku do księgi pierwszej i całości poematu. Posłuchajmy najważniejszych zarzutów, podnoszonych pod koniec ubiegłego wieku, według referatu C. Hentzego[1]), pomijając przytem kwestje, związane ze snem Agamemnona: Wbrew wyraźnemu rozkazowi Zeusa i mimo bezwzględnej ufności w obietnice snu, postanawia Agamemnon przed podjęciem walki wypróbować nastrój wojska. Postanowienie to tak jest zdumiewające, a eksperyment, jak pokazał skutek, tak niebezpieczny, że wolno słusznie oczekiwać bliższego umotywowania. Ma je dać widocznie rada starszych, ale ta stawia nas tylko znowu przed szeregiem pytań bez odpowiedzi: Wszak Agamemnon motywuje tu swój zamiar wypróbowania nastroju wojska jedynie ciemnym frazesem: ἦ θέμις ἐστίν, a gadatliwy zwykle Nestor zadziwia wprost swym lakonizmem, tak odbijającym od długości innych mów tej księgi. Czy małomowność Nestora jest wynikiem jego urazy do Agamemnona za to, że ten nie poszedł za jego radą w sprawie sporu z Achillesem? czy też ironicznym wyrazem niezbyt silnego zaufania do obietnic snu w sytuacji, pogorszonej wycofaniem się Achillesa? I dlaczego Nestor nie wypowiada się ani słowem o zamiarze i planie Agamemnona? Do tych wątpliwości, wzbudzonych przedstawieniem samej rady, przyłączają się dalsze, jeśli się zwróci uwagę na przebieg zgromadzenia i zachowanie się wodzów: Agamemnon wtajemniczył ich w swój plan i wskazał im sposób postępowania. Dlaczegoż więc dopiero Atena musi pouczać Odysseusa, co ma robić? I dlaczego żaden z innych wodzów, którzy brali udział w naradzie, nie pomaga Odysseusowi we wstrzymywaniu ucieczki? Dlaczego sam Odysseus nie przypomina im o powziętem na radzie zobowiązaniu?

Ale jeśli tok rady i jej następstwa nie objaśniają motywów próby, przedsięwziętej przez Agamemnona, to jakże ją umotywować? Pomysł próby opiera się widocznie na wątpliwości co do nastroju wojska, wątpliwości, czy wojsko będzie gotowe do podjęcia rozstrzygającej walki, nakazanej przez Zeusa. Czy taką wątpliwość przygotowały dostatecznie poprzednie wypadki? Przypuszczalną niechęć do walki mogły spowodować częścią

[1]) Anhang zu Homers Ilias, I[3] (Lipsk 1896), str. 86 nn.

poprzednie niepowodzenia w boju, częścią niechęć do naczelnego wodza. Otóż o takich niepowodzeniach mówi się w drugiej księdze tylko ogólnikowo (w. 115, 177, 291) i to ze względu na dotychczasowy przebieg całej wojny. Niechęć do wodza obudziła się z powodu zarazy, której wybuch przypisywano zemście Apollina za obrazę przez Agamemnona kapłana (I 22) i z powodu obrażenia Achillesa, który w skutek tego wycofał się z walki. Ale ta niechęć zaznaczona jest tylko w mowie Tersytesa (w. 222 n.), a to nie wystarcza do zrównoważenia samowiedzy Agamemnona, że i bez Achillesa Troję zdobędzie, zwłaszcza, że go o tem ponownie zapewnił sen, zesłany przez Zeusa.

Co się tyczy samej mowy Agamemnona, próbującej nastroju ludu, to Koechly[2]) uważał, że nie odpowiada ona pojęciu μῦθος κερδαλέος, skoro zawiera części, dające się pogodzić jedynie z poważnie pojmowaną propozycją ucieczki (w. 111—115, 134—141), a obok nich takie, które przystają jedynie do wezwania do boju. Takie też wezwanie jest suppozycją dalszych mów Tersytesa, Odysseusa i Nestora. Mowy ostatnich wydają się Erhardtowi[3]) sprzeczne z próbą, bo Odysseus i Nestor przemawiają tak, jakoby myśl powrotu do domu wyszła była nie od samego Agamemnona, lecz od jego przeciwników. Taki sam sąd wydał Erhardt o końcowej mowie Agamemnona, który w niej zupełnie nie liczy się z mową pierwszą, no i nie okazuje już jakoś pewności w zwycięstwo, wywołanej snem...

Streszczając te i tym podobne zarzuty, orzeka Hentze,[4]) że w przedstawieniu całej akcji widnieje nieraz brak niezbędnych ogniw pośrednich, brak tem dziwniejszy, że opowiadanie na ogół nie jest bynajmniej szczupłe i zwięzłe. Myśli i zamiary, kierujące działającemi osobami, nie znajdują jasnego wyrazu, a opowiadanie każe nieraz przypuszczać stosunki, nie usprawiedliwione tem, co było przedtem. Z drugiej strony wprowadzone raz motywy tak ustępują w toku opowiadania w głąb, jakoby poeta o nich zupełnie zapomniał... Zarzuty przeciw luźnemu związkowi głównej akcji tej pieśni z motywem snu, który jest jedynym organicznym łącznikiem między nią a pieśnią pierwszą, i jeszcze luźniejszemu związkowi podstawy akcji, danej przez sen, z akcją następnych pieśni, (aż do siódmej), pomijamy, również jak rozmaite poglądy na stosunek tej pieśni do planu całego eposu i na początek poszczególnych jej części: te kwestje bowiem nie wchodzą w ramy naszego ciaśniejszego zadania.

Tak stały akcje drugiej pieśni Iliady w r. 1896. W przeciągu następnych lat dwudziestu nie wiele poszły w górę. Jerzy Finsler,[5]) zaczyna jej analizę, pisaną w r. 1915 od

[2]) De Iliadis B 1—483 disputatio. Turici, 1850.
[3]) Die Entstehung der hom. Gedichte, p. 16 nn.
[4]) j. w. str. 97.
[5]) Homer II[2]. Lipsk, Teubner, 1918 (ale według przedmowy druk był ukończony już z początkiem 1916 r.).

takiego zdania: „Rzadko kiedy stanęło przed objaśniaczami Iliady trudniejsze zadanie jak przy księdze drugiej.“ Największa trudność tkwi w tem, że Agamemnon, zbudziwszy się ze zwodniczego snu, wierzy w bliskie zwycięstwo, nie wiedząc, jak ciężkie walki Zeus mu jeszcze gotuje. Z tem nie da się pogodzić nic z tego, co następuje, a tej rysy nie zdołają zalepić nawet najwymowniejsze rozprawy. Jeśli bowiem Agamemnon wierzy w powodzenie owego dnia, to jest rzeczą niemożliwą, aby przedtem chciał próbować nastroju wojska. Może robić taką próbę tylko wtedy, jeśli sam jest niepewny i wojsku nie wierzy, a ten warunek spełnia się tylko wtedy, jeśli ma złe sumienie z powodu swego postąpienia z Achillesem. Tych wszystkich premis nie może żaden poeta świata kazać się domyśleć swym słuchaczom, zwłaszcza, gdy sam mówi coś wprost przeciwnego...

Tę główną trudność rozwiązuje, zdaniem Finslera, hipoteza F. B. Jevons[6]), który sądzi, że rapsodowie skracali dla celów repertuarowych istniejące już większe całości i że jeden z nich chciał zaraz do snu nawiązać bitwę z pieśni XI. W tym celu skreślił z oryginału ustęp, przedstawiający wewnętrzne wątpliwości Agamemnona, i zastąpił go zachowanymi wierszami, wyrażającemi ufność w zwycięstwo. To przejście od ufności do zwątpienia i zmianę planu stara się Jevons objaśnić analogiczną historją, opowiedzianą przez Herodota (VII 7): Przed wyprawą do Grecji zwołał Kserkses najznakomitszych Persów na naradę. Na niej odradzał Artabanos wojny. Rozgniewał się o to Kserkses i powiedział Artabanowi obraźliwe słowa, ale w nocy nie mógł się opędzić przed zarzutami Artabana i pod ich wpływem zaczął się zapatrywać na wyprawę mniej optymistycznie. Wtedy zjawił się piękny mężczyzna i wezwał go, aby wytrwał w pierwotnem postanowieniu. Kserkses obudziwszy się, zignorował ów sen i na nowem zgromadzeniu oświadczył, że zmienił postanowienie i teraz podziela zdanie Artabana. Ale następującej nocy sen się powtórzył i zagroził mu hańbą, wobec czego Kserkses wezwał znowu do siebie Artabana. Ponieważ i ten miał tymczasem podobny sen, przychylił się teraz do planu wyprawy...

Sen Kserksesa jest tak samo zwodniczy, jak Agamemnonów. Jeśli wzorem Herodota był tu Homer, to łatwo przypuścić, że według jego egzemplarza Agamemnon nie ufał snowi, mianowicie z powodu sporu z Achillesem. W takim razie król, straciwszy w poczuciu winy pewość siebie, nie ma także pewności co do ochoty bojowej wojska i chce się przed rozpoczęciem walki o niej upewnić. Ten nastrój unosi się nad całą księgą. Jeśli nie jest silniej akcentowany, to tylko dlatego, że poeta uważa za wystarczające krótkie zaznaczenia.

[6]) The rapsodising of the Iliad, Journal of Hellenic studies VII 1896, p. 291.

Tym niepewnym nastrojem Agamemnona tłómaczy Finsler fakt, że naczelny wódz, obudziwszy się ze snu, nie zbroi się od razu do bitwy, ale rozkazuje najpierw zwołać wojsko na zgromadzenie. Nim ono się zbierze, zaprasza książąt, ale nie wszystkich (jak widać z w. 194) na poufną (nie urzędową) naradę i wyjawia im swój plan. Słowa (w. 72): ἀλλ' ἄγετ', αἴ κέν πως θωρήξομεν υἷας Ἀχαιών, wyrażą niepewność co do nastroju wojska, niepewność, znaną także książętom. Wódz pewny powodzenia takby nie mówił. Chce wypróbować wojsko, ἣ θέμις ἐστίν, ‚jak to jest rzeczą naturalną.' Tak się zwykle i dziś mówi, gdy się objawiło zamiar, który w oczach drugich bardzo potrzebuje uzasadnienia. Król podsunie wojsku myśl ucieczki, ale książęta mają przeciw temu wystąpić. Tylko ich zdanie przecież, nie wola ludu jest rostrzygająca... Nestor, po usunięciu się Achillesa, także zachwiany w wierze sukcesu, zgadza się na plan króla, choć bez zbytniej ufności. Otwierająca zgromadzenie mowa Agamemnona niema na celu porwania wojska do walki, bo to zadanie wzięli na siebie książęta. Ale nim oni doszli do głosu, pięknie wymyślony plan Agamemnona się rozbił o faktyczną ucieczkę wojska. Dopiero interwencja bogów i energiczne kroki Odysseusa naprawiły sytuację. Musimy tu wierzyć poecie, który nie udziela dalszych wyjaśnień. Ale zawiedziony w nadziei bezpośredniego powrotu do domu lud gniewa się na Agamemnona. Z tego nastroju korzysta Tersytes, ale Odysseus potrafi znów unieszkodliwić i wrażenie mowy i samego mówcę...

Mimo początkowego zaznaczenia ogromnych trudności w objaśnieniu księgi drugiej, uległ Finsler suggestji wywodów K. Rothe'go[7]), choć się o nich wyraził[8]), że przez przyjmowanie myśli, poecie znanych, ale nie wypowiedzianych, nie wszystko się gładko załatwia. Otóż Rothe[9]) przypuszcza, że poeta, przedstawiwszy w pierwszej księdze następstwa sporu dla Achillesa, następstwa, zamknięte przyrzeczeniem Zeusa, że go uczci, zwraca się do następstw sporu dla Agamemnona i wojska. Mogły się one pokazać w bitwie albo na zgromadzeniu. Poeta obrał zgromadzenie, aby osięgnąć i drugi cel: W pierwszej księdze pokazał nam Achajów, zgromadzonych pod Troją z powodu Atrydów i ożywionych życzeniem zdobycia miasta; ale nie wiemy jeszcze, jak długo trwa wojna, jak się toczy, kto w niej bierze udział. Wyjaśnień udzielają nam w tym kierunku dopiero rozmaici mówcy na zgromadzeniu i to jest główny cel ich słów. Ale że te mowy mają się łączyć z poprzedzającą akcją, powstaje wiele trudności, które usuwa dopiero poznanie niewypowiedzianych intencji poety. Ale i to poznanie nie usuwa z przed oczu Rothe'go wewnętrznych sprzeczności

[7]) Die Ilias als Dichtung, Paderborn, 1910.
[8]) str. 21 i n.
[9]) str. 173.

tej księgi. Główną jest ta[10]), że poeta chce nawiązać do sytuacji, wytworzonej przez księgę pierwszą, a zarazem uzupełnić początek wojny. Ta sprzeczność ciągnie się przez całe następujące przedstawienie i tylko mistrzowskiej ręce Homera udało się ją i jej następstwa tak zatuszować, że dopiero krytyk, skrupulatnie wszystko przeliczający, na nie wpada.

Finsler nie uwzględnił w swoich wywodach dzieła E. Bethego[11]), który dostrzega w drugiej księdze ustępów, rozmaitego pochodzenia i przeznaczenia, złożonych w nową jedność[12]). Motywem początkowym i końcowym jest postanowienie bitwy. W środku stoi bunt wojska, stęsknionego za domem, bunt, skierowany przeciw Agamemnonowi, którego popierają książęta, zwłaszcza Odysseus. Środkową scenę z Tersytesem poprzedzają kawałki z pomyślanej na serjo mowy Agamemnona, który sam doradza ucieczkę. Poeta potrafił te części złączyć w pozorną przynajmniej jedność. W tym celu wprowadził pomysł, że Agamemnon chciał wojsko wypróbować, ale przedtem uwiadomił o tem książąt. Próbie, kuszeniu pozwolił się aż za dobrze udać: Wszelkie więzy pryskają, miejsce dotychczasowego jedynowładztwa zajmuje πολυκοιρανίη. Tak niepostrzeżenie wpadamy w nastrój buntu i cieszymy się energją Odysseusa. Ale ponieważ wiemy, że Agamemnon chce walczyć, nie uciekać, nie razi nas to, że Tersytes zarzuca Agamemnonowi chęć pozostania w Troi i dalszego bogacenia się. Potem przemawia Odysseus i Nestor, jak to im potajemnie polecił król, on jest zadowolony ze sukcesu i my także. Kontaminacja jest mimo wszystko przecież zręczna i staranna...

Streszczając wyniki swej analizy, twierdzi Bethe[13]), że poeta miał przed sobą wyborny poemacik o buncie znużonego wojną, stęsknionego za domem wojska. Bohaterem jego był Odysseus, przywódca w Iliupersis. Do tego koła należał ów utwór. O Achillesie nic nie wiedział, z Achillesem nie byłby możliwy. Musiał więc supponować, że Achilles już nie żyje. Zresztą opierał się na premissach, które nastręczał koniec wojny. To umożliwiało włączenie go do drugiej księgi. Ale by go włączyć, musiał go poeta nietylko obciąć, ale i stworzyć taką sytuację, do którejby się poniekąd nadawał. W tym celu wynalazł plan próbowania wojska. Dla jego przeprowadzenia korzystał z mowy Agamemnona, napisanej pierwotnie dla sytuacji takiej jak ją sam przedstawił w ks. IX i XIV, gdzie król, zwątpiwszy w szczęśliwy koniec wojny, radzi wracać do domu. Aby zaś całość była zrozumiała i łączyła się z motywem snu, wsunął przedtem radę...

[10]) str. 184.
[11]) Homer, Dichtung u. Sage, I. Bd. Leipzig, Teubner, 1914.
[12]) str. 208 n.
[13]) str. 212.

Do zupełnie innych rezultatów doprowadziła analiza księgi drugiej U. Wilamowitza[14]). Streszczając je przy omawianiu epyllionu (Kleinepos) ΓΔΕ, pisze[15]), że poprzedza je B, zrobiona dla tego właśnie miejsca, ale przez rapsoda, który ładny pomysł rozprowadził w przysadkę (Vorsatzstück), umieszczoną przed ΓΔΕ. Bo B nie ma naturalnie bynajmniej podaniowej tj. tradycyjnej treści i nigdy nie istniała sama dla siebie. Związki z Δ nie pozwalają wątpić, że stoi na swojem miejscu. Od A jest B oddzielona, a także ΓΔΕ nie mają z A nic do czynienia". Ale przedtem[16]) sam Wilamowitz dowodził, że sen i radę wymyślił poeta A, aby do niej dołączyć następujący poemacik. Utwór ten obejmował, jak przedstawia w dalszym ciągu[17]) próbę i scenę z Tersytesem, jako jedność. Propozycja Agamemnona, by wracać do domu, była od początku komponowana jako próba, pokusa, nigdy jako poważne wezwanie do ucieczki . . .

W ostatniej materji wypowiedział się, jak zawsze pośrednicząco, F. Cauer[18]), pisząc, że próba nie mogłaby była prawdopodobnie poecie przyjść do głowy, gdyby poprzedni epicy nie byli już nieraz przedstawiali prostego wypadku, że wódz naczelny poważnie myślał o zaniechaniu walki i powrocie do domu i spotkał się ze sprzeciwem. W wolnym związku z tym tradycyjnym typem jest skomponowana na świeżo scena pokusy i jej następstw w B.

Tyle co do dzisiejszego stanu kwestji, związanych z drugą księgą Iliady. Przytoczyłem szereg zdań uczonych, stwierdzających w niej najrozmaitsze trudności, ażeby pokazać, że sama analiza (bo nią wyłącznie posługiwali się wymienieni autorzy) nie dostarcza żadnych kryterjów, któreby pozwalały na osiągnięcie rezultatów choćby o tyle pozytywnych, a więc i objektywnych, aby ignorowanie ich było uchybieniem przeciw nauce. Do dziś w zakresie księgi drugiej takich rezultatów niema, a każdy uczony toczy Syzyfowy kamień analizy od samych stóp góry, aby mu go z domniemanego szczytu znów na sam dół zepchnął następca. Trzeba więc obejrzeć się za jakiemkolwiek nowem kryterjum, któreby pozwoliło wyniki badania stale przywiązać na pewnej wysokości, aby następca nie tylko mógł, ale musiał zdobytą i umocnioną pozycję uważać za punkt wyjścia do dalszych zdobyczy. Za takie kryterjum uważam — rzeczywistość. Jeśli kiedykolwiek w historji, znanej z pewnych źródeł, zdarzył się łańcuch faktów o bardzo podobnym przebiegu jak

[14]) Die Ilias u. Homer, Berlin, Weidman, 1916.

[15]) str. 298.

[16]) str. 265. Tę niekonsekwencję zauważył H. Fischl, Ergebnisse und Aussichten der Homeranalyse, Wien, Carl Fromme, 1918, str. 42.

[17]) str. 267 nn.

[18]) Gött. Anz. 1917, str. 228.

te, które są opowiedziane np. w drugiej księdze Iliady, ta ich rzeczywistość jest najlepszym sprawdzianem logiczności czy pragmatyczności przedstawienia poety. Wtedy bowiem wszelkie zarzuty, kierowane przeciw niemu, rozbijają się o twardą skałę rzeczywistości dziejowej, a to tem łatwiej, że ta rzeczywistość dostarcza nam zarazem środków do poznawania motywów działania osób fikcyjnych, względnie do ich kontrolowania. Mniej rozstrzygająca byłaby analogia jakichś poematów, zawierających fikcje podobne do drugiej księgi Iliady, ale i tą nie należałoby gardzić, o ileby pozwalała wypełniać pewne niedomówienia Homera.

Taką analogię znajduję w Wojnie chocimskiej Wacława Potockiego, napisanej, jak wiadomo, w r. 1670, choć wydanej po raz pierwszy dopiero w r. 1850. Mimo że w trzechsetlecie rozprawy chocimskiej i epopeja i historja odświeżyły się prawdopodobnie w pamięci Polaków, nie od rzeczy będzie króciutkie przypomnienie wypadków, stanowiących osnowę polskiej epopei:

Od drugiego września 1621 r. armia turecko-tatarska pod sułtanem Solimanem oblega w warownym obozie chocimskim wojsko polsko-kozackie, którem dowodzi Karol Chodkiewicz. W przeciągu tygodnia odparto dwa szturmy tureckie, a powodzenie husarji polskiej po drugim szturmie utwierdziło hetmana w zamiarze stoczenia walnej bitwy, o ileby się nastręczyła sposobność. Na razie jednak nastrój wojska nie był po temu, bo choroby dziesiątkowały ludzi, brak paszy i zaraza konie, a szczupłość żywności wywoływała niezadowolenie i dezercje. Zamiar podniesienia ducha za pomocą nocnej wycieczki na obóz turecki udaremniła ulewa, a niezadowolenie kozaków, nie uciszone nowemi obietnicami, kazało myśleć o układach z Turkami, którzy, jak się zdawało, byli skłonni do zgody na warunkach, możliwych do przyjęcia przez Polaków. Ale przybycie nowych posiłków tureckich pod wodzą baszy Karakasza ożywiło w Osmanie słabnącą już nadzieję zwycięstwa; zamiast wejścia w układy nakazał na piętnastego września szturm dalszy.

Po tem przedstawieniu sytuacji na podstawie *Historji wojny chocimskiej* prof. Józefa Tretiaka[19]), oddajemy głos Homerowi tej wojny, Wacławowi Potockiemu. Ten w księdze (części) siódmej swego poematu opowiada, jak 15 września Karakasz poprowadził swe szyki do szturmu na obóz polski i jak się wdarł na szaniec Moszyńskiego. W chwili największego niebezpieczeństwa zjawił się na majdanie stary Chodkiewicz i krótką przemową porwał swoich do kontrataku. »Gdy mniejszych biją mniejszy, w równią każdy mierzy, — sam Achilles[20]) w Hektora[21]),

[19]) wydanie drugie, Kraków, 1921, Krakowska Spółka Wydawnicza. Str. 131 nn.
[20]) Lubomirski.
[21]) Karakasza.

bezpiecznie uderzy.« Padł Karakasz, a wojsko jego, pozbawione wodza, niepoparte przez swoich, uciekło w popłochu: »Porzucili w pół pola swojego Hektora — Trojanie. Anoż leży, co dopiero wczora — hardzie kazał, jakoby miał Fortunę w radzie, — dawał głowę i brodę carowi w zakładzie, — mając wszytkę nadzieję w swoim Mahomecie, — że dziś w Chodkiewiczowym będzie jadł namiecie.« Motyw to, łączony z Hannibalem, do którego Maharbal rzekł po zwycięstwie kanneńskiem (Liv. XXII 51): Immo, ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto, inquit, in Capitolio epulaberis...« Osman, widząc klęskę swoich, zapłakał; Polacy, »po ciepłym depcąc trupie, na swe się tabory — obejźrzą, święty pean w niećwiczone chóry — żołnierskim chórem, każdy swoją nutą śpiewa...« Tak Achajowie po sukcesie nad Trojanami, śpiewają pean, ἀείδοντες παιήονα Il. XXII 391, tak Grecy u Ajschylosa Pers. 385 i indziej często też historycy greccy wspominają o tym zwyczaju. W nocy przyszli Turcy z kagańcami szukać na pobojowisku zwłok swego wodza, znaleźli je i zabrali na wóz. Chcieli polscy ochotnicy wypaść na nich z obozu, ale ich powstrzymał Lubomirski:

> Niech się, rzecze, pogaństwo grzebie, niech się chowa,
> I lew ma dosyć na tym, gdy chłopa położy,
> przestąpi go, a więcej nad nim się nie sroży.
> Niech ci by go był Osman, jak Pryjamus stary
> Hektora Achillowi, nim włożył na mary,
> szczerem odważył złotem! Lecz takiemi fanty
> umysł gardzi wspaniały. Dosyć elefanty
> mężnemu lwu obalić, niechaj je niedźwiedzie,
> niechaj wilcy, on nie dba, zjedzą na obiedzie.
> Tak wielki Lubomirski Achillesa w męstwie,
> w wspaniałem Scypiona wyrównał zwycięstwie...

Obraz bezsilnego miotania się Osmana i zadowolenia wezyra Husseina, który w Karakaszu pozbył się głównego współzawodnika, zamyka tę arysteję Karakasza, nie wolną, jak widzieliśmy od pewnych nawiązań do Iliady. Następuje teraz ustęp, do którego chcieliśmy przygotować przez przytoczenie powyższych antecedencjów.

Do obozu polskiego przyszła wieść, że Tatarzy zagarnęli przeszło tysiąc wozów z żywnością, wysłaną z Kamieńca: »Wszyscy nosy spuścili, bo ich tak głód ściągał, — że już spięciem ostatniej prawie dziurki siągał.« Wielu chciało zaraz jechać po nowe zapasy do Kamieńca i to »chorągwiami,« by w razie napadu ordy mogli się bronić: »Dociekł czuły Chodkiewicz, że ich tu nie mało, — pominąwszy Kamieniec, dalej zamyślało, — nie mający na Boga i na sławę względu, — nie oprzeć się, aż doma z onego zapędu.« Choć więc był chory, zwołał wojsko w koło generalne i tak przemówił do zgromadzonych:

Jakim durny poganin zawziął się uporem,
gdy nas szablą nie może, chce ponękać morem,
widzicie, me rycerstwo, ba, czujecie raczej,
bo drugim do ostatniej przychodzi rozpaczy.
Pola mu niemasz z kim dać, gdy tak wiele koni
wojsko nasze bez owsa, bez siana uroni.
Szturmów więcej wytrzymać trudno pogotowiu,
i prochów i na kule nie mając ołowiu.
Zasługi zatrzymane, o królu gdzieś cicho,
owo zgoła ze wszech stron jęło się nas licho.
Zima stoi nad głową i ta nas dogryzie,
jeżeli nas jak gołych zastanie na zyzie.

Więc mamy li wykradać stąd się pojedynkiem,
bisurmanom wydając królewica szynkiem?
Czemuż nie kupą raczej, nie w dobrym porządku
idziemy? O tym słucham waszego rozsądku.

Po tych słowach Chodkiewicz westchnął ciężko i obejrzał się po zgromadzonych. Ci łatwo dostrzegli

na co godzi tą mową: Chciał doświadczyć, czyli
wszyscy jego żołnierze skrzydła opuścili;
czyli kilku wyrodków, nie koronnych synów,
tak bardzo do domowych tęskniło kominów:
bo kto znał Chodkiewicza i jego roboty,
zawsze były dalekie od mowy oto tej.

Starzy żołnierze raczejby się śmierci byli spodziewali, niż takich słów hetmana; szeptali więc między sobą o tej niespodziance. Gdy starsi milczeli, »z a w c z a s u p r z e s t r z e ż e n i[22]),« zabrał głos jeden z młodych, rotmistrz Lipski, przeprosił za swą śmiałość, i przysiągłszy, że gdyby nie widział twarzy mówiącego, uważałby wszystko za sen, tak ciągnął:

Tedy będziem uciekać? tedy nasze tyły
ma obaczyć ten śmierdziuch na poły przegniły?
Zachowaj Mocny Boże! raczej w ziemię wrostę!
Niechaj wiem wojewodę, niechaj wiem starostę:
z tych to kuropatniczków, co się sypiać w pierzu
nauczył, któryś tęskni. O żadnym żołnierzu
nie rozumiem, żeby nas chciał odbiegać, ale
ktożkolwiek taki będzie (nie mówię zuchwale
przed Tobą, hetmanie mój), tę szablę w półgarła
gotowem mu utopić! Jednak nie wymarła
cnota jeszcze szlachecka. Wątpię, aby który
do psiej z tego teatrum zamyśliwał dziury...

[22]) t. j. wtajemniczeni w grę hetmana jeszcze przed zebraniem się wojska. Widocznie hetman polecił im milczeć, póki się młodzi, przedstawiciele nastroju wojska, nie wypowiedzą.

Tu mowca przypomniał siedmioletnie (nie siedmiotygodniowe) boje Bolesława pod Kijowem, dalej głód Polaków, oblężonych niedawno w Kremlu i jedzących psy i koty. Teraz mają jeszcze dość koni do spożycia, a gdy tych zabraknie, wezmą się do pogańskich trupów, ale wolą uczciwie pomrzeć na tem miejscu, niż odejść z niesławą, niż uciekać. Raczej piorun niech go zabije, niżby, stanąwszy już u progu zwycięstwa, miał myśleć o powrocie do domu. Przemowę zakończył apelem do hetmana, by kazał na majdanie wystawić szubienicę: »Niechaj wisi, kto zamyśla do dom.«

Słowa Lipskiego podjęli obecni, »że umrzeć na tym placu wszyscy wolą zgodnie, — niźli kroku pogaństwu ustąpić niegodnie. — Zgoda, niech każdy wisi, kto myśli uciekać, — w ostatku gotowi go na przykład rozsiekać.« Głosy polskie poparł ataman kozaków, Sahajdaczny, przypominając sukcesy, dotąd odniesione, których nie godzi się odbiegać. Uciekających do domu nie puściłyby same wrota, a kominy by gasły przed niewieściuchami. O żywność dla kozaków starać się nie potrzeba; znajdą ją u sąsiadów.

Ucieszyły te słowa Chodkiewicza, szepnął coś członkom rady wojennej[23]), a potem »czerstwo« przemówił do żołnierzy, dziękując im za ochotę, która go odmładza i pozwala zapomnieć o chorobie. Brak żywności jeszcze nie taki, by się trzeba było imać psów, kotów albo trupów, jakkolwiek i na to bywały przykłady[24]). Ale Bóg nie pozwoli Polakom wymrzeć głodem, byleby pokładali ufność w Nim, a nadto w swojej cnocie i męstwie. Skoro już tyle przetrwali, powinni dotrwać jeszcze do niedalekiego końca... Tu przypomniał hetman, jaką to potęgę, straszną dla całego świata, powstrzymują już od sześciu tygodni; jakie przewagi odnieśli dotąd nad Turkami. Cały świat patrzy z podziwem na tę garstkę, która stoi w szrankach z tak wielkim ludem. Mieliżby, tyle już przepłynąwszy, u brzegu tonąć? Hetman nie wierzy, by ktokolwiek myślał o ucieczce, nie widzi potrzeby straszenia szubienicą, bo cnota silniej każdego zatrzyma, niż łańcuch i powrozy, póki Bóg nie pozwoli wrócić do domu. Teraźniejsze cierpienia osłodzi późniejsze ich wspominanie i nieśmiertelna sława... Część »urzędową« tej mowy, obietnice nagród i rozkazy co do wyprawy po żywność pomijamy, a przytaczamy jeszcze tylko effekt doświadczenia Chodkiewiczowego:

Kto idących do koła żołnierzów uważał,
wszyscy byli struchleli, jakby ich porażał

[23]) zakomunikował im, jak się zdaje, treść końcowych koncessj i nagród dla wojska.

[24]) „Tak się długo Rzymianom bronili Francuzi," t. j. Gallowie według mowy Krytognata u Cezara Bell. Gall. VII 77: Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt: qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui aetate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus tradiderunt.

ostatni głód; jakby już, opuściwszy skrzydła,
samej śmierci czekali, bez chleba, bez żydła:
A gdy nazad wracali, rzekłbyś, że z bankietu,
pełni ochoty, pełni nowego impetu.
Jako pczoły robocze, gdy ich promień jary
ciepłego ruszy słońca, po swoje kanary,
sypią się z ula na świat: tak naszy zagrzani
mową Chodkiewiczową, gdyby im pogani
dziś pole stawić chcieli, wszystkichby na ranem
śniadaniu całkiem zjedli pospołu z Osmanem...

Znając tę partję *Wojny Chocimskiej*, moglibyśmy za przykładem J. W. Mackail'a[25]) zastosować do niej, jak on do *Eneidy* i poematów Miltona[26]) analityczną metodę krytyków Homerowych i dowodzić, że pierwsza mowa Chodkiewicza pochodzi z jakiejś redakcji, w której hetman na serjo przedkładał sztabowi plan wycofania się z pod Chocimia za Dniestr; mowa Lipskiego charakteryzuje zupełnie inną sytuację, w której Polakom, otoczonym w obozie przez nieprzyjaciół, dolega głód i każe myśleć o pójściu za przykładem Gallów, żywiących się ciałami ludzkiemi, wreszcie ostateczna ochota wojska pochodzi z jakiejś redakcji, w której żołnierze, podniesieni na duchu przez wodza, szykowali się do bitwy... Fragmentów tych trzech wersji użył poeta w nowej konstrukcji jakiegoś wypróbowania wojska, aby osłabić wrażenie ogólnego upadku ducha w obozie polskim i wywołać illuzję, że choć Polacy po szturmie Karakasza nic nie przedsiębrali, to bynajmniej nie z powodu wewnętrznego rozprężenia; przeciwnie, gotowi byli zjeść na śniadanie wszystkich Turków razem z Osmanem, gdyby im »pole stawić chcieli.«

Ale moglibyśmy iść jeszcze dalej i wykazać źródło, z którego pochodziły owe fragmenty, włączone przez Potockiego do *Wojny chocimskiej*. Wielki miłośnik i znawca tradycji staropolskich, hr. Henryk Rzewuski, wprowadza w powieści historycznej pod tytułem: *Adam Śmigielski, starosta gnieźnieński* (z r. 1851) poetę Kukawskiego, który z ruskim bandurzystą włóczy się po dworach panów i szlachty i deklamuje ułożone przez siebie panegiryki na cześć gospodarzy: »Po kilkunastu wierszach, które odmawiał, kozaczek w swojej ukraińskiej mowie je odśpiewywał[27]).« To jest oczywiście fikcja, ale fikcja oparta na tradycji, którą Rzewuski przytacza w dopisku do końca rozdziału XVI

[25]) Lectures on greek poetry, Londyn, Longmans, 1911.

[26]) Metoda analizy, praktykowanej na poematach Homera, doprowadza autora do stwierdzenia, że *Raj utracony* i *Raj odzyskany* mają oznaki dwóch różnych cywilizacji i dlatego muszą być przypisane dwom różnym autorom, z których drugi żył kilka wieków później od pierwszego, jak autor Odyssei od autora Iliady.

[27]) str. 119 wyd. warszawskiego z r. 1875 w „Bibliotece najcelniejszych utworów literatury europejskiej," nakład i druk S. Lewentala.

owej powieści. Pisze on tam [28]): »*Aż do połowy panowania Stanisława Augusta mieliśmy tych bardów, którzy od domu do domu wędrowali ze swojemi pieśniami. Wszystkie ważne wypadki krajowe przechowywały się w tych wierszach, które omal nie wszystkie zaginęły, odkąd ukształcenie narodowe inny przybierało kierunek. Jest to nieodżałowana szkoda. Hrabia Gustaw Olizar w archiwach swoich znalazł pieśń o olkienickiej potrzebie i pełen gorliwości dla literatury naszej utrwalił ją drukiem. Jest to jedna z poezji tego rodzaju. Kto ją raczy odczytać, przekona się, ile było ducha w utworach tych poetów, których nazwiska są już zapomniane.*« Zajrzawszy do »Wielkiej Encyklopedji powszechnej ilustrowanej« art. *Olkieniki* (w gubernji wileńskiej, powiecie trockim), dowiadujemy się, że t. zw. wojna olkienicka z r. 1700, to walka kilku potężnych rodów litewskich z Sapiehami, walka zakończona klęską Sapiehów i poniżeniem ich domu. Jest ona treścią poematu o 1020 wierszach, ogłoszonego w »Źródłach do dziejów Polski,« wydanych przez M. Grabowskiego i A. Przeździeckiego [29]). W przypisku wydawcy czytamy tam: »Przepisane z rękopisu biblioteki Hr. Gustawa Olizara w Korosteszowie. W zbiorze rękopismów Uniwersytetu wileńskiego znajdował się egzemplarz z wymienieniem nazwiska autora.« Miał nim być niejaki Korytyński, któremu też poemat p. t.: »Olkinicka potyczna« jest przypisany.

Z przedstawionego stanu rzeczy wynika, że Rzewuski, pisząc o pieśni olkienickiej, utrwalonej drukiem przez Hr. Olizara, mógł mieć na myśli tylko wydanie w przytoczonych »Źródłach«, wydanie, przynoszące nazwisko poety. Zatem uwaga o utworach poetów, których nazwiska już są zapomniane, albo nie odnosi się specjalnie do pieśni olkienickiej albo tylko stwierdza, że o Onufrym Korytyńskim dziś już nikt nic nie wie. W żadnym razie nie potrzebujemy z Rzewuskim żałować, że tego rodzaju wiersze historyczne omal że nie wszystkie zaginęły, skoro nawet drukowanych panegiryków o takiej treści możnaby zebrać całe kopy, a z rękopisów, zwłaszcza z rozmaitych *Silvae rerum* wydobyć ich jeszcze więcej. Jak panegiryki, tak i te wiersze historyczne należą do poezji dworskiej. Nie jest to poezja improwizowana dopiero przy recytacji, ale komponowana przez autorów, żyjących nieraz tylko z takiej poezji okolicznościowej, a więc mających za zawód układanie takich wierszy. Mamy tu więc do czynienia z osobnym stanem poetów dworskich, nieraz wędrownych, którzy odpowiadają poniekąd znanym z Odyssei aojdom, jak Demodokos i Femios. Jeśli jednak owych pieśniarzy Homeryckich utwory przepadły, to polskich »bardów« w rodzaju Korytyńskiego poematy się zachowały. Szkoda tylko, że nie możemy

[28]) str. 124.

[29]) t. I, Wilno 1843, nakład A. Zawadzkiego, str. 175 nn.

do nich zaliczyć żadnego z czterech[30]) poetów, którzy w krótszych rapsodjach opiewali współczesną sobie wojną chocimską. Są to: Jan Żabczyc[31]), Jan Bojanowski[32]), Bartłomiej Żemorowicz[33]), Jan Rudomina[34]). Nie wchodzą oni w rachubę między źródłami i wzorami Wacława Potockiego. Ale jeślibyśmy przyjęli z Rzewuskim cały stan wędrujących poetów dworskich, to zaznaczone powyżej sprzeczności w siódmej pieśni *Wojny chocimskiej* moglibyśmy położyć na karb kilku różnych źródeł poetycznych Potockiego, który, starając się, jak Homer, jak najwięcej z poprzedników przejąć do swej epopei, nie zawsze umiał obce fragmenty skoordynować i sharmonizować ze swym nowym planem.

Oczywiście i taka hipoteza i zastosowanie do epopei Potockiego zasad krytyków Homerowych byłyby tylko *demonstratio ad oculos* skutków, do których prowadzą owe zasady. Ponieważ je *ad absurdum* doprowadził już A. Shewan[35]) w niemniej dowcipnej jak uczonej fantazji, a L. Laurand[36]) i H. Fischl[37]) w spokojnych rozstrząsaniach metodycznych, nie będziemy się dłużej zatrzymywali przy tych igraszkach dowcipu, a przystąpimy wprost do odpowiedzi, czy oczywiste analogie między siódmą pieśnią *Wojny chocimskiej* a drugą księgą *Iliady* nie tłumaczą się zależnością Potockiego od Homera?

Już w streszczeniu epizodu Karakasza przytoczyliśmy kilka miejsc, wskazujących na to, że Potocki znał *Iliadę*. Liczbę ich można pomnożyć z innych pieśni. Tak w pieśni pierwszej[38]) zapytuje się poeta: »Co miecz Achillesowi? Kobzaż wzięła z ręku? — Żądza miłości winna, że pilnował brzęku, — kiedy się drudzy bili, dopiero ją zwładał, — skoro w bitwie swojego Patrokla postradał«. Achillesa, cieszącego serce dźwiękiem formingi i śpiewającego sławę mężów zastali w namiocie wysłańcy Agamemnona Il. IX 186 nn. Wiersze pieśni trzeciej[39]): »Spi obóz na przyszłe się karasując prace... ty sam nie śpisz ze wszystkich, nie dasz zemgnąć oku — wielki hetmanie! darmo tłocząc na bok z boku — twarde łoże i w głowie pełno mając zgrzytu« odpowiadają początkowi dziesiątej księgi *Iliady*.

[30]) piąty Samuel Twardowski nie wchodzi tu w rachubę ze swym „Władysławem IV królem polskim", Leszno 1649.

[31]) Autor Krwawego Marsa narodu sarmackiego, 1618, ukradzionego mu według A. Brücknera przez Piotra Napolskiego.

[32]) Naumachia chocimska, Jarosław 1612.

[33]) Pamiątka wojny tureckiej, Kraków 1623.

[34]) Pod imieniem Fryderyka Warsichtig wydał: Diariusz prawdziwej ekspedycji przeciw Osmanowi odprawowanej, 1640.

[35]) *Homeric games at an ancient Saint-Andrews.* An epyllion edited from a comparatively modern papyrus and shattered by means of the ancient criticism, Edimbourg. Thin, 1911.

[36]) A propos d' Homère, Progrés et recul de la critique, Paris, Klincksieck, 1913.

[37]) Ergebnisse u. Aussichten d. Homeranalyse, Wien u. Leipzig, Carl Fromme, 1918.

[38]) str. 61 wyd. pierwszego.

[39]) str. 123.

»Nie tak Hektor serdeczny, nie tak był wspaniały — kiedy zaległ Ocean Agamemnon cały...[40])« odnosi się do Hektora, żegnającego się z Andromachą w Il. VI i do Agamemnona płynącego z flotą z Aulis (por. Katalog w Il. II). Rzucał się »tak Xanthus pod Achillem... gdy Hektorem — rozgniewany zwycięsca obciążywszy osi — butny jedzie[41])«, por. Il. XXII, 395 nn. Ksantosa (wraz z Baliosem)jako konia lecącego z wiatrem wymienia Il. XVI 149. Porównanie pieśni IV[42]): »Skoro Osman obaczył nasze szańce z góry, — jako lew, krwie pragnący, wyciąga pazury, — jeży grzywę, po bokach maca się ogonem, — jeżeli żubra w polu obaczy przestronem, — chce się i on zaraz bić...«, to porównanie przypomina Il. XX 164 nn., por. Il. V 160 i XV 630. Gdy Chodkiewicz skończył ognistą mowę przed bitwą i dawał hasło do boju zdało się, że słońca promień go ogniowy — ogarnął, że na głowie i na skroni białej — włosy mu oszedziałe płomieniem gorzały[43]), jak Diomedesowi, ruszającemu w bój na początku Il. V Atena zapaliła u szyszaka i tarczy ogień, podobny do gwiazdy...

Zwodniczemu snowi Agamemnona z początku Il. II i prognostykowi węża, zjadającego na drzewie w Aulidzie ośm wróbli i ich matkę (Il. II 303 nn) odpowiada w piątej księdze *Wojny chocimskiej*[44]) sen wróżka, który widział wysokie drzewo, pokryte rybami. Przyleciał na nie orzeł z Zachodu i zbudował sobie gniazdo. W nocy spadła tak obfita rosa, że zatopiła orła i jego dzieci. Potem z gałęzi wyrosło grono czerwonego winogradu. Sułtan zerwał je, wrzucił do prasy i wycisnął... Sen ten odnosi wróżek do wojny, która się zakończy tryumfem Sułtana, jak w Iliadzie Kalchas ów prognostyk aulicki odniósł do losów oblężenia Troi, przez dziewięć lat bezskutecznego, a dopiero w dziesiątym roku uwieńczonego powodzeniem, Il. II 322 nn.

Opierając się na tych miejscach, które wyraźnie stwierdzają, że Potocki znał *Iliadę*, nawiązywał do jej postaci, korzystał z szczegółów, a nawet z ważniejszych motywów, moglibyśmy (a może powinniśmy?) sądzić, że próbowanie wojska przez Chodkiewicza wzorowane jest na διάπειρα Agamemnona: Pierwsza, próbująca mowa Chodkiewicza odpowiada pierwszej mowie Agamemnona, mowa Lipskiego, mowie Odysseusza, mowa Sahajdacznego Nestorowej, poczem debaty zamyka tu Chodkiewicz jak tam Agamemnon. Jeśli nie treść, to tendencja wszystkich tych mów jest taka sama u Chodkiewicza jak u Homera. Warto też zauważyć, że jak przedstawienie Homera (Il. II 455 nn) kończy się serją porównań, illustrujących rozmaite strony wojska, idącego do szeregów (przedostatnię odnosi się do rojów much, kręcących się na wiosnę koło szałasu pasterza, gdzie stoją skopce z mlekiem),

[40]) str. 135,
[41]) str. 136.
[42]) str. 179.
[43]) str. 197.
[44]) str. 229, por. str. 405: (konia), jakowe miał Achilles.

tak i Potocki zamyka swą διάπειρα porównaniem pszczelem, którego Homer użył przy pierwszem zbieraniu się Achajów, Il. II 87 nn...

Takie stwierdzenie zależności διάπειρα Potockiego od drugiej księgi Iliady byłoby zupełnie metodyczne i bardzo prawdopodobne, jeśli nie pewne, gdybyśmy nie posiadali innych źródeł *Wojny chocimskiej*. Główne wymienił sam Potocki, pisząc[45]): »Ale twemi stopami o wielki Jakobie — Sobieski postępując, dobrze wróżę sobie«. Ma tu na myśli Jakóba Sobieskiego *Commentariorum Chotinensis belli libri tres*, wydane po śmierci autora w Gdańsku 1646[46]). Ten opisuje w ks. II[47]) niepowodzenia Polaków jako to: niepewność posiłków, zaraza, brak paszy, padanie koni, dezercje, a następnie, przedstawiwszy plan nocnego szturmu na Turków i jego udaremnienie, tak ciągnie[48]): »Tatarowie nie daleko od Brahy obyczajem swoim plądrowali okolice, a napadłszy na owych, co szli pod Kamieniec dla szukania żywności, zabrali im wozy i konie, wielu uprowadzili w niewolę, a resztę pozabijali. Wojsko pragnęło iść pod Kamieniec, ale gdy wielu tym pozorem jeno zamiar haniebnej ucieczki pragnęli pokryć, wydano surowy rozkaz, aby nikt nogą za Dniestr przestąpić się nie ważył.

Wtedy Chodkiewicz, zgromadziwszy całe wojsko, miał przemowę. Wycieńczony i schorzały w swem namiotowem łożu głosem słabym tak się niespodzianie odezwał:

»Widzicie wszyscy uporną myśl Osmana do prowadzenia dalszej wojny. Ile się nużą konie dla braku karmu, ile ustawiczne choroby klęski nam zadają, widzicie z codziennego doświadczenia. Wypłaty żołdu nie można tak rychło oczekiwać; na posiłki spuszczać się rzecz daremna, bo o przybyciu króla i pospolitego ruszenia żadna aż dotąd wieść nas nie doszła. Niebezpieczno jest, mniemam, uderzyć na nieprzyjaciela z małemi i słabemi siły, kiedy on jazdą swą potęgę pokrzepia; w obozie zaś wytrzymać ataki nieprzyjaciela zda mi się mniej możliwą rzeczą dla niedostatku prochu. — Teraz więc oświadczcie swe zdanie, w jaki sposób wycofać się należy. Gdzie idzie bowiem o godność i bezpieczeństwo królewicza Władysława, tam lepiej się gromadnie cofnąć, niż potem pierzchać pojedynczo«.

Przestał mówić Chodkiewicz, a zwracając tu i ówdzie spojrzenie, badał twarze, oczy i poruszenia wodzów. Snadno z nich zrozumiał, że ta mowa, tak niezgodna z jego genjuszem i chwałą, dziwi raczej niż przekonywa rycerstwo[49]). Żaden głos nie po-

[45]) ks. I str. 64.

[46]) dostępniejszy niż ten oryginał jest dziś przekład tej książki, dokonany przez W. Syrokomlę jako „Pamiętnik wojny chocimskiej", Petersburg, 1854.

[47]) str. 38 przekładu Syrokomli.

[48]) str. 49 n.

[49]) W oryginale p. 126: Unde facile colligi poterat vocem hanc genio suo et gloriae tot rebus gestis acquisitae imparem ideo emisisse, ut uniuscuiusque in exercitu expiscaretur animum.

twierdził słów hetmana; wszyscy w milczeniu oczekiwali, co dalej powie i wszyscy zawrzeli szmerem, iż lepiej jest chlubnie polec za ojczyznę, niż unikając nieuniknionej doli, haniebnie uciekać: W przeciwnościach probują się cnoty, w niebezpieczeństwach wielcy mężowie. — Powiódł się hetmanowi wybieg, pociągnąć za sobą, gdzie chciał, umysły[50]). Rycerstwo zaprzysięgło iść na nieprzyjaciół. Piotr Konaszewicz, obecny tam z przedniejszymi wodzami Zaporoża, nieroztargał ani na chwilę wojskowej zgody; owszem, lubo nieszlachcic, dowiódł, że z najznakomitszem rycerstwem o lepszą dzielność ubiegać się może. — Chodkiewicz tedy po krótkiej i tajemnej z Komisarzami naradzie, w ten sposób zaczął znowu przemawiać do wojska:

»Wspólne wasze głosy, aby stać do ostatka za miłą ojczyznę szczere usiłowanie i mężnego rycerstwa piersi niezwyciężone ile krzepią mój umysł w schorzałem ciele, widzi ten, co tajemne myśli ludzkie przenika. Odzyskiwam siły, czuję, że mi pierś ożywa, kiedy patrzę, jak kwiat miłej Rzeczypospolitej na nową chwałę rozkwita. — Śmiało, z wrodzonem męstwem naprzód polskie i litewskie rycerstwo! Raczej mnie zbolałego duch opuści, niż zawiodę wasze usiłowania. Pod opiekę Boga, na którego imię wszelka potęga na twarz upada, niech Dobra Fortuna będzie wam wodzem, Cnota towarzyszem, a ja aż do tchu ostatniego pójdę przed wami, gdziekolwiek nas losy zawezwą...« (Tu następują obietnice wdzięczności ze strony potomności i króla, tudzież przyrzeczenie podwyższenia żołdu).

Po rozpuszczeniu rady wesele miasto niedawnego smutku wstąpiło nam do serca. Radością promieniejące rycerstwo wyszło z Chodkiewiczowego namiotu. Jedni, podawszy wzajem prawice, jakby zobopólną pomoc sobie obiecywali; inni, co już byli uciekli, teraz wrócili, złorzecząc tym, co ich skusili. I nie słyszałeś w obozie innego okrzyku prócz tych słów: »Tu stojąc umrzeć! Tu raczej oczekiwać ostatecznej klęski, niż opuszczać chorągwie!«

Tyle Jakób Sobieski. Potocki, w tej przynajmniej części poematu, ograniczył swą pracę do parafrazowania wierszem relacji swego źródła, a od siebie dodał tylko mowę Lipskiego, jako rozprowadzenie zdania: »rycerstwo zaprzysięgło iść na nieprzyjaciół«. Rozszerzył też znacznie drugą mowę Chodkiewicza, a w przedstawieniu końcowej ochoty dodał porównanie wojska z pszczołami. Wobec tego odpadają wszelkie kombinacje na temat jego zależności od drugiej księgi Iliady. Ale tuż rodzi się inna wątpliwość: Czy przypadkiem Sobieski nie wprowadził próby Chodkiewicza za przykładem διάπειρα Agamemnona i czy jego przedstawienie nie jest fikcją, stworzoną na wzór drugiej księgi Iliady?

[50]) W oryginale: Felicissime eiusmodi tentamen imperatoriae successit arti.

Możliwość tę zdaje się potwierdzać jego wcześniejszy *Diarjusz wojny tureckiej pod Chocimem r. 1621*[51]), pisany po polsku w obozie dzień za dniem. Tu pod datą 17. Septembris[52]) »niema mowy o żadnem kuszeniu wojska, o żadnem fortelu, a są tylko te proste słowa: »W wieczór sam uczynił generalne koło imć p. hetman, wezwał i Sahajdacznego z pułkownikami jego. Między inszemi punktami proponował o uchodzeniu jmć p. hetman wielki, którędy i jako, a mianowicie respekt mając najwięcej na królewicza Imci osobę. Strapili się wszyscy na tę propozycją od pierwszego aż do ostatniego; nie był ten, któryby przypadł[53]), w pamięci mając takroczną[54]) naszych zgubę. Deklarowali się tedy, że raczej tu jeden przy drugim poledz, niż uchodzić woli; tylko o nagrodę za konie upominali się jmci p. hetmanowi, prosili o żywność dla wojska, aby staranie czynił. — Podziękował im jmć p. hetman za zgodną prawdziwych synów ojczyzny deklaracją, przyobiecał z pp. komisarzami ćwierć darować... I tamże zaraz przysięgli sobie jedni drugich nieodstępować«. Krócej jeszcze o tej radzie z 17. września pisze Jan hr. z Ostroga w swym *Dzienniku wojny tureckiej w Wołoszech*[55]): »Miał radę p. hetman z pany senatory i inszymi wszystkimi wodzami, wziąwszy do niej p. Sajdacznego i z drugimi kozackimi starszymi, w której konkluzją uczynili do gardła stać statecznie i raczej śmierć sobie obierać, niżliby jednym krokiem nieprzyjacielowi ustąpić mieli: taka jest wszystkich ochota i stateczność. I jeśli jakimkolwiek sposobem żywnością się wojsko [z] ratuje, żadnej masy nieprzyjacielskiej bać się nie będziem«. W *Diarjuszu* Prokopa Zbigniewskiego[56]) jest pod datą 18. września mowa o naradzie „jeśli nieprzyjacielom ustępować, czyli się tylko z okopów bronić". »Różne (zebrani) dawali sentencje, gdyż drugich ku domowi ciągnęła potrzeba. Konkluzja i zgoda mężniejszych na tem stanęła, nie odchodzić stąd etc.«

Metodyczny historyk, przyjąwszy na podstawie tych źródeł że na radzie z 17. września była między innemi rozważana myś o wycofaniu się z obozu za Dniestr, policzyłby łacińską relację J. Sobieskiego o kuszeniu wojska planem ucieczki między wymysły, tem bardziej, że, jak słusznie zauważył Żegota Pauli[57]), polski Diarjusz Sobieskiego ma nierównie wyższą dziejową wartość, aniżeli łacińskie *Commentarii*, w których przez naśladowanie klasycznych historyków rzymskich wiele szczegółów zajmujących pominionych zostało. W pomoc łacińskiej relacji Sobieskiego

[51]) wydał Żegota Pauli w zbiorku „Pamiętników o wojnie chocimskiej r. 16 21". Kraków 1853.
[52]) str. 146.
[53]) t. j. któremuby przypadła do smaku propozycja hetmana.
[54]) t. j. tylekrotną, tak wielką.
[55]) u Żegoty Paulego str. 26.
[56]) tamże, str. 54.
[57]) we wstępie do przytoczonego wydania Pamiętników, str. X.

przybywa jednak przedstawienie tej samej rzeczy w *Diariuszu wojny polskiej z Turkami pod Chocimem r. 1621* Stanisława Lubomirskiego[58]). Jest on ważnem źródłem historycznem dla umieszczonej w nim korespondencji urzędowej, która poprzedziła traktat pokojowy, i dokładnej znajomości wszelkich poczynionych kroków dyplomatycznych, powziętej z papierów kancelarji hetmańskiej. Hetman polny koronny (urząd jego pełnił Lubomirski w zastępstwie Stanisława Koniecpolskiego), a po śmierci Chodkiewicza tymczasowy dowódca całego wojska, nietylko widział, co się działo w obozie chocimskim i w namiocie hetmana wielkiego, ale też z osobistego obcowania znał pobudki słów i poczynań Chodkiewicza. Możemy mu więc wierzyć, gdy pisze: »Przeszłych (po 15. września) dni cicho było z obu stron, tylko u nas w obozie niedostatek wzniecił niecierpliwość jakąś, którą jmć p. hetman, acz już chory bardzo, widząc być szkodliwą, wyrzucił na wierzch, aby dłużej, jako kret ziemi, animuszów dobrych nie ryła. Uczynił generalne koło, w którem, tentując animuszów przedniejszych, podał ten propozyt: coby de praesenti statu kto rozumiał? chcemy li się bić i dotrzymać placu nieprzyjacielowi i ojczyzny mu, póki krwie w nas staje, nie wydawać, czyli też o sposobniejszem jakiem miejscu pomyśleć? Co zrozumiawszy, wszyscy unanimiter niwczem dyskutować nie chcieli, ale jednym głosem krzyknęli: nie tylko głód, ale i śmierć tu wytrwać raczej, aniż placu ustępować. Na co i sprzysięgać i spisować się obiecało wszystko wojsko, czem one pokątne szepty zagasły...«

Takie przedstawienie owej rady z 17. września kładzie kres wszelkim wątpliwościom co do jej pobudek i faktycznego przebiegu. Potwierdza je (gdyby potwierdzanie było potrzebne) i łacińska relacja Sobieskiego, którą musimy uznać za niezależną od Lubomirskiego. Bo gdyby Sobieski przy pisaniu Commentarii uzupełniał był szczegóły, których nie podał w polskim Diariuszu z Diariusza Lubomirskiego, byłby prócz motywu tentowania i chęci dokładnego zbadania animuszu każdego żołnierza wspomniał przedewszystkiem o owej »niecierpliwości« wojska, którą hetman widząc szkodliwą, wyrzucił na wierzch, aby dłużej, jako kret ziemi, animuszów dobrych nie ryła. Tego jednak umotywowania fortelu hetmana u niego niema. Musimy więc i tamte dodatki do wersji łacińskiej uważać za zaczerpnięte z własnych wspomnień. A że na ogół zgodne są one z relacją Lubomirskiego, odpada także przypuszczenie, jakoby Sobieski wymyślił był motyw tentamen na wzór διάπειρα Agamemnona.

Pozostaje więc stwierdzony przez wiarygodnych, dobrze poinformowanych świadków fakt historyczny, że Chodkiewicz,

[58]) u Ż. Paulego, str. 94.

widząc nurtujące wśród wojska niezadowolenie, które wyładowywało się w rosnącej dezercji, wyrzucił je na wierzch i unieszkodliwił w ten sposób, że sam wypowiedział na kole generalnem to, do czego parły najgorsze żywioły: Uciekajmy! Intencję jego przemówienia zrozumieli oficerowie i plan ucieczki wymownie odrzucili, a zapałem swym porwali całe wojsko i stłumili pokątne szepty niezadowolonych.

Ale czy Chodkiewiczowi nie nasunął planu takiego fortelu — Homer? Choćby tak było, to istnienia stwierdzonego faktu nie zmienia. W każdym razie ani Frontinus (*Strategematica*) ani Vegetius (*Epitome rei militaris*) nie przyjęli do repertuaru fortelów wodza diapeiry Agamemnona z Iliady. Była ona za ryzykowna. Wszak wojsku zdemoralizowanemu dać słyszeć hasło do ucieczki z ust naczelnego wodza, to znaczy zrezygnować z wszelkiej dyscypliny. Pokazał to aż zbyt wyraźnie bezpośredni skutek mowy Agamemnona, wzywającej do powrotu z pod Troi. Czy, aby do tego nie doszło w obozie chocimskim, ukartował był hetman wprzód całą grę z dowódcami? Lubomirski ani Sobieski o tem nie wspominają. Ale Potocki wyraźnie napisał tuż po mowie hetmana: »a gdy milczą starszy, z a w c z a s u p r z e s t r z e ż e n i«. Słusznie Arystoteles zauważył, że poezja jest filozoficzniejsza niż historja, bo gdy ta opowiada rzeczy tak jak były, tamta przedstawia je tak, jak być powinny...

Mając teraz w pamięci rzeczywistość diapejry Chodkiewiczowej, przypatrzmy się Homerowemu przedstawieniu diapejry Agamemnona. Rzeczywistość historyczna posłuży nam przytem za sprawdzian i kontrolę możliwości i logiczności fikcji poetycznej.

W obozie Achajów pod Troją wybuchła zaraza. Jak ona zdemoralizowała nietylko wojsko, ale i przywódców, widać ze słów najdzielniejszego bohatera, Achillesa, wypowiedzianych na zgromadzeniu, przez niego zwołanem (Il. I 59 nn):

'Ατρεΐδη, νῦν ἄμμε παλιμπλαγχθέντας ὀΐω
ἆψ ἀπονοστήσειν, εἴ κεν θάνατόν γε φύγοιμεν,
εἰ δὴ ὁμοῦ πόλεμός τε δαμᾷ καὶ λοιμὸς 'Αχαιούς

Tak mówił Achilles, kiedy jeszcze nie wiedział, że przyczyną zarazy jest obraza Apollina przez Agamemnona. Wyjawienie tej tajemnicy przez wieszczka musiało wzburzyć umysły wojska przeciw naczelnemu wodzowi, zwłaszcza, że wszyscy Achajowie byli za oddaniem córki kapłanowi Apollina (I 22 n), a tylko nieustępliwość Agamemnona do tego nie dopuściła. Teraz Agamemnon gotów jest dać zadośćuczynienie kapłanowi i jego patronowi (i daje je rzeczywiście), ale równocześnie obraża Achillesa, naraża się na publiczną zniewagę przez rozgniewanego bohatera i musi przyjąć do wiadomości, że Achilles powraca za swojem wojskiem do Ftyi (I 69). Wojsko, osłabione i zdemoralizowane przez zarazę (nie mówiąc już o długotrwałej, bezskutecznej wojnie) teraz sobie uświadomiło, że choć walczy wyłącznie dla osobistej

sprawy Agamemnona (w. 158 n), nie doznaje z jego strony żadnego poparcia, skoro wódz nie zdobył się nigdy na to, by z ludem uzbroić się do boju lub pójść na zasadzkę z najdzielniejszymi ochotnikami (w. 226 n). Te zarzuty podniósł wprawdzie rozgniewany Achilles, ale niema powodu do wątpienia, jakoby one były nieprawdziwe. Inna rzecz, czy zarzut chciwości, zrobiony przez Achillesa Agamemnonowi (w. 122 nn) jest objektywny. Agamemnon zażądał za Chryzeidę branki — właśnie Achillesa, by dać odczuć swą wyższość niesfornemu sprzymierzeńcowi[59]). Widać to z pojednawczej propozycji Nestora, by Achilles ustąpił królowi: ἐπεὶ οὔποθ' ὁμοίης ἔμμορε τιμῆς | σκηπτοῦχος βασιλεύς... ἀλλ' ὄγε φέρτερός ἐστιν, ἐπεὶ πλεόνεσσιν ἀνάσσει (278 nn), a on mu zostawi brankę; widać też ze słów Agamemnona (287 nn), żalącego się, że Achilles chce górować nad wszystkimi, wszystkimi rządzić, wszystkim rozkazywać... W. 280: ἅ τιν' οὐ πείσεσθαι ὀΐω oznacza, że ktoś (a jest nim sam Agamemnon) tego nie posłucha. Na to Achilles odpowiada zuchwale (296): οὐ γὰρ ἔγωγ' ἔτι σοι πείσεσθαι ὀΐω: Mnie nic nie masz do rozkazywania... ja cię więcej słuchać nie będę.

Takie słowa i takie postępowanie Achillesa trudno inaczej nazwać jak — buntem. Agamemnon nie ma środków do stłumienia go. Odebranie branki Achillesowi jest czczą demonstracją zwierzchniczej władzy (w. 186 n). Naczelnemu wodzowi pozostaje tylko pociecha, że mu pozostają inni, którzy go uczczą, a zwłaszcza sam Zeus (w. 174 n).

Jeżeli te słowa nie mają zostać czczą przechwałką, musi Agamemnon pokazać, co potrafi zdziałać bez Achillesa. Postanawia więc wydać Trojanom walną bitwę, któraby go doprowadziła do zawładnięcia Ilionem. Postanowienie to przypisuje Homer zachęcie, danej mu we śnie przez Onejrosa. Z faktu, że Onejros pojawił się w postaci Nestora, możnaby wnioskować, że to Nestor podsunął mu myśl ofensywy, jako jedynego na razie środka do podtrzymania mocno zachwianej powagi naczelnego wodza. Świadomość, że wojsko jest zdemoralizowane i w tym stanie nie odpowiednie do ofenzywy, przebija się z faktu, że o świcie Agamemnon nie wydaje rozkazu do zbrojenia się i stawania w szyku, ale zwołuje wojsko na zgromadzenie, a zaufanych wodzów na naradę do (παρὰ νηΐ) Nestora. Tu we formie relacji widzenia sennego komunikuje swój zamiar stoczenia stanowczej walki, a zamiast *ordre de bataille:* oświadcza (73): ἀλλ' ἄγετ', αἴ κέν πως θωρήξομεν υἷας Ἀχαιῶν, co może tylko znaczyć: A terazby się trzeba zastanowić nad tem, czybyśmy nie mogli jako doprowadzić Achajów do chwycenia za broń i stanięcia w szeregu. Kto tak mówi, zamiast dać rozkaz do boju[60]), wie dobrze, że

[59]) Mülder, art. *Ilias* w Pauly-Wissowa-Kroll, Realencyklop. kol. 1005 n.

[60]) Das liess sich also nicht ohne weiteres befehlen, Wilamowitz, Ilias u. Homer, p. 262. Por. Pseudo-Dionysiosa Ars rhetorica IX c. 5 p. 328 Usener: Próby przyczyna w doczna dla rozumnego, bo skoro Achilles odłączył

wojsko jest zdemoralizowane i niechętne do walki. On sam zastosuje dla osiągnięcia powyższego celu (a jest nim gotowość wojska do boju) następujący środek: Najpierw ja słowami wystawię ich na próbę (πειρήσομαι, ἣ θέμις ἐστίν) i wezwę do ucieczki na okrętach. Co znaczy objaśnienie czy ograniczenie πειρήσομαι przez ἣ θέμις ἐστίν? Scholiasta objaśnia: ὡς νενόμισται, a np. Ameis-Heintze tłumaczą: »wie es dem Oberfeldherrn zusteht«, a Leeuwen: huiusmodi consilium ducem non dedeceat. Ale czy wystawianie wojska na próbę zapomocą fałszywej propozycji można uważać za zwyczaj wojskowy czy za prerogatywę wodza? Wilamowitz sądzi, że trzeba czytać ἢι θέμις ἐστίν, o ile się to godzi, w zakresie dopuszczalności i cały frazes: πειρήσομαι, ἢι θέμις ἐστίν uważa za określenie *pia fraus*: urządzę podstępną próbę, ale tak, żeby była godziwa. Tak określa Agamemnon swoją rolę w akcji doprowadzenia wojska do pogotowia wojennego. Rolą i zadaniem innych uczestników rady ma być: powstrzymywanie uciekających za pomocą słów (w. 75).

W świetle doświadczenia Chodkiewicza psychologia fortelu Agamemnona jest taka: Naczelny wódz chciałby dla podniesienia mocno zachwianej powagi pokazać, że się doskonale obejdzie bez Achillesa i stoczyć jaką zwycięską bitwę. Wie jednak, że zdemoralizowane wojsko myśli nie o boju, lecz o pójściu za przykładem Achillesa, który zapowiedział swój odjazd do domu. Jeśli on rzeczywiście każe zepchnąć statki Myrmidonów na wodę, to czy inni Achajowie nie pójdą za nim? Wszak głośno na zgromadzeniu wyraził Achilles przekonanie, (I 59) że w obecnej sytuacji pozostaje im tylko powrót do domu. I tej myśli o dezercji mogłaby zapobiedz jaka zwycięska walka. Tylko przekonanie o tem, że wojsko myśli o zaniechaniu walki i odpłynięciu, mogło Agamemnowi podsunąć myśl, by ową myśl głośno wypowiedzieć, przekonać się, ilu jest jej zwolenników, a gdy wyjdzie na wierzch, zwalczać ją — przez popularnych wodzów. Agamemnon liczy się ze swoją niepopularnością, na którą się naraził w księdze pierwszej. Teraz więc sam wystąpi z projektem najpopularniejszym, pokaże, jak on liczy się z usposobieniem ludu i uprzedza nawet jego chęci. Jeśli innym wodzom uda się je udaremnić, to i on pozwoli się — przekonać, że to, czego lud chce, jest lepsze. Tak najtajniejsze jego zamiary będą mu niejako narzucone z zewnątrz. Jeśliby walka nie doprowadziła do zdobycia Ilionu, to i tak prestige jego, jako wykonawcy woli innych wodzów i ludu, będzie zachowany[61]).

---

się od wojska i nie bierze udziału w boju, to Agamemnon szuka sposobu, jakby mogli wyruszyć w pole bez Achillesa. Ale wiedział, że Hellenowie są oburzeni z powodu zajścia z Achillesem i boi się, że w razie wydania przezeń rozkazu, nie posłuchają rozkazującego.

[61]) Por. Pseudo-Dionysiosa Ars. rhet. IX (περὶ ἐσχηματισμένων B r. 5 p. 328 Usener: Skoro (Achajowie) wzburzeni są (na Agamemnona) z powodu Achillesa, a nie okazują swego wburzenia, ażby przyszła potrzeba ruszenia

Słowa Nestora (79 nn) mieszczą niewypowiedziane powątpiewanie nie tyle o samym śnie Agamemnona, ile o nadziei, że teraz właśnie zdobędą Troję. Gdyby kto inny wyrażał taką pewność, Nestor by nie wierzył. Ale naczelny wódz wie, co mówi. Więc Nestor radzi przystąpić do odegrania wziętych na siebie ról.

Tymczasem lud się zgromadził. Agamemnon stanął przed nim w całym majestacie króla z łaski bożej (z berłem Zeusowym) i oświadczył, że Zeus, który go przedtem[62]) zapewniał o zburzeniu Troi i szczęśliwym powrocie do domu, teraz, gdy już stracił tyle wojska, każe mu niesławnie (δυσκλέα) wracać do Argos. Woli Zeusa nikt się nie oprze, ale to jest haniebne wobec przyszłych pokoleń, że tak bitne i tak liczne wojsko achajskie prowadzi wojnę bez rezultatów, choć walczy z nieprzyjacielem mniej licznym, i jeszcze nie widać żadnego końca tej walki. Bo iluż jest tych Trojan? Niema ich nawet dziesiątej części naszej liczby. Ba, ale ich sprzymierzeńcy! Tak sprzymierzeńcy nie pozwalają mi zdobyć grodu. Dziewięć lat już tu siedzimy, pod okrętami belki już pognily, a tam nasze żony i dzieci tęsknią za nami. A dzieło, dla któregośmy tu przybyli, niespełnione. Więc — uciekajmy, bo Troi nie zdobędziemy...

Ta mowa Agamemnona mogłaby być odpowiedzią na słowa Achillesa z I 59 n: »Chcecie wracać, widocznie taka wola Zeusa.« Tak wydobywa na wierzch myśl, nurtującą wojsko, aby jej przeciwstawić następujące rozważania i niedomówienia: Jeśli z niczem wrócimy, okryjemy się na wieki hańbą, boć przecież można stwierdzić i wszyscy wiedzą, że nieprzyjaciel jest dziesięćkroć słabszy. Powiemy chyba, żeśmy się zlękli sprzymierzeńców Trojan. (Tych widocznie Achajowie zupełnie lekceważyli, a słowa Agamemnona: ἀλλ' ἐπίκουροι, ... οἵ με μέγα πλάζουσι, καὶ οὐκ εἰῶσ' ἐθέλοντα — Ἰλίου ἐκπέρσαι εὐναιόμενον πτολίεθρον — mogli odnosić do jego własnego sprzymierzeńca, który go ściąga na manowce (πλάζει) i nie pozwala zdobyć Troi...). Uciekać przed garstką Trojan wstyd, ale czy nie wstyd i to, że tu już dziewięć lat siedzimy i pozwalamy więdnąć z tęsknoty naszym żonom i dzieciom. Czy to nie wstyd, że ἔργον | αὖτως ἀκράαντον, οὗ εἵνεκα δεῦρ' ἱκόμεσθα. Czyśmy już zapomnieli, dlaczego i pocośmy tu przybyli?

Logiczna konkluzja tych premis byłaby taka: Nie narażajmy się dłużej na wstyd i wykonajmy nareszcie, cośmy już

w pole, (Agamemnon) chce, aby ujawnili swój gniew i przez najlepszych zostali powstrzymani. I tak się dzieje. Zdaje się, że chętnie odchodzę do ojczyzny, a Odysseus i Nestor ich powstrzymują.

[62]) nie we śnie z początku księgi II, lecz na początku wyprawy, przy wyruszeniu z Aulidy, o czem mówi potem (w 301 nn) Odysseus, jako o rzeczy wszystkim wiadomej i pamiętnej, i Nestor (w. 350 nn), przypominając drugie przyrzeczenie pomyślnego końca wyprawy, dane Achajom przez Zeusa także w Aulidzie. Agamemnon rozdał był role: Sam więc tylko napomknął o tem, co rozprowadzić mieli Odysseus i Nestor.

dawno wykonać byli powinni: Stańmy do rozstrzygającej walki z nielicznym wrogiem, zburzmy Troję i wracajmy do domu, gdzie tęsknią za nami żony i dzieci[63])! — Zamiast tej konkluzji podaje Agamemnon inną, zupełnie nielogiczną: Uciekajmy więc stąd, bo Troi nie zdobędziemy!.

Inteligentni oficerowie zaprzeczyliby tej konkluzji okrzykiem: Przeciwnie, zdobądźmy się raz wreszcie na stanowczy czyn i skończmy wojnę — zdobyciem Troi. Tak było w obozie Chodkiewicza. Ale w obozie Agamemnona demoralizacja zbyt szerokie objęła koła, by wojsko mogło się zdobyć na taki odruch. Liczył się z tem Agamemnon i dlatego z góry rozdał role. Jakoż według przewidywania (a nie niespodziewanie) tłum, co nie słyszał owej narady wodzów (ὅσοι οὐ βουλῆς ἐπάκουσαν) rzucił się do okrętów i zaczął je spychać na morze. Teraz w myśl programu mieli wystąpić wtajemniczeni wodzowie z mowami, powstrzymującemi ucieczkę. Zamiast odrazu dać głos Odysseusowi, Homer swoim zwyczajem wprowadza interwencję Hery i Ateny, a na skutek tej interwencji Odysseus bierze w rękę berło Agamemnona i zwraca się najpierw do uciekających oficerów i wzywa ich do zatrzymania się i zastanowienia ucieczki podwładnych: Nie znacie jeszcze dokładnie prawdziwych zamiarów Agamemnona. On umyślnie przedsiębierze teraz próbę, a wnet ukarze Achajów. Słyszałem coś o tem na radzie, w której wyście nie brali udziału. Nie ściągajcie więc na siebie jego gniewu, bo on, potężny król, potrafi się wam dać we znaki.

Takie półsłówka o jakiejś próbie, przedsięwziętej przez Agamemnona w tym celu, by się przekonać, kto tchórz, takie zapewnienia, że wielu jest wtajemniczonych w zamiary naczelnego wodza, takie ostrzeżenia przed jego gniewem, który może się srodze dać we znaki uciekającym — nie chybiły wrażenia. Oficerzy opamiętywali się i wracali do subordynacji wobec króla,

[63]) Charakter λόγος ἐσχηματισμένος podnosi scholiasta BL do w. 110, 115, 120, 122, 134 i 135. Przytaczamy tylko dwie ostatnie uwagi: ἔστι δὲ πρὸς μὲν τὸ ἀπιέναι διεγερτικὸν ὡς ἐκεῖ καθημένων ἀπράκτων χρόνον τοσοῦτον ἢ ταῦτα δὲ ἀμφοτέροις συνάδει, τῷ μὲν ἀπιέναι, πρὸ διαφθαρῆναι τέλεον τὰς νῆας, καὶ τῷ μένειν δὲ ὡς διὰ τὸ σεσηπέναι τὰς ναῦς τέως πλεῖν οὐ δυναμένων. W związku z temi scholiami pozostają trafne uwagi jakiegoś retora z I w. po Chr., zachowane w t. zw. Ars rhetorica Τέχνη ῥητορική Pseudo-Dionysiosa z Halikarnasu VIII περὶ ἐσχηματισμένων α' c. 15 (p. 320 ed. Usener Dion. Hal. opuscula II 1). Czytamy tam: „Okazuje sztukę (obłudy) w przemówieniu, wysuwając słabe argumenty i dając punkty zaczepiania dla chcącego się sprzeciwić.“ Tu autor przytacza B 111–113 i zauważa: „Mógłby ktoś odpowiedzieć Agamemnonowi: ‚Jeśli Zeus przyrzekł i skinął głową, to jakże chcesz, byśmy odpłynęli?‘“ Do w. 114 n pisze: „Znowu daje chwytkę w ‚haniebnie.‘ Słusznie bowiem mógłby ktoś odpowiedzieć, że nie trzeba haniebnie oddalać się.“ Do w. 117: „Znowuby ktoś mógł mu odpowiedzieć: ‚Jeśli (Zeus) zburzył wiele miast i burzyć je będzie, to należy mu zaufać i zostać‘. Do 139 n: „Koniec mowy (Agamemnona) silnie sprzeciwia się temu co chce, a co mówi... albowiem brzydkie słowo (uciekajmy!) powstrzymuje raczej niż posyła do domów Hellenów“ Por. tamże περὶ ἐσχηματισμένων B., r. 5 p. 330 Usener.

którego τιμὴ δ' ἐκ Διός ἐστι, φιλεῖ δέ ἑ μητίετα Ζεύς. Zupełnie wyraźnie przywołuje Odysseus do subordynacji zwykłych żołnierzy, przypominając im, że oni sami przez się nie liczą się ani w boju ani w radzie, a znaczą coś tylko o tyle, o ile słuchają lepszych od siebie. Bez dyscypliny zapanowałoby wielowładztwo, każdyby chciał rozkazywać, a przecież tylko jednemu dał Zeus swoje berło.

Tak oba przemówienia Odysseusa zmierzają do podniesienia dyscypliny i subordynacji, zachwianej nie tyle przez propozycję ucieczki, ile przez poprzednie zachowanie się Achillesa wobec Agamemnona. Odysseus przypomina poniekąd i słowa Kalchasa (I 80): κρείσσων γὰρ βασιλεύς, ὅτε χώσεται ἀνδρὶ χέρηϊ i słowa Agamemnona (I 186): ὅσσον φέρτερός εἰμι σέθεν, στυγέῃ δὲ καὶ ἄλλος | ἶσον ἐμοὶ φάσθαι καὶ ὁμοιωθήμεναι ἄντην i słowa Nestora (I 278 n): ἐπεὶ οὔποθ' ὁμοίης ἔμμορε τιμῆς | σκηπτοῦχος βασιλεύς, ᾧ τε Ζεὺς κῦδος ἔδωκεν... ἀλλ' ὅ γε φέρτερός ἐστι, ἐπεὶ πλεόνεσσι ἀνάσσει. Tam na Achillesie słowa te nie zrobiły wrażenia: zanadto był rozżalony krzywdą i zniewagą; tu nie chybiły swego wrażenia. Odysseus przywrócił dyscyplinę w korpusie oficerskim i wśród wojska. Tak przynajmniej orzekł poeta, który w ten sposób spełnił jeden cel diapejry Agamemnona: przywrócenie dyscypliny, podkopanej przez zatarg z Achillesem.

Drugim, nie mniej ważnym celem było wydobycie na wierzch rozżalenia wojska na Agamemnona, usunięcie go i porwanie wojska do ofenzywy. Aby zaznaczyć, że tylko najgorsze elementy wichrzyły przeciw Agamemnonowi, czyni Homer ich rzecznikiem wstrętnego pokrakę Tersytesa, zaznaczając z góry jego niepopularność (222 nn): τῷ δ' ἄρ' Ἀχαιοί | ἐκπάγλως κοτέοντο, νεμέσσηθέν τ' ἐνὶ θυμῷ. Ale wkładając w jego usta zarzuty, podnoszone przeciw Agamemnonowi przez Achillesa, daje poeta poznać, że słowa Achillesa nie pozostały bez wrażenia u wojska i były wyzyskiwane przez 'ciemne elementy' do agitacji. Tersytes podnosi więc bogactwa Agamemnona, zebrane z królewskiej części łupów i okupów jeńców. Cóż z tego mają Achajowie? Czy to godzi się, by naczelny wódz tylko złem karmił swe wojsko? — I jakby już i Tersytes wiedział, (słuchacze to wiedzą z narady) że wezwanie do ucieczki było tylko próbą, której właściwy cel wskazał już Odysseus, podejmuje pokraczny mówca Achillesowe wezwanie do powrotu i pozostawienia samego Agamemnona pod Troją, by się tam obławiał darami. Że tu przemawia w myśl Achillesa, dowodzi bezpośrednie powołanie się na niego...

Pokraczny Tersytes, jako rzecznik Achillesa, to najlepszy środek na zimmunizowanie goryczy, która ze słów Achillesa I księgi musiała spłynąć w serca Achajów. Z chwilą, gdy te słowa i zarzuty mogły się stać własnością ostatniego wyrzutka społeczeństwa, straciły swoją moc suggestywną, obrzydły

wszystkim i poszły w zapomnienie[64]). Toteż Odysseus nie potrzebuje już z niemi polemizować; wystarczy obić krzykacza, by wojsko z zadowoleniem stwierdziło, że chyba na długo mu się odechce łżyć królów.

Tak Odysseus osięgnął i drugi cel: zneutralizował niechęć do Agamemnona, wybuchłą po sporze z Achillesem. O dalszym celu ledwie napomknął, mówiąc (w 252): nie wiemy jeszcze dokładnie, jak się ta wojna skończy, czy źle czy dobrze wrócimy do domu... Temat ten czyni przedmiotem uroczystego przemówienia (w. 284 nn): Achajowie nie chcą dotrzymać Agamemnonowi przyrzeczenia, złożonego przy wyruszeniu z Argos, że wrócą dopiero po zburzeniu Troi. Przez to uczynią go przedmiotem hańby u wszystkich. Rozumiem jednak ich uczucia: Miesiąc nieobecności w domu wystarcza, by zatęsknić za żoną, a cóż dopiero dziewięć lat. Ale właśnie dlatego, że tu już dziewięć lat siedzimy, hańbą byłoby teraz z niczem wracać do domu (tak tu dopiero słyszymy konkluzję, przemilczaną przez Agamemnona w. 138). Skorośmy tyle wytrwali, wytrwajmy jeszcze chwilkę, a przekonamy się, czy prawdziwe jest objaśnienie wróżby aulickiej przez Kalchasa, który zapowiedział, że dopiero w dziesiątym roku zdobędziemy Troję: Wróżbę ową dobrze wszyscy pamiętają (w. 301 n). Teraz nadszedł rok dziesiąty. Więc wytrwajmy, póki miasta nie zdobędziemy.

Słowa te wzbudziły wśród Achajów wielki zapał. Radosne okrzyki, od których się trzęsły okręty, było dowodem ich zgody na wytrwanie. Szło teraz jeszcze tylko o wyzyskanie tego zapału do postanowionej przez Agamemnona ofenzywy. Zadanie to przypadło Nestorowi[65]) (337 nn): Przypomniał on jeszcze raz uroczyste przyrzeczenia i przysięgi, składane Agamemnonowi na to, że wrócą dopiero po zburzeniu Troi (Nestor nie powtarza

[64]) Tak też pojął znaczenie mowy Tersytesa Pseudo-Dionysios Ars. rhet. XI c. 8 p. 383 Usener pisząc: „oto na czem zawisła sztuka Homera w użyciu tego ustępu: Widząc całe wojsko na Agamemnona obrażone dla krzywdy Achillesa i nie tylko nie mające chęci do boju, ale nawet do powrotu gotowe, chciał zamysł ten przerwać. Cóż więc czyni dla utrzymania swego zamiaru? Daje Achillesowi nienawistnego i śmiesznego obrońcę, aby wojsko podobnie jak on nie czyniło... (właściwie: aby w przewrotności oskarżycieli znikła sprawiedliwość skargi)." Przytoczyliśmy to miejsce w przekładzie F. Dmochowskiego, który je za p. Dacier cytuje do Il. II 210, a potem tak ciągnie, po części tylko opierając się na tekście greckim: „Bo nic tak uczciwego człowieka od złego nie powściągnie, jako gdy mu się wystawi przed oczy, że czyni jak nikczemnik, którego nie naśladować, ale szydzić z niego powinien. Jest to ważna prawda. Gdyby Homer dał to w usta Nestorowi, co tu Tersyt za Achillesem mówi, jużby było po wszystkiemu, jużby wojsko wsiadło na okręty. Lecz że to mówi Tersyt, ten Tersyt, którego wszyscy lekceważą, odmienia zamysł wojsko i więcej o powrocie nie myśli.

[65]) Pseudo-Dionysios τέχνη ῥητορική VIII p. 312 n i IX p. 331 n uwydatnia wspólność motywów w mowie Odysseusa i Nestora, a zarazem zaznacza ich różne tendencje: Odysseus chciał powstrzymać Greków, zabierających się do odpłynięcia, Nestor chce zatrzymanych pchnąć do boju.

już w. 288 z mowy Odysseusa) i przeciwstawił im bezowocne gadaniny, które przez tak długi czas nie doprowadziły do znalezienia żadnego środka, wiodącego do celu. A środek ten jest bardzo prosty: Wodzu, wiedź nas do boju! Niech tam sobie marnieje jeden i drugi (ma na myśli Achillesa), co pokątnie doradza wracać do domu, nim się przekonamy o prawdzie przyrzeczenia Zeusa. Ten, gdyśmy wsiadali na okręty, by płynąć pod Troję, uderzył piorunem z prawej strony, a to jest znak, że wyprawa cel swój osięgnie. Niechże więc nikt nie spieszy się do domu, nim nie spocznie w łożu przy jakiej Trojance i nie pomści Heleny. Ktoby próbował odpłynąć, spotka go kara śmierci.

Tu można sobie dośpiewać okrzyki: Śmierci zbiegom! Wiedź nas do boju, Agamemnonie! — Nestor z przyjemnością to słyszy i kończy swą przemowę czysto wojskową radą, udzieloną Agamemnonowi: Każ się ustawić wojsku według pokoleń i braterstw. Przy zachowaniu takiego porządku będziesz mógł w boju zauważyć, który wódz i szczep bije się dobrze lub źle i będziesz się mógł przekonać, czy nie zdobędziesz Troi z wyroku boskiego czy też przez tchórzostwo ludzi i nieznajomość wojowania.

Ostatnie słowo należy do reżysera całej akcji diapejry. Ten wyraża uznanie dla mądrości Nestora i przekonanie, że gdyby miał dziesięciu takich rajców, wnet by zdobył Troję. Niestety, nie wszyscy są takimi συμφράδμονες: Ja sam zraziłem sobie Achillesa (Teraz, gdy wojsko jest za nim i pała żądzą boju, może to wyznać[66]), a wiem, że jeżeli kiedy na jedno się zgodzimy, zguba Troi nie odwlecze się ani na chwilę, ... Te zastrzeżenia są konieczne wobec zbliżającej się ofenzywy, której wynik jest przecież mimo wszystko niepewny. Wodzowie starali się w wojsko wpoić religijną wiarę, że w dziesiątym roku Troja padnie, ale przecież ten rok dopiero się rozpoczął, a oni wiedzieli, że jedna bitwa nie sprowadzi upadku miasta. Ale by się zbliżyć do tego celu, trzeba było raz zacząć energiczniej walczyć. Diapejra Agamemnona sprowadziła warunki, odpowiednie dla rozpoczęcia ofenzywy. Agamemnon może już wydać dyspozycje, pewny, że zostaną wykonane: Rozkazuje więc wojsku posilić się, opatrzyć broń, konie, rydwany. Walka będzie długa i mozolna. Ktoby nie stanął do niej, czeka go kara śmierci.

Wojsko ochoczo rusza spełnić te rozkazy. Agamemnon w otoczeniu wodzów składa ofiarę na cześć Zeusa, prosząc go,

---

[66]) O roli tego wyznania pisze trafnie Pseudo-Dionysios, Ars rhet. IX 6 p. 334: Agamemnon boi się, by namowa Nestora nie była bezskuteczna i spieszy mu z pomocą, o ile może. A cóżby bezskutecznem czyniło namowę Nestora? Oburzenie Hellenów z powodu obrazy Achillesa. Agamemnon łagodzi więc ich oburzenie, przyznając się, że zbłądził, i wspomina o Achillesie, aby zmiękczyć ich gniew przeciw sobie... Przyznając się do błędu, wzbudził ich litość i nasycił ich gniew.

by mu pozwolił przed nocą zdobyć Troję. Po ofierze następuje uczta, a po jej ukończeniu Nestor radzi wezwać wojsko do szeregów. Jakoż na wezwanie heroldów Achajowie spieszą do szeregów, z taką ochotą, że wojna wydawała im się słodszą, niż powrót do ukochanej ojczyzny.

Finałem akcji, wszczętej przez Agamemnona na początku księgi drugiej, jest więc stwierdzenie, że myśl o powrocie do domu, zrodzona pod wpływem słów Achillesa w księdze pierwszej, przemieniła się ostatecznie w żądzę walki — dzięki umiejętnie zainscenizowanej przez Agamemnona diapejrze. Ona to pozwoliła na przywrócenie dyscypliny i subordynacji, ona unieszkodliwiła i usunęła rozgoryczenie, powstałe pod wpływem sporu Agamemnona z Achillesem, ona ruszyła wojsko z martwego punktu, do którego ich doprowadziły bezowocne walki dziewięcioletnie, ona obudziła pewność, że teraz, w dziesiątym roku, Troja padnie, i pozwoliła samemu Agamemnowi bez pomocy Achillesa pokusić się o rozstrzygnięcie. Z analizy tej diapejry poznaliśmy, jak każdy jej moment ma swoją wagę, każde przemówienie swoje znaczenie, każde zdanie swój sens, zmierzający do tego, by odrobić wszystko złe, spowodowane sporem Achillesa z Agamemnonem. Diapejra Agamemnona okazała się nawet w przedstawieniu Homera logiczniejsza w szczegółach niż próba Chodkiewiczowa w przedstawieniu historyków. Ale nic dziwnego: poezja jest filozoficzniejsza od historji.

Ten pozytywny dowód organiczności wszystkich członów diapejry Agamemnona starczy chyba za negatywne zbijanie wszystkich zarzutów, przeciwko niej podnoszących. Kto ciekaw roli jej w całości poematu, a przedewszystkiem związku z kompozycją księgi pierwszej, niech przeczyta R o t h e g o *Ilias als Dichtung*, str. 172 nn, M ü l d e r a *Ilias u. ihre Quellen*, str. 105 nn B e t h e g o *Homer* I, str. 210 nn, W i l a m o w i t z a *Die Ilias u. Homer*, str. 260 nn. Z. Wilamowitza (str. 275) pozwolę sobie przytoczyć tylko usprawiedliwienie natłoku porównań na końcu diapejry (w. 455—483): »Filologowie tak długo tutaj przykrawali, aż owa serja porównań otrzymała miarę, na którą pozwalał estetyczny kanon każdego. Ale lepszem przygotowaniem dla zrozumienia jest odbycie parady na błoniu Tempelhof (pod Berlinem). Tu wszystko odbywa się zupełnie podobnie, a porównania nabierają życia: Pułki nadciągają: wtedy broń połyskuje jak daleki pożar lasu. Teraz rój ich wylewa się na błonie: spadają, jak gromady ptaków wędrownych na łąkę i kłębią się poprzez siebie, jak muchy nad skopcem mleka. Teraz czas, aby oficerzy zebrali swe oddziały, jak pasterze kóz swoje stada, i zaprowadzili je na swoje miejsce. Wreszcie przybywa komendant, odbierający paradę. Zjawia się Agamemnon, a jego osobista dostojność zostaje teraz oświetlona tak samo uroczyście, jak przedtem dostojność jego berła. Wszystko zgadza się wybornie; nie potrzeba więcej ani słowa obrony...«

Tak samo życie dostarcza pewniejszych kryterjów do oceniania fikcyj poetyckich, aniżeli dowcip uczonych. Jak do objaśnienia *Iliady* przydaje się znajomość życia wojskowego pokazałem niedawno (Eos XXIII, 1918, str. 106 nn) na Dolonei, a teraz na Diapejrze. Tu jednak na właściwą drogę zaprowadziła mię literatura polska, jakby odwdzięczając mi się za to, że od tylu lat staram się o jej oświetlanie antykiem. Teraz ona mi pomogła do oświetlenia antyku.

Kraków, w lutym 1921.

# Zasadnicze problemy współczesnego językoznawstwa

Napisał

**Zygmunt Łempicki**

Jest to zjawiskiem bardzo znanem, że z chwilą, gdy pewna nauka osiągnie pewien stopień doskonałości i poszczycić się może poważnymi wynikami, zjawia się sceptycyzm, nieodłączny towarzysz prawdziwej myśli naukowej, powstają wątpliwości co do wartości osiągniętych rezultatów; ludzie obdarzeni żywszym temperamentem dają tym wątpliwościom w bardzo nieraz drastyczny sposób wyraz, inni zaczynają się zastanawiać, budzi się nieufność co do metody pracy, dana nauka wstępuje w stadjum przesilenia i powstaje konieczność rewizji jej podstaw.

Takie stadjum przesilenia przechodzi w ostatnich latach i językoznawstwo; odnosi się wrażenie, jakby to przesilenie miało się ku końcowi a wpłynęło ono bez kwestji na rozwój tej nauki.

Językoznawca staje dziś wobec szeregu antynomii w kwestjach najbardziej zasadniczych i waha się w które strony kroki swe kierować, o ile naturalnie nie ogranicza się do samej pozytywnej pracy, lecz zastanawia się głębiej nad jej metodami i drogami. Cztery są główne antynomie współczesnego językoznawstwa, trzy z nich natury realnej, dotyczące istoty języka i zjawisk językowych, czwarta metodyczna, dotyczy sposobu badania tych zjawisk. Cztery antynomie, które tu kolejno zostaną omówione, przedstawiają zarazem w chronologicznym porządku poszczególne stadja w rozwoju najnowszego językoznawstwa.

## I.

### Moment fizjologiczny a moment psychologiczny.

1. Językoznawstwo indoeuropejskie święciło w roku 1916 stuletni jubileusz a wydana pod redakcją Streitberga historja językoznawstwa[1]) przedstawia naocznie świetny rozwój tej nauki w ostatnich lat dziesiątkach. Wiadomo, że rozwój ten datuje się mniejwięcej od r. 1870 t. j. od wystąpienia t. zw. młodogramatyków. Zasadnicze idee młodogramatyków zbyt dobrze są znane, by się tu szeroko nad niemi rozwodzić; najlepiej zostały skodyfikowane we wstępie do wydawanych przez Osthoffa i Brugmanna »Morphologische Untersuchungen« (1878). Przedmiotem badania miał być odtąd nie język na papierze, ale język żywy. Podstawą tego badania być miała fizjologia mowy, fonetyka. Wprawdzie bowiem autorzy owej programowej enuncjacji

zwracali uwagę i na moment psychiczny, a nawet poczytywali sobie to za zasługę, że starają się nadrobić to co w tym względzie zaniedbano, jednak owe rzekome uwzględnienie czynnika psychicznego odnosiło się wyłącznie do zjawisk analogji. Wystarczy przeczytać broszurkę Osthoffa, »Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formbildung« (1879)[2]), a łatwo się przekonać, że nacisk był położony na moment fizjologiczny. To jest też stanowisko Sieversa, Meyera-Lübkego, E. Herzoga. Paul[3]) jedynie uważa za przyczynę zmiany zgłoski »Verschiebung des Bewegungsgefühls«, a podobnego zdania jest i romanista Nyrop[4]). O ile się z czynnikiem psychicznym liczono, to kładziono nacisk na to, że przy zjawiskach mowy procesy psychiczne są półświadome albo nieświadome. Stąd klasyczna definicja V. Henry: »Le langage est le produit de l'activité inconsciente d'un sujet conscient«[5]).

Celem, jaki sobie młodogramatycy stawiali, było stwierdzenie pewnych prawidłowości w rozwoju fonetycznym, dojście do t. zw. praw głosowych, co do których, idąc za ideą Leskiena, głosili, że nie ulegają one wyjątkom. Zbytecznem już dziś chyba dodawać, że te »prawa«[6]) z prawami nie mają nic wspólnego, że nie są niczem innem, jak konstatowaniem faktów, których przebieg nie był związany żadną wewnętrzną koniecznością. Te rzekome prawa uważali oni za główny filar całego językoznawstwa. Wiadomo dobrze, że kwestja bezwyjątkowego działania prawa wywołała całą burzę... w szklance gramatyki.

Nikt chyba nie zaprzeczy, że pionierzy kierunku młodogramatycznego położyli około rozwoju językoznawstwa epokowe zasługi, że stworzyli podwaliny tej nauki i to w tych czasach, kiedy wogóle w zakresie rozwoju nauk humanistycznych dokonywał się charakterystyczny zwrot ku »naukowości«, żeby wymienić tylko »naukową filozofię«. Zwrot ten znanym jest powszechnie w dziejach umysłowości pod nazwą pozytywizmu. Także z tego, a może wyłącznie z tego powodu zasługuje kierunek młodogramatyczny na miano pozytywizmu w językoznawstwie.

Odrzucić wszelkie mrzonki i fikcje a stanąć na realnym gruncie faktów oto było hasło tych uczonych. Postanowiono przedewszystkiem położyć koniec niejasnym poglądom na istotę języka, jako na coś istniejącego poza indywiduami, na coś co żyje własnem życiem, rozwija się. Był to ów pogląd na język jako na organizm, pogląd charakterystyczny dla językoznawstwa od Humboldta aż do Schleichera. W. Humboldt wyraźnie mówił: »Sprache und Leben sind unzertrennliche Begriffe... Auch die roheste Mundart einer Nation... ist ein organisches Wesen und man muss sie als solche behandeln.« Dla Humboldta była to metafora, ale następcy jego, zwłaszcza Schleicher brali tę metaforę dosłownie i stosowali do języka teorję

Darwina; J. Curtius nie uważał języka coprawda za twór organiczny, raczej za nieorganiczny — twierdził, że głoski wietrzeją z czasem — ale przyznawał też językowi samoistne życie. Młodogramatycy wystąpili z tezą, że język jest czemś co tylko w indywiduach ma prawdziwą egzystencję[6]).

Z nadzwyczajną bystrością i świetną djalektyką przedstawił Victor Henry niewłaściwość tych poglądów na życie i rozwój języka: »le langage n'est rien sans nous, rien en dehors de nous, rien en soi qu'une idée abstraite et un térme commode pour désigner une synthése de phénomènes« (10) »Le langage soit désignant la faculté generale de parler, ou l'exercise de cette faculté... est dans l'un et l'autre cas une pure abstraction sans réalité extérieure.« »Par suite, la vie du langage est une simple fiction dê l'esprit... une fictionccille, et un terme commode pour representer l'ensemble des variations phonétiques et grammaticales observés ou supposées dans chaque langue au cour de son existence.« (24).

2. Tak więc młodogramatycy ten pogląd pokonali, wszelkie hypostazowanie języka odrzucili, pokonali naturalizm metafizyczny, uważający język za samoistny twór naturalny, organizm, ale zgodnie z całym ówczesnym kierunkiem popadli w naturalizm metodyczny, przez to, że, chcąc podnieść językoznawstwo do godności i wartości tej ścisłości, jaka cechuje nauki przyrodnicze, stosowali w niem metody na wzorach przyrodniczych oparte. Chodziło im więc o ścisłe przeprowadzenie w zakresie zjawisk językowych zasady przyczynowości o dojście do praw, równie ścisłych i nieugiętych jak prawa działające w przyrodzie a konstatowane przez nauki przyrodnicze. Było to zasadniczem zapoznaniem zarówno istoty zjawisk językowych jak i istoty nauki o nich traktującej. Jeden z głównych przeciwników metodycznego naturalizmu, W. Windelband[7]) określił słusznie istotę nauk historycznych, względnie traktujących o objawach ducha, mianem „idiograficzny" w odróżnieniu od nauk przyrodniczych, dążących do konstatowania praw ogólnych, które to nauki nazwał nomotetycznemi; kwestja w tym wypadku zresztą nie pierwszorzędna, bo te prawa, do których młodogramatycy dochodzili, nie były w istocie prawami. Ale dążność ich badania miała orjentację nomotetyczną. Jak dalece młodogramatykom przyświecał ideał ścisłości nauk przyrodniczych a nawet mechaniki, tego dowodem najjaskrawszym uznawana przez Streitberga, Koegla i i. teorja kompenzacji[8]). Jeśli już ma się wzorować językoznawstwo na teorjach fizyki, to raczej torująca sobie dziś drogę teorja względności mogłaby znaleźć zastosowanie do zjawisk językowych[9]).

Pogląd na prawa językowe ulegał z czasem coraz większej modyfikacji. I tak Paul używa już w zastosowaniu nie określenia, że działają bez wyjątków, lecz konstatuje jedynie „konsekwencję" w ich działaniu — konsekwencja zaś jest już objawem woli, nie

ślepej konieczności. A i Meillet, który głosił zasadę, że wyszukiwanie praw ma być jednym z zasadniczych celów językoznawstwa, z większą znacznie wstrzemięźliwością określa je jako możliwości a nie konieczności: »Les lois de la phonétique ou de la morphologie générale ne suffisent donc à expliquer aucun fait; elles énoncent des conditions constantes qui réglent le dévellopement des faits linguistiques, mais même si l' on parvenait à les déterminer d' une manière complète et de tout point exacte, on ne saurait pour cela prévoir aucune évolution future, ce qui est la marque d' une connaissance incomplète...«[10]).

Dogmatyzm młodogramatyków wywołał naturalne odruchy sceptyczne. I tak R. M. Meyer w pobudzającej pracy p. t. »Gibt es Lautwandel?«[11]) doszedł do odpowiedzi przeczącej. »Es gibt keinen Lautwandel, es gibt nur Auswahl zwischen Parallelformen«. R. M. Meyer zwrócił tu uwagę na moment »szerokości« dźwięku (Latitude des Lautes). Mówimy wprawdzie o nowoniemieckiem a krótkiem, ale pytanie jak ono brzmi, przecież brzmienie jego obejmuje bardzo szeroką skalę warjacji narzeczowych, nie mówiąc już o indywidualnych. Znak ortograficzny jest tu tylko znakiem bardzo niedokładnych dla wtajemniczonego fonetyka asocjacji.

3. Idea generalizacji, cechująca metodyczny naturalizm, odbiła się i w inny sposób na językoznawstwie, a mianowicie w stosowaniu metody porównawczej, zaczerpniętej również z nauk przyrodniczych. Każdy, ktokolwiek choć pobieżnie zapoznał się z wynikami językoznawstwa indoeuropejskiego nowszej doby, uznaje chyba wielką heurystyczną wartość metody porównawczej, tak jak nikt nie ignoruje wielkiej wartości fonetyki dla rozwoju językoznawstwa. Ale i tu okazała się w tendencji badania pewna jednostronność — to porównywanie było nie tylko metodą do wyjaśnienia faktów ale główną zasadą budowy systemu. Wprawdzie droga, jaką szli młodogramatycy, była odmienną od metody etymologów starego autoramentu jak J. Curtius, bo młodogramatycy wychodzili od konkretnych faktów, ale wzrok ich przecież był skierowanym ku praepoce indoeuropejskiej. Metoda porównawcza była głównym instrumentem rekonstrukcji[12]), na której wartość właściwie poglądy nie uległy istotnej zmianie, a z wyjątkiem jednego chyba Delbrücka przyznawano rekonstrukcjom zbyt pochopnie wartość realną[13]).

Kto porównuje, ten dopatruje się podobieństwa, ten podobieństwo a nawet pokrewieństwo a priori uznaje; jednokształtność i jednakowość jest perspektywą z której patrzy obcy człowiek. Pasterz odróżnia każdą owcę swej trzody, obcemu wszystkie wydają się podobne. A jaka przyczyna tych podobieństw? Czy są one wynikiem polygenezy a zatem objawem t. zw. konwergencji, czy też wynikiem pokrewieństwa?[14]) Jak daleko sięga jedność? Gauchat, badacz francuski, doszedł do rezultatu, że nawet o jedności djalektu mowy być nie może[15]).

Ale to może równie zbyt radykalne stanowisko, jak R. M. Meyera wobec zmian głosowych. Nie mówi się już o fantazjach włocha Trombetti'ego, uznającego pokrewieństwo wszystkich języków, ale i pokrewieństwo indoeuropejskie jest przecież tylko working hypothesis, jak o tem odkrycie tocharskiego znowu przekonało.

Zgodnie z duchem czasu staje językoznawstwo dzisiejsze na stanowisku idiograficznem. Charakterystycznym tego objawem jest n. p. książka Meillet'a »Caractères généraux des Langues germaniques« (Paris 1917) przez zupełnie odrębne i oryginalne postawienie kwestji. Meillet pisze: »Il ne s'agira pas de retrouver l'indoeuropéen dans les dialectes germaniques. L'objet de ce petit livre est au contraire de montrer en se quoi le germanique est original« (str. 23). »Chacune des langues du groupe indo-européen a son caractère propre. Les linguistes ont beaucoup fait pour montrer comment chaque langue s'explique au moyen des élements indoeuropéens, dont la grammaire comparée a révélé l'existence. Il n'est pas moins utile de mettre en évidence l'originalité des diverses langues«... (str. VII). To jest wybitny objaw tendencji indywidualizującej; każdy język stanowi pewne indywiduum o specyficznych cechach, które należy scharakteryzować.

Kwestja praw głosowych i »porównawczości« to są kwestje metodyczne, zasadnicza wszelako antynomia, z jaką wyszło językoznawstwo z epoki młodogramatycznej, względnie pod znakiem której się rozwijało, to kwestja czy istotny charakter zmian fonetycznych jest fizjologiczny, mechaniczny czy też psychiczny. Jeśli idzie o zagadnienie głosowni, a ich dotyczy w głównej mierze ta alternatywa, to młodogramatycy nie doceniali roli pierwiastka psychicznego.

## II.

## Moment indywidualny a moment kollektywny.

4. Już Bourdon[10]) zwrócił był uwagę w swej krytycznej ocenie teorji nowogramatycznych, że podstawa ich logiczna chroma i polega na pewnem zasadniczem nieporozumieniu: na nie odróżnieniu warunków od przyczyny. »Nous trouvons d'abord, dans tout parler, des conditions générales de nature mécanique«. Gdzież więc szukać przyczyn istotnych? Szukano ich oczywiście w drugim członie wspomnianej alternatywy t. j. po stronie psychicznej, zmierzano zaś do tego drogami różnemi. H. Paul, oparłszy się na psychologii Herbarta, sformułował swoje poglądy w »Prinzipien«, Wundt w swojej »Völkerpsychologie«, Marty w »Allgemeine Grammatik«.

Ukazanie się Wundta Völkerpsychologie (1900) inauguruje nową epokę współczesnego językoznawstwa. Podobnie jak programowe wywody Osthoffa i Brugmanna, wywołało ukazanie się tego dzieła całą literaturę polemiczną, by wymienić tylko dzieła

Delbrücka, Paula, Sütterlina, Rozwadowskiego i Kudriawskiego. To może główna zasługa dzieła Wundta, że wywołało tak żywy sprzeciw. Nie wchodząc i tu naturalnie w szczegóły wywodów Wundta, przypominam jedynie, że za przyczyny zmian fonetycznych uważa on klimat, mieszanie się ras, zmiany natury kulturalnej a zatem zmiany ostatecznie natury bądź to fizycznej, bądź to psychicznej. Ale co do pierwszych wypadnie zaznaczyć, że mowa tu być może raczej o warunkach a nie o przyczynach, co zaś do czynnika kulturalnego, to tu właśnie występuje dopiero właściwy problem, względnie główne przeciwieństwa. S t a j e m y w o b e c n o w e j a n t y n o m i i.

Różnica poglądów między Paulem a Wundtem[18]) dotyczy poglądu na rolę jednostki i społeczności w zjawiskach językowych. I ta antynomia nie jest wypadkiem odosobnionym i specjalnym w językoznawstwie, lecz jest charakterystyczną dla zmiany poglądów, dokonywującej się w innych dziedzinach życia duchowego. Wiek 18. cechował pogląd wybitnie indywidualistyczny, jedynie jednostce przypisywano znaczenie w rozwoju życia historycznego, przyczem liczono się naturalnie z wpływem otoczenia, milieu (Montesquieu, Herder). Ale już od Herdera rozpoczyna się reakcja przeciw temu indywidualistycznemu pojmowaniu dziejów i objawów duchowych i w nauce o »duchu«[19]), więc o duchu narodów, o duchu poezji, języka, w nauce wytworzonej pod wpływem filozofii Schellinga i Hegla, zwłaszcza przez przedstawicieli t. zw. »szkoły historycznej« (Savigny, Grimmowie) pogląd kolektywistyczny się umacnia i utrwala. Naturalnie, że w epoce pozytywizmu jest on zwalczany, tak więc w językoznawstwie przez Osthoffa i Brugmanna w ich programowych wywodach, ale odzywa się on w innej formie, empirycznej, jako nauka o »duszy ludu« a więc Volks s e e l e zamiast Volks g e i s t. To pojęcie Voksseele akceptował Wundt, na niem oparł jego kolega z Lipska L a m p r e c h t swoją kolektywistyczną historjozofię.

P a u l jest zdecydowanym indywidualistą. Każdy duch stanowi jedność, stanowi zamknięte w sobie koło świadomości. Założeniem zaś wzajemnego porozumienia się między ludźmi jest fakt, że dusza innego człowieka pozostaje w tym samym stosunku do świata zewnętrznego, co moja, że ten świat budzi w niej te same przedstawienia, które się w ten sam sposób łączą. Wszystko co się dzieje w życiu wspólnem, należy wyprowadzić z życia indywidualnego. Niema innej świadomości tylko świadomość poszczególnych indywiduów; o świadomości ludu mówić można tylko obrazowo. Odnosi się to do mowy. »Man nimmt die Sprache als etwas fertig vorliegendes und bedenkt nicht, dass das nur eine Abstraktion ohne alle Realität ist, dass die rechte Sprache nur im Individuum existiert und auch in der Betrachtung nicht von demselben losgelöst werden darf, wenn man ihr Wesen und Entwicklung verstehen will. Dass (eine Form) schon vorher von einem anderen gestaltet war, ohne ihm überliefert

zu sein, das ändert an der Sache nichts: sie bleibt darum seine Schöpfung« [20]).

Wprost przeciwnego zdania jest W u n d t. By pogląd jego zrozumieć i ocenić, liczyć się trzeba z tem, że zdaniem jego dusza nie jest substancją, lecz jest aktem, innemi słowy związkiem przeżyć psychicznych. Tem zaś czem są poszczególne procesy psychiczne wśród świadomości jednostkowej tem są duchowe procesy, które wynikają ze współżycia członków pewnego zbiorowiska ludzkiego. Podobnie jak związek tych przeżyć indywidualnych — a nie każde z nich osobno — tworzy indywidualną duszę, tak też i dusza ludu powstaje nie z sumy indywidualnych jednostek świadomości, lecz jest wynikiem procesów psychicznych uwarunkowanych współżyciem ludzkiem, procesów, któreby w świadomości jednostkowej albo nie powstały albo też nie mogły się zaktualizować. Rozwój etnopsychologiczny jest trwalszym od indywidualnego życia, ciągłość psychicznego rozwoju ludzkiego przy stałem zanikaniu indywiduów jest specjalną cechą »duszy ludowej.« Takim objawem psychicznym, który wytłómaczyć się da tylko w środowisku, tylko z połączenia i wzajemnego oddziaływania na się ludzi, jest i język.

5. Ale różnica między Paulem a Wundtem dotyczy nie tylko poglądu na psychiczny charakter zjawisk językowych, ale także na r o l ę p s y c h o l o g i i w j ę z y k o z n a w s t w i e, dokładniej mówiąc na stosunek psychologii do historji języka. Paul odróżnia przy zjawiskach językowych funkcję i wytwór; pierwsza jest przedmiotem psychologii, druga historji. Przedmiotem psychologii jest tylko mówienie, sama czynność psychofizyczna, język zaś, wytwór mówienia, jest produktem abstrakcji historyka, i jego tylko obchodzi. Psychologia jest tylko nauką pomocniczą, wytwory zaś indywidualnego mówienia mogą być przedmiotem tylko badania historycznego t. zw. nauk o kulturze. (Inna rzecz, co Paul rozumie przez »historyczny«). »Sprachwissenschaft ist Sprachgeschichte«.

W przeciwieństwie do tego twierdzi Wundt, że nie tylko sama funkcja mówienia, ale i wytwory mówienia nadają się a nawet wymagają psychologicznego badania tylko nie ze strony psychologii indywidualnej względnie jakiegokolwiek jej systemu, lecz badania etnopsychologicznego jako specyficzne wytwory psyche zbiorowej [21]). Wundt momentu genetycznego bynajmniej nie negował, uznawał bowiem, że prawa tworzenia takich wytworów jak mit, język dadzą się wywnioskować z historji tych wytworów. Zrozumienie poszczególnych stopni rozwoju wymaga naturalnie poznania niższych form rozwoju. Co prawda ten moment ewolucji odgrywał u Wundta małą rolę ale stanowi on problem nowej gałęzi psychologji, która z Wundta etnopsychologji się rozwinęła, t. zw. psychologji rozwojowej »Entwicklungspsychologie«, której twórcą jest uczeń Wundta i jego następca na katedrze lipskiej F e l i x K r u e g e r [22]). Jeśli zaś chodzi o wartość samą

próby Wundta to ocenił ją może najtrafniej H a l e s: »There is far too much theory and too little facts to please us. The facts are quoted, merely as illustrations of theories, not as proofs of them[23]).

O ile przeciwieństwo, dotyczące istoty zjawisk językowych między Paulem a Wundtem, jest zasadnicze i istotne o tyle różnica zdań co do roli psychologji w językoznawstwie nie jest czemś tak doniosłem. Wszak zarówno historja jak i psychologja dotyczą procesu mowy (Sprachgeschehen). Pierwsza ma za przedmiot to, co się dzieje przez czas długi wśród zbiorowisk językowych, druga to co w jednostkach przy wytwarzaniu sobie własnego, lub przyswojeniu obcego języka. Że pod tym względem właściwie niema zasadniczej antynomji, tego dowodzi próba podjęta przez J a c. van G i n n e k e n a w »Principes de Linguistique psychologique«, dzieła zresztą o niewielkiej samodzielności. »Si en effet nous prenons comme point central des nos recherches l'histoire de la genèse intime du mot parlé dans la personne qui parle et l'évolution des mots perçus dans celui qui entend jusqu' à une compréhension parfaite des pensées ou des sentiments communiqués, si cette série éternellement variable de procédés psychiques constituent au fond l' objet complet de toute notre linguistique, je crois qu' il y a assez de raisons pour maintenir la qualification de »psychologique«[24]). Psychologja i historja języka nie stanowią przeciwieństwa, lecz się uzupełniają.

6. Jakiekolwiek by były zasadnicze przeciwieństwa między uczonymi w poglądach na rolę psychologji w językoznawstwie i jakkolwiek między samymi psychologami istniały i istnieją bardzo poważne zasadnicze różnice, psychologja przyczyniła się niezmiernie do rozwoju studjów językowych, zwłaszcza nowsze badania eksperymentalne. Jeśli młodogramatykom wydawało się, że tylko oparcie się o fizjologję dać może językoznawstwu tę ścisłość spotykaną tylko w naukach przyrodniczych i możność wyjaśniania zjawisk i konstruowania praw, to byli w błędzie. Bo nawet zjawiska czysto fonetyczne lepiej się tłomaczą psychologicznie niż fizjologicznie; tego dowodem choćby wyjaśnienie metafonji (Umlaut) w języku niemieckim[25]). Dzieje teorji metafonji odzwierciadlają niejako symbolicznie rozwój nowszych poglądów językoznawczych.

Ale i jeśli idzie o główny punkt ambicji młodogramatyków t. j. o konstruowanie p r a w, to pokazało się, że i tu na drodze psychologicznej dojść można dalej, a raczej, że na tej i tylko na tej drodze dojść można do praw. Rzekome fonetyczne prawa nie były bowiem w gruncie rzeczy prawami, nie były sformułowaniem faktów, mającem wartość ogólną, lecz skonstatowaniem zjawisk określonych ściśle czasowo i przestrzennie. Prawa fonetyczne są tylko formułami konstatującemi regularne następstwo w pewnym czasokresie i na pewnem miejscu. Innego typu są zgoła prawa tego rodzaju, do których doszedł n. p. G r a m m o n t

w swej pracy o dyssymilacji konsonantycznej[26]). Grammont dochodzi do rezultatu, że pewien proces fonetyczny — w tym wypadku dyssymilacja — odbywa się podług pewnych niezłomnych zasad, które nie są w tym języku takie a w innym inne, nie podlegają różnicom czasowym ani lokalnym. Są to innemi słowy prawa ludzkie, mające źródło w psychice ludzkiej[27]). Prawo to brzmi: jeśli w pewnym języku pewien ruch artykulacyjny ma być dwukrotnie powtórzony, to jeden z tych ruchów ma tendencję, żeby go uniknąć, mianowicie ten, który jest wykonywanym z mniejszą intensywnością i który zwraca na się mniejszą uwagę podmiotu mówiącego; z łać. venenum powstaje włoskie veleno.

Podobne prawo sformułował M e i l l e t »D'un effet de l'accent d'intensité« M S L 11, 165: »Même avec un accen d'intensité médiocre l'attention du sujet parlant est surtout dirigée sur les syllabes intenses, qui constituent le temps forts du rhytme de la langue et se détourne des syllabes non intenses des temps faibles. Il est dès lors tout naturel que les syllabes intenses tendent à rester ou même à devenir longues tandis que les syllabes faibles tendent à perdre une partie de leur durée«. Jest to o wiele trafniejsze rozwiązanie problemu głosek długich i przydługich niż fizyczna teorja kompensacji.

Tego rodzaju prawa odnoszą się jednak nietylko do zjawisk głosowni ale i morfologji. I tak znowu M e i l l e t dochodzi do takiego prawa: »Chaque fonction tend à être remplie par une forme unique, bien définie et toujours la même en toutes conditions dans une langue donnée«[28]). Wszelako akcja tej morfologicznej tendencji unifikacyjnej spotyka się z alternacjami natury fonetycznej. Z tego punktu widzenia rozpatrywana przedstawia się n. p. bardzo ciekawie historja deklinacji niemieckiej. Mogą być te prawa natury jeszcze ogólniejszej i dotyczyć zjawisk tworzenia słów i rozwoju znaczenia. Takiem jest n. p. p r a w o sformułowane przez R o z w a d o w s k i e g o, będące do pewnego stopnia zastosowaniem psychologicznego prawa Webera do zjawisk językowych. »Sprachliche Gebilde müssen sich proportional verändern, d. h. ihr relativer Unterschied muss konstant bleiben, wenn sie als dieselben appercepiert werden sollen«[29]).

## III.

## Moment estetyczny a praktyczny.

7. Tak więc pomimo zasadniczej antynomii: jednostka czy ogół, co do której istniała różnica zdań, psychologia sama względnie psychofonetyka, dała językoznawstwu wiele i bardziej jeszcze utrwaliła jego podstawy i zadecydowała o jego n a u k o w y m charakterze, niż fizjologia względnie fonetyka. Ale przyszedł czas nieufności do psychologii, t. zw. p s y c h o l o g i z m t. j. pogląd uważający psychologię za podstawę nauk filozoficznych i humanistycznych się przeżył. Koniec w. 19 to

zarazem koniec psychologizmu a zwrot do idealizmu. Siła psychologizmu tkwiła w metodzie genetycznej, tę właśnie metodę uznano za niewystarczającą do tłomaczenia objawów duchowych. Zaprzestano się pytać, jak coś powstało lecz czem jest, czem jest jego istota; chodziło o ujęcie istoty, jak Husserl powiada »Wesenverfassung.« Nie porzucono psychologii, ale jej charakter miał być innym, nie miała ona przedstawiać rozwoju zjawiska lecz opisywać jego treść; psychologia taka stawała się właściwie fenomenologią, wzgl. psychologią opisową.

Nie wystarczy jednak zjawisko opisać, trzeba go ocenić, t. zn. ustosunkować go do pewnych niewątpliwie ważnych wartości jak prawda, piękno, dobro. Te wartości mają znaczenie objektywne. Sąd: »dwa razy dwa jest cztery« jest faktem psychicznym, ale prawda stanowiąca treść mojego sądu jest absolutnie prawdziwą, bez względu na to, czy sąd ten będzie wydanym czy nie. Wartości nie wytwarza człowiek, są one czemś znamiennem dla życia duchowego. Życie duchowe należy odróżnić od życia duszy, które to ostatnie jest nam wspólne ze zwierzętami. Życie duchowe nie jest bynajmniej tylko zlepkiem życia psychicznego poszczególnych jednostek, lecz ma byt samoistny, autonomiczny. My go nie wytwarzamy, lecz mamy w niem udział, jesteśmy przy pomocy dusz naszych wplątani w tę wyższą sferę rzeczywistości. To jest idealizm, który mniej lub więcej świadomie nawiązuje do Hegla. Ten idealizm, który niemal spontanicznie odrodził się we wszystkich krajach Europy, występuje zarówno przeciw naturalizmowi, jak też historyzmowi i psychologizmowi[30]).

Nowoczesne językoznawstwo wchodzi dziś w znak idealizmu czyli wraca do W. Humboldta. Humboldt[31]) twierdził: »Die Sprachen als eine Arbeit des Geistes zu bezeichnen, ist schon darum ein vollkommen richtiger und adäquater Ausdruck, weil sich das Dasein des Geistes überhaupt nur in Tätigkeit und als solche denken lässt.« Odżywa na nowo Humboldt jak odżywa Hegel, odżywa nauka Humboldta o wewnętrznej formie języka (»innere Sprachform«). »Wenn man den Charakter der Sprachen von ihrer äusseren Form, unter welcher allein eine bestimmte Sprache gedacht werden kann, absondert und beide einander gegenüberstellt, so besteht er in der Art der Verbindung der Gedanken mit den Lauten. Er ist, in diesem Sinne genommen gleichsam der Geist, der sich in der Sprache einheimisch macht und sie, wie einen aus ihm herausgebildeten Körper beseelt.« »Der innere Sprachsinn ist das die Sprache von innen heraus beherrschende, überall den leitenden Impuls gebende Prinzip.«

8. Naturalnie, że jak wszelkie »odrodzenie« idei, tak też i odrodzenie myśli Humboldta, idealizmu w językoznawstwie nastąpiło w formie zmodyfikowanej i przystosowanej do postępu

i współczesnego stanu wiedzy. Próby takiego wprowadzenia językoznawstwa na idealistyczne tory podjął zasłużony także około odrodzenia filozofii Hegla, włoski filozof B e n e d e t t o C r o c e [32]). Croce podobnie jak neoidealiści niemieccy — Windelband, Eucken, — odróżnia »sentimento« od »formazione spirituale«, odróżnia »psiche« (dusza) od »spirito« (duch). Faktem psychicznym jest dla niego »sentimento«, psychologia jest »scienza del sentimento«, na kóre składają się »emozini, affetti, passioni.« To jest własnością człowieka »in quanto animale,« ale »in quanto uomo« cechuje człowieka czynność duchowa »attività spirituale.« Nasze wrażenie »sensazioni« stanowią podobnie jak »sentimenti« (emocjonalne czynniki życia psychicznego) »materia informe.« Ale ta bezkształtna materja o ile jest uchwyconą przez formę, będącą »attività spirituale« staje się »oggetivato e formato« właśnie przez »spirito«, staje się »intuizione«, a »impressione« wrażenie, staje się «espressione.« »Attività intuitiva« jest dla Crocego zarazem »attività espressiva«. (»E impossibile in questo processo conoscitivo destingiere l'intuizione dall' espressione. L'una viene fuori con altra, nel l'attimo stesso dell' altra, perchè non sono due ma uno« str. 11).

Ta a t t i v i t à e s p r e s s i v a, którą nazywa też »fantastica«, jest dla niego też »a t t i v i t à e s t e t i c a.« Na »fatto estetico« składa się »intuizione«, »espressione« »pura fantasia« — a wszystkie one są identyczne, a z niemi identyczną jest sztuka »arte«. Każdy człowiek, o ile posiada »intuizioni« i »espressioni«, jest artystą, »homo nascitur poeta«. Nauką traktującą o espressione jest estetyka a także i językoznawstwo. Croce bowiem oddziela od »espressione« »estrinsecazione« (powiedzenie) i »communicazione« (powiadomienie), które się odbywa przy pomocy głosów, dźwięków, ruchów, barw i t. p., będących tylko odwrotną stroną psychicznego organizmu. W samym zaś procesie estetycznym odróżnia Croce cztery stadja: a) impressioni, b) espressioni o sintesi spirituale estetica, c) rovescio (odwrotna strona) psichico del l'espressione (piacere estetico), d) rovescio fisico dell' organismo psichico (suoni, toni, moviventi . . .). Właściwem »espressione« jest dla niego to stadjum drugie, ono jest »fatto interno« (tu widocznym jest wpływ pojęcia formy wewnętrznej, pojęcia pochodzącego od Plotyna, które odnowił Shaftesbury, a od niego przejął je Herder, Goethe i Humboldt); bo czy przyjdzie do »espressione in senso naturalistico«, jest rzeczą obojętną. W tem zaś znaczeniu jest espressione dokonaną dzięki attività syntezą, przy pomocy której niejasne i niewyraźne elementy psychiczne stają się jasnymi, wyrazistymi.

Istotą języka jest owa »espressione«, jest ona też istotą sztuki, będącej także wyrazem tego, co dzięki attività zostało ujęte intuicyjnie — bo tam gdzie ujmujemy pojęciami, wkraczamy w dziedzinę p o j ę ć, logiki, a gdzie w o l ą w dziedzinę etyki.

Język jest tem samem co sztuka, a estetyka i językoznawstwo to nie są dwie różne nauki, lecz jedna. Język jest fatto estetico, ale językoznawstwo nie jest nauką psychologiczną, bo wchodzi tu właśnie w grę moment aksjologiczny. Nie każda intuizione jest fatto estetico, tylko »intuizione riuscita« (udała), tylko ona ma »valore«, bo towarzyszy jej uczucie upodobania.

Ten kunsztowny gmach Crocego nie wytrzymuje coprawda surowszej krytyki. Zupełnie niczem nieuzasadnionem i wprost błędnem jest identyfikowanie intuicji i wyrazu, ale jest on znamiennym objawem zwrotu dokonującego się w nowoczesnem językoznawstwie, nie tylko językoznawstwie, ale i w naukach humanistycznych wogóle, a który można by określić nazwą ekspresjonizmu. Język, religia, sztuka są wyrazem duchowym przeżyć i z tego punktu widzenia powinny być rozpatrywane[33]).

Te poglądy Crocego przyjął a raczej przejął się niemi — niemiecki romanista Vossler i propagował je w żywo napisanych i niezwykle pobudzających książkach, do których czytania z uwagi na wielki dar przekonywania autora, obdarzonego świetnym talentem pisarskim należy się brać ostrożnie[34]). Vossler nie idzie co prawda ślepo w ślady Crocego ale pod wieloma względami uznaje jego poglądy. Vossler nie jest tak zdecydowanym antypsychologistą jak nim jest Croce.

Vossler zwraca się przeciw »pozytywizmowi« w językoznawstwie. Pozytywistami umiarkowanymi nazywa tych językoznawców, którzy ograniczają się do »znania«, do stwierdzenia faktycznego stanu rzeczy, radykalnymi tych, dla których znanie jest poznaniem, opisanie wyjaśnieniem, warunek a przyczyna, treść i forma temsamem. Absolutnymi zaś pozytywistami są ci, którzy przy zasadniczych rozważaniach nad rozwojem języka upatrują przyczynę tego rozwoju w rzeczach samych. To jest w jego oczach »die Afterwissenschaft des radikalen Positivismus« (»Positiv.« str. 4), którą należy zwalczać. Idealista szuka zasady przyczynowości w duchu. »Die Aufgabe der Sprachwissenschaft ist darum keine andere als die: den Geist als die alleinigwirkende Ursache sämtlicher Sprachformen zu erweisen« (63). W jaki zaś sposób ten duch ujawnia się w języku? Jako akcent? »Den Akzent einer Sprache erfassen, heisst ihren Geist erfassen. Der Akzent ist das Bindeglied zwischen Stilistik oder Aesthetik und Lautlehre, aus ihm heraus muss aller Lautwandel erklärt werden« (67). »In Wahrheit gibt es nur einen Akzent und das ist der künstlerische, wenn man will der rhetorische. Wie alle Grammatik in Aesthetik, so müssen auch alle Akzente in küstlerischen Akzent aufgelöst werden«. »Akzent und Bedeutung sind verschiedene Worte für eine und dieselbe Sache: beide bezeichnen den psychischen Gehalt, die innere Intuition«. »Ein sprachlicher Ausdruck entsteht durch individuelle Tätigkeit... (91). »Aller Lautwandel nicht bloss in Beziehung auf den Sprechenden,

sondern auch in Beziehung auf das Gesprochene (entsteht) zunächst immer individuell« (77).

Istotą języka jest wewnętrzna czynność, intuicja, bo język nie jest dziełem (»ergon«) lecz działalnością (»energeia«). To twierdzenie jest ciekawą kombinacją Crocego z Humboldtem. Jest rzeczą obojętną czy przychodzi do akustycznie uchwytnego wypowiedzenia[35]). Język jest wyrazem. »Der Geist konstituiert den Satz, der Satz das Satzglied, das Wort und den Laut—Alles zumal. Er konstituiert sie nicht bloss, er erregt sie«. Historja języka jest więc »Geschichte der geistigen Ausdrucksformen« — czyli krótko mowiąc historja języka jest historją wolnego działania człowieka, »Freiheitsgeschichte«, jest historją kultury a właściwie sztuki. »Lautlehre, Flexionslehre werden daher ihre letzte wahre und einzige Erklärung in der obersten Disciplin d. h. in der Stilistik finden«. »Sprachwissenschaft im reinen Sinn des Wortes ist nur die Stilistik«.

Podobne stanowisko zajmuje wreszcie wobec zagadnień językoznastwa F. N. Finck[36]). Wedle niego mową nazywamy sumę szmerów i ruchów dźwiękowych, wytwarzanych w celu wyrazu wewnętrznie ukształtowanych treści duchowych. Mowa jest wedle Fincka aktem artystycznym. Celem zaś językoznastwa jest »die besondere Gestaltung der Rede jeder annähernd gleichmässiger sprechenden Gemeinschaft aus deren geistiger Eigenart zu erklären«. I to wedle Fincka najważniejszym celem językoznawcy jest skreślić wewnętrzną formę języka, t. j. sposób, w jaki każdy naród wytwarza właściwe mu przedstawienia, porządkuje je i rozkłada.

Z przytoczonych tu poglądów widać, że »idealizm« wprowadza zupełnie nowe punkty widzenia do językoznawstwa, akcentuje artystyczny charakter języka i podnosi indywidualny moment w rozwoju językowym. Ale i tu spotykamy się z pewną antynomią. Bo uznając charakter mowy jako wyrazu (również Wundt i jego szkoła uważają język za »Ausdrucksbewegung«) nie musimy przecież przyznawać językowi wartości estetycznej, lecz możemy uznać jedynie wartość czysto utylitarną. Vossler i Croce zapominają poniekąd o tym języku codziennego użytku, o jego charakterze jako środka porozumiewawczego. U Vosslera to przeciwieństwo nie występuje tak jaskrawo jak u Crocego. Tak więc i estetyczne rozważanie języka współczesnych idealistów, choć niewątpliwie przyczynia się do pogłębienia zrozumienia funkcji języka i ma dla językoznawstwa niezmiernie ważne znaczenie — o czem niżej— kwestji zasadniczej istoty języka nie rozwiązuje i stawia nas przed nową antynomią: sztuka czy sprawność, czy funkcja estetyczna czy utylitarna.

9. Vossler i »idealiści« ignorują prawie zupełnie moment społeczny, społeczno-psychologiczny w rozwoju języka, mając uwagę skierowaną na twórczy moment indywidualny, nie uwzględniają, że język jest środkiem

obcowania ludzi ze sobą, a wobec tego »język wspólny« (»Gemeinsprache«) zasługuje przedewszystkiem na uwagę. Vossler, pod tym względem ogromnie radykalny, negował wszelką wspólnotę językową między ludźmi.

»Wenn die Menschen sich sprachlich untereinander verständigen, so hat das doch nicht seinen Grund in der Gemeinsamkeit der Sprachkonventionem oder des Sprachmaterials, oder des Satzbaues sondern in der Gemeinsamkeit der Sprachbegabung. »Sprachgemeinschaften«, Mundarten[37]) u. dgl. gibt es in Wirklichkeit überhaupt nicht. Diese Begriffe kommen ebenfalls nur durch mehr oder weniger willkürliche Gruppierungen zustande und sind ein weiterer Irrtum des Positivismus« (Pos. 37) »Sprachgemeinschaft, Artikulationsbasis, Lautsystem, Lautgesetz sind Sammelbegriffe oder generelle Vorstellungen, denen in Wirklichkeit nicht eine Gesamtheit und Einheit, sondern eine Vielheit und Mannigfaltigkeit entspricht. Im Grunde genommen haben die Sammelbegriffe nur den pädagogischen und methodologischen Wert der Übersichtlichkeit, aber sie entbehren des Korrelates in den Dingen selbst, sind also wissenschaftlich falsch« (Pos. 57).

Jest to indywidualizm ultraradykalny, który zapoznaje znowu zupełnie socjalną funkcję i związane z tem zmiany języka.

I tu Vossler zresztą nie jest oryginalnym. Uczeni angielscy (Sayce i jego szkoła) akcentowali w walce z młodogramatykami pochodzenie indywidualne zjawisk i przemian językowych i ich rozszerzenie się drogą naśladownictwa. W charakterystyczny sposób tłomaczy Sayce prawo Grimma o »Un accident peut avoir rendu une prononciation particuliére de quelque lettre predominante dans l'une des branches de la famille aryenne. Quand cette prononciation fut établie dans les mots les plus communément employés, ou dans la majorité de ces mots, ou qu'elle se fut imposée au goût populaire par sa facilité ou par quelque autre raison, elle fut étendue graduellement à tous les autres cas du vocabulaire.« (Sayce — Jovy Principes de philologie comparée 255). Uczeni francuscy, a również i włoch Ascoli (Sprachwiss. Br. 48), akcentowali moment społeczny pod wpływem socjologji francuskiej zwłaszcza teorji G. Tarde'a.

Z całym naciskiem podnosi zwłaszcza Meillet rolę czynnika społecznego w rozwoju języka: »Le seul élément variable auquel on puisse recoudre pour rendre compte du changement linguistique est le changement social, dont les variations du langage ne sont que les conséquences parfois immédiates et directes, et le plus souvent médiates et indirectes... Il faudra déterminer à quelle structure sociale répond une structure linguistique donnée, et comment, d'une manière génèrale, les changements de structure sociale se traduisent par des changements du structure linguistique...«[38]). »Il'y a donc pour chaque groupe social une normale linguistique définie par une reaction du groupe. Co sont ces normales qu'on peut appeler des langues. Le linguiste

a à déterminer en quoi consistent ces normales dans quelles mesures s'en rapprochent les sujets parlants et jusqu'où s'étend le domaine de chacune. L'unité de parler est commendée par l'unité du groupe social«[39]). Jest to w gruncie rzeczy idea Humboldta, który jednak zamiast wyrażenia grupa socjalna użyłby wyrazu naród.

## IV.

## Gramatyka a historja języka.

10. Tak więc pomimo tak świetnego rozkwitu nauki językoznawczej stanowisko językoznawcy nie jest łatwe. Staje on wobec szeregu antynomji i jest niemal... »so klug als wie zuvor!« Badania językowe nie mogą naturalnie zupełnie stanąć i czekać, aż nauka o języku, czy filozofia języka te zasadnicze kwestje rozstrzygnie. Ale nie oglądający się nawet na te problemy zasadnicze badacz stoi przed innym dylematem natury czysto metodycznej, przed antynomją, również trudną do rozwiązania: gramatyka czy historja języka, czy statyczne czy ewolucyjne badanie języka. Bo w rozwoju języka tylko ruch jest rzeczywistym a tylko stan spokoju jest spostrzegalnym. Fotografja powoli ustępuje filmowi a i językoznawstwo liczyć się z tem musi. Językoznawstwo, które ma mieć za przedmiot rzeczywistość historyczną, musi więc badać rozwój języka i w tym znaczeniu ma Paul rzeczywiście rację, twierdząc, że Sprachwissenschaft jest Sprachgeschichte. Uznawał to także ten, na którego spoglądali młodogramatycy jako na swojego mistrza, Wilhelm Scherer, autor klasycznej książki, »Zur Geschichte der deutschen Sprache« (pierwsze wydane w r. 1868, drugie w r. 1878). Ale ideał Scherera poszedł w zapomnienie a teza Paula pozostała tezą. Próbę realizacji jej podjęto dopiero w nowszych czasach, a potrzebę tę uznali i filologowie klasyczni, jak Alfred Gercke (»Hier kommt es darauf an zu betonen, dass alle Sprachwissenschaft Sprachgeschichte ist«[40]). Z wyraźnym postulatem historji języka wystąpił Kretschmer. »Aber neben dem grammatischen Handbuch hat eine Darstellung zu treten, welche die Entwicklung der Sprache in ihrer ganzen Breite von Periode in Periode schildert und den Zusammenhang mit den Kulturleben und der nationalen Entwicklung, dem Träger der Sprache nachweist — eine wirkliche Sprachgeschichte«[41]).

11. A gramatyka, czy iść ma do naukowej rupieciarni? Jaki jest stosunek gramatyki do historji języka? Problemowi temu poświęcił Vossler zasadnicze rozważania, nie wolne jednak od pewnej jednostronności. Już sam tytuł rozprawy jego[42]) wyjaśnia poniekąd stanowisko Vosslera: »Grammatik und Sprachgeschichte oder das Verhältnis von »richtig« und »wahr« in der Sprachwissenschaft«. Gramatyka

jest wedle Vosslera czemś pedagogicznem: »Grammatik ist etwas Pädagogisches, eine Anleitung zum richtigen Sprechen, ein nützliches Schema, dessen theoretische Unzulänglichkeit von der wissenschaftlichen Forschung fortwährend nachgewiesen, überwunden und bald in der Richtung auf das Allgemeinere, bald in der auf das Besondere zertrümmert wird«[43]). Historycznie rzecz biorąc ma Vossler naturalnie rację; wiemy, że i u Greków παιδικὴ γραμματικὴ była ἐπιστήμη τοῦ γράψαι καὶ ἀναγνῶναι (Arist. Top. VI. 5, 142 b, 31) i tak było aż do nowszych a nawet najnowszych czasów. Funkcja gramatyki zmieniła się o tyle, że z normatywnej w odniesieniu do przyszłości, stała się autorytatywną w odniesieniu do przeszłości; nie określała uczniom jak ma być, ale uczonym, jak musiało być. Z gramatyki szkolnej rozwinęła się gramatyka akademicka (»Akademiegrammatik« jak ją Vossler określa) w szeregach podręczników, których potrzebę i konieczność każdy uznaje, ale których nikt chyba za ideał pracy językoznawczej uważać nie zechce.

Antyteza praktyczny - teoretyczny, czy też »richtig und wahr« nie wyczerpuje wszelako i nie określa zasadniczego przeciwieństwa jakie zachodzi między gramatyką a historją języka. Liczyć się musimy bowiem jeszcze i z inną funkcją scientyficzną gramatyki, przekazaną już zresztą od starożytności. Gramatyka jest topologią, topiką językową, nauką o kategorjach językowych; zachodzi więc między nią a historją języka taki stosunek jak między poetyką a historją literatury. Gramatyka dostarczyć ma nam systemu kategorji, w które ujmowalibyśmy zjawiska i rozpatrywalibyśmy je. Stosunek między gramatyką jest stosunkiem, przenikającym system nauk humanistycznych, zakorzenionym najgłębiej w ich istocie: jest to stosunek nauk systematycznych do historycznych, statycznych do ewolutywnych, więc n. p. retoryki do historji wymowy, ekonomiki do historji gospodarstwa, socjologji (?) do historji[44]). Cały postęp i rozwój odbywa się właśnie w naukach o objawach ducha dzięki temu, że te dwa kierunki się wzajemnie wspomagają, kontrolują i uzupełniają.

Gramatyka jest statyczno-systematycznym odpowiednikiem ewolucyjno-historycznej historji języka. Naturalnie mowa tu o gramatyce ogólnej! Gramatyka taka jest naturalnie dziś jeszcze ideałem i pium desiderium nauki. I właśnie dla jej urzeczywistnienia bardzo ważną okolicznością jest ta koniunktura ideowa, w którą w 20. w. weszły nauki humanistyczne t. zn. odwrócenie się od punktu widzenia psychologiczno-genetycznego a zwrot do opisowo-krytycznego. Trzeba brać język tak jak jest i drogą krytyki naszej władzy wyrażania się (liczba krytyk ustalonych przez Kanta wedle starego schematu psychologicznego oznacza chyba ich minimum) zbadać system tych form, opisać formy zjawiania się tej władzy metodą fenomenologiczną przez intuicyjne wniknięcie w ich istotę. Stosowanie metody Husserla[45]) otwarłoby dla językoznawstwa szerokie horyzonty.

12. Wszelako przyznać trzeba, że prób i poważnych usiłowań pod tym względem nie brakło, bo utarło się przekonanie, że system gramatyków starożytnych jest przeżytkiem. Już w roku 1814 pisał Szwed A. G. Silverstolpe w swej książce o ogólnem językoznawstwie: »od gramatyków łacińskich, których się tak bardzo chwali i naśladuje, można było zaczerpnąć system ale tylko bardzo chaotyczny. Niech mi to starożytni wybaczą, ale raz trzeba to było wypowiedzieć, nie chcę przez to umniejszać zasług prastarych gramatyków. Były one rzeczywiście na ich czas niezmiernie wielkie«. Ale ich system nam już wystarczyć nie może. Próby stworzenia »ogólnej gramatyki« podjęto i ze strony filozofów; ta którą podjął Marty nie wyszła po za wstępne, choć coprawda bardzo obszerne rozważania. Jak długo zaś wśród gramatyków panował pogląd młodogramatyczny, że zmianę zgłoski należy ściśle oddzielić i odrębnie traktować od przemiany znaczenia, tak długo nie mogło być mowy o jakiejś zmianie systemu. Wpływ znaczenia na zmiany fonetyczne uznawany przez J. Curtiusa i amerykanina Whitneya zwalczali nowogramatycy nawet Delbrück i Nyrop[46]). Neolingwiści doszli do innego rezultatu. Meillet sądzi: »Les sons n'intéressent le linguiste qu'autant qu'ils expriment un sens«[47]). Podobnie Bally[48]) który powiada: »Toute recherche linguistique est illusoire tant qu'elle n'arrive pas à relier l'expression à la pensée«.

Reforma systemu gramatyki wyszła od badaczy składni, a wielkie zasługi położył tu John Ries przez swoją książkę »Was ist Syntax?« (Marburg 1894), która wywołała ogromną dyskusję. Ries zaś doszedł do swych zasadniczych postulatów przez uwzględnienie semazjologii[49]). Ries żądał, ażeby przy rozważaniu zjawisk językowych uwzględniać wszędzie równolegle formy i znaczenie i na konsekwentnem przeprowadzeniu tej równoległości oprzeć całą budowę systemu gramatyki. Jeśli nauka o formach nie ma przybrać wyglądu tablicy logarytmów, to nie może się obejść bez uwzględnienia znaczenia obok form, naodwrót nauka o znaczeniu musi być w ścisłym kontakcie z nauką o formach. Próbę zrealizowania idei Riesa podjął Sütterlin w swej książce »Die deutsche Sprache«. Głoska — słowo — związek słów (das Wortgefüge) oto trzej »bohaterowie« gramatyki, która się rozpada na Lautlehre, Wortlehre i Syntax. Przy Wortlehre należy zaś uwzględnić nie tylko formę, ale i znaczenie.

Dalej, konsekwentniej poszedł J. Rozwadowski, twierdząc, że i głoska ma znaczenie t. zn. jest wykładnikiem pewnego psychofizycznego procesu[50]); na zasadzie dwuczłonowości opiera się cały jego pogląd na istotę zjawisk językowych. Rozwadowski podjął też na tej zasadzie próbę systematyki gramatyki[51]). Szkic systemu, który podaje Rozwadowski (Wortbildung str. 100), odpowiada nakreślonemu przez nas ideałowi,

którego metodologiczne zasady ugruntował Dilthey w swych pracach. Jest on połączeniem i ścisłem zespoleniem systematycznego i historycznego punktu widzenia, przyczem odpowiednio do istoty traktowanych zjawisk duchowych, systematyka oparta jest na zasadach psychologji, a rozważanie historyczne ujmuje rzecz z punktu widzenia idei rozwoju. Co do pierwszego nasuwa się ta wątpliwość, że systematyka w tym systemie byłaby opartą o trochę grubociosaną psycholgię Wundta. Cały system jest oparty o »Parallelität der Bildungs- und Bedeutungsvorgänge«.

Najnowszą próbą systemu gramatyki, o tem większej wartości, że zrealizowaną, jest próba N o r e e n a, gramatyka szwedzkiego, w dziele traktującem o gramatyce języka nowoszwedzkiego p. t. Vart sprak[51]). We wstępie autor podaje swoje poglądy na język i gramatykę. Ponieważ język jest zdaniem jego d z i e ł e m s z t u k i — podobny pogląd jak Crocego i Vosslera — przeto musi być rozpatrywanym jak każde dzieło sztuki. Należy więc uwzględnić m a t e r j a ł t. j. materję, z której dzieło sztuki jest zrobione, t r e ś ć t. zn. materję, którą dzieło sztuki oddaje, względnie traktuje, zadanie, które ma do spełnienia oraz f o r m ę t. j. sposób, w jaki to zadanie przy pomocy danego materjału spełnia. Gramatyka więc rozpada się na trzy części: 1. głosownię czyli fonologię, która traktuje o materjale fizycznym, o głoskach i ich artykulacji, 2. naukę o znaczeniu czyli semazjologję, która traktuje o psychicznej treści języka, o ideach, które sobie udzielamy przy pomocy głosek, a które stanowią ich znaczenie, 3. naukę o formie t. j. morfologję, która traktuje o s p o s o b a c h, w j a k i e m a t e r j a ł g ł o s o w y n a u s ł u g i z n a c z e n i a j e s t u k s z t a ł t o w a n y. Trudno jest przedstawiać dalsze szczegóły tego systemu znakomicie obmyślonego i opracowanego, wystarczy wskazać między innemi na świetną klasyfikację środków wyrazu. Rozróżnia Noreen mowę uczuciową (pocałunek, głaskanie, uderzenie), mowę widoczną (czyli mimikę) oraz mowę słyszalną. W mimice tej odróżnia Noreen plastykę (t. j. ruchy ciała), gestykulację i mimikę w ścisłem słowa znaczeniu. Obok mimiki należą do mowy widzialnej sygnały optyczne, używane w życiu codziennem i pismo.

13. Gramatyka ogólna jest dopiero podstawą badania językoznawczego, stwarza potrzebne kategorje tego badania. Ale cóż nam przyjdzie z systemu? »Systeme sind Nester; sie haben keinen Wert mehr, wenn die Wahrheiten, die in ihnen lagen, flügge geworden sind« napisał raz A d o l f H a r n a c k. Idzie o to, jak system do rzeczywistości konkretnej zastosować, by mieć najpewniejszy i najdokładniejszy obraz. Możemy przy pomocy tego systemu o p i s y w a ć pewne stany językowe, język pewnych autorów, szkół, epok, ale pojęcie stanu jest przy zjawiskach językowych z konieczności czemś aproksymatywnem. Żeby mieć obraz możliwie dokładny, trzeba zastosować system

do zmian w czasie, czyli podjąć próbę realizacji historji języka. Tu dopiero jednak wystąpią z całą siłą przedstawione w poprzednich rozdziałach antynomje i wynikną ponowne trudności. Słusznie powiada Kretschmer »Das Ideal sprachgeschichtlicher Darstellung ist noch nicht gefunden, wenigstens nicht realisiert«[52]).

Ideał ten usiłowano realizować w różny sposób. Już w zaraniu nowoczesnego językoznawstwa wystąpił Jakób Grimm[53]) z pierwszą próbą historji języka, tem ciekawszą, że jako autor dzieła o gramatyce niemieckiej uznawał snać potrzebę uzupełnienia jej przedstawieniem historycznem. Próba jego — raczej zbiór rozpraw niż jednolite dzieło — wydać nam się musi czemś bardzo dziwacznem, ale ujawnia się w niej całkiem wyraźnie tendencja oparcia historji języka o ogólną historję kultury. I ta tendencja odtąd właściwie przeważyła, a ujawniała się w najrozmaitszych formach, wystąpiła ona zaś z całą siłą jako reakcja przeciw zbyt abstrakcyjnemu i algebraicznemu traktowaniu zjawisk językowych przez przedstawicieli kierunku młodogramatycznego[54]) zwłaszcza na polu etymologji, które podkopało zupełnie powagę tej nauki tak dalece, że Edward Schröder nie zawahał się nazwać etymologji wiedzą dyletancką, alchemią językoznawczą, a etymologów szarlatanami[55]). Schröder żąda też ścisłego związku między historją języka i kultury, do którego jednak dopiero skutecznie nawoływać zaczął R. Meringer, występując w Idg. Forsch. 16, 101 z hasłem: »Wörter und Sachen« »Die Geschichte der Sachen muss ebenso respektiert werden wie die der Lautgesetze«, to jego punkt widzenia a widocznem jest przeciw komu skierowany. Podczas gdy kierunek reprezentowany przez Meringera żądał oparcia historji języka o pierwotne dzieje kultury, żądali inni, ażeby dzieje języka traktować w ścisłej łączności z całym rozwojem kultury, uważali bowiem zjawiska języka za część i rodzaj ogólnych objawów kultury. To było stanowisko R. Hildebranda, na którem stanął także K. Burdach w swych niezmiernie cennych pracach nad genezą języka literackiego w Niemczech[56]). Podczas gdy n. p. Braune określa nowo-niemiecką dyftongizację (Hus > Haus itp.) jako »ein Naturereignis im Gebiete der deutschen Sprache«, twierdzi Burdach: »Die Diphthongierung vollzieht sich so wenig wie irgend eine andere sprachliche Wandlung als einfacher Naturvorgang. Es ist vielmehr nur sprachlicher Reflex einer bestimmten Kulturströmung«[58]). Z tego punktu widzenia rozpatruje Burdach zjawiska językowe na ogólnem tle kulturalnem.

Podobne stanowiska zajmuje i Vossler, jak tego dowodzi już choćby jego książka »Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung«. Ale Vossler, uważający język podobnie jak Croce za objaw sztuki, stara się zbliżyć przedewszystkiem historję języka do historji sztuki.

Inni uczeni traktują znowu historję języka w ścisłym związku z historją polityczną względnie, — ponieważ w zamierzchłych

czasach właściwie o politycznej historji mówić trudno — rozwój lingwistyczny uważają tylko za refleks rozwoju etnicznego. Jest to stanowisko Ascolego i jego szkoły, z której rozwinęła się etnolingwistyka; w tym kierunku poruszają się także badania Kretschmera. Ogólniejszego znaczenia wszelako ta metoda mieć nie może; stosunek bowiem momentu etnicznego do lingwistycznego u różnych narodów przedstawia się rozmaicie, u Niemców n. p. jest bardzo luźnym.

14. Te próby wskazują, że dotychczas właściwie historja języka na samodzielność zdobyć się nie mogła, przeważnie uważano bowiem objawy językowe tylko za refleksy jakichś zjawisk ogólniejszych, zaczem poszło, że i historję języka usiłowano oprzeć o jakiś inny rodzaj historji. Uznaje to n. p. i Vossler: »Die Sprachgeschichte, da sie wesentlich Kulturgeschichte ist, bedarf, wie alle kulturelle, d. h. äussere, analytische, deskriptive, erklärende Geschichte, der Anlehnung an eine eigentliche, innere und synthetische Spezialgeschichte«[59]). Podobnie wydawcy »Wörter und Sachen« uważają w programowym wstępie do tego czasopisma językoznawstwo tylko za część »Kulturwissenschaft«. Otóż nasuwa się kwestja, czy historji języka nie należałoby usamodzielnić tak, żeby zjawiska kulturalne i etniczne zeszły tylko do znaczenia warunków, wśród których dokonuje się t. zw. rozwój języka.

Próbę realizacji ideału historji języka w tym autonomicznym duchu można było podjąć najprędzej w zakresie języków romańskich, gdzie ciągłość tradycji najlepiej jest zachowana. Pokusiła się o to Eliza Richter w rozprawie zatytułowanej »Der innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanischen Sprachen«[60]), poświęconej Meyer-Lübkemu. Eliza Richter wystąpiła z postulatem pragmatycznej historji języka, któraby dawała nietylko chronologję ale i przyczynowy związek w rozwoju języka.

Richter uznaje to słusznie, że istnieje zasadnicza różnica między gramatyką t. zw. historyczną a historją języka, wszak gramatyka historyczna jest w gruncie rzeczy tylko metachroniczną[61]). »Das Bedürfnis nach einer solchen Geschichtsschreibung drückte sich bisher nur in der Wortgeschichte aus... Wir steuern der Geschichte der Sprache zu, die für das ganze Sprachmaterial leistet, was die Wortgeschichte für das einzelne Wort: die Darstellung aller Schicksale in geschlossener Reihe unter Berücksichtigung sämtlicher Einschlagfäden, nicht in willkürlich abstrahierender, sondern in streng chronologischer Gruppierung, so dass der Beobachter das Leben der Sprache als ganzes in allen aufeinander folgenden Stadien ihrer Entwicklung vor Augen hätte. Mit anderen Worten: Sprachgeschichte, wie Menschheitsgeschichte, nicht in methodischer Sonderung der Ereignisse, sondern in fortlaufender, innerlich zusammenhängender Schilderung des Wirkens aller Faktoren. Nach der zergliedernden

Darstellung der historischen Grammatik winkt uns als weitere Aufgabe die pragmatische Geschichte der Sprache« (str. 57 i nast.). Naturalnie, że plan ten obejmuje oczywiście także i historję rozwoju fonetycznego (Lautgeschichte) — próba E. Richter niemal wyłącznie się do niego ogranicza.

Tu nasuwa się pytanie, jak da się rozwiązać owa pierwsza antynomja moment fizjologiczny czy psychologiczny w tak pomyślanej historji języka. Richter rozwiązuje ją bardzo trafnie. Pisze: »Wir haben es in der Sprache nicht mit mechanischen, sondern mit mechaniierten Bewegungen zu tun. In die Naturwissenschaft gehört nur die Lautphysiologie, die Betrachtung der physischen Voraussetzungen für Lautentstehung überhaupt. Die Sprache als Vorgang hingegen scheint mir gar nicht in das Gebiet der Naturwissenschaft zu fallen. Die tatsächliche Hervorbringung der Laute gehört in den Bereich der Lautpsychologie, die der Lehre von der möglichen Hervorbringung der Laute, der Lautphysiologie gegenüber zu stehen hat« (str. 58).

Jest to de facto stanowisko Vosslera. Wszak Vossler powiada: »Artikulieren ist eben schon psychische Tätigkeit, das psychische Moment der einzig mögliche Ausgangspunkt, das einzig sichere Datum sprachwissenschaftlicher Forschung« (Sprache als Schöpfung 43). Zdaniem Vosslera ten moment psychiczny a raczej duchowy ujawnia się w języku w formie akcentu — duch realizuje się w języku w formie akcentu: »Akzent ist Geist und nur Geist«; stąd postulat Vosslera, żeby cała głosownia przeszła w naukę o akcencie. Akcent zaś ujawnia się w zdaniu i działa w zdaniu; stąd realną podstawą i punktem wyjścia rozważań nad językiem powinno być zdanie. I tu idzie Richter w ślady Vosslera, bada bowiem de facto wpływ zmiany akcentowania i rytmiki na zmiany artykulacji. To stanowisko Vosslera i Richter rozwiązuje więc de facto ową pierwszą antynomję a ma ona jako wytyczna dla badań historyczno językowych niezmiernie doniosłe znaczenie.

Od czasu gdy Masing[62]) zaczął badać akcent serbsko-chorwacki, a Axel Kock[63]) akcent szwedzki, studja nad akcentem weszły dopiero na drogę naukową. W miarę jak poznawano jego istotę, nauka o akcencie przestała być doczepkiem do głosowni, a stała się osią nauki o rozwoju głosek. Wszak już starożytni gramatycy mówili: »musices seminarium accentus«, »accentus anima orationis« i t. p. Podobnie Gaston Paris[64]) w swojem studjum o akcencie łacińskim: »L'accent tonique est ce qui donne au mot l'unité et d'individualité, ce qui fait d'une réunion de syllabes un ensemble parfait et destinct, c'est l'âme du mot«. Sayce słusznie powiada: »L'accent est à l'homme primitif ce que la syntaxe est à l'homme civilisè... Le rôle important joué par l'accent dans l'histoire ancienne du

langage n'est encore qu'imparfaitement connu«[65]). Ze zmianą charakteru akcentu zmieniał się także system fonetyczny; zmianą akcentu melicznego na akcent wydechowy tłomaczą się zasadnicze zmiany w fonetyzmie indoeuropejskim. Badania Wackernagla, Slomsena, Kretschmera i Ehrlicha nad akcentem greckim, Vendryesa, Jureta[66]) nad akcentem łacińskim i romańskim, K. Vernera nad germańskim, Nörrenberga, Engellmanna a zwłaszcza Fringsa nad dolnoreńskim w niemieckiem rzuciły zupełnie nowe światło na rozpatrywanie problemów fonetycznych.

15. Historja fonetycznego rozwoju języka, ujmująca w ten sposób zjawiska głównie z punktu widzenia akcentu, objawiającego się w sposób bardzo rozmaity i różnoraki, bo obejmującego i tempo mowy i timbre głosek, nie kusi się o formułowanie praw — bo to nie jest zadanie historji — lecz o k o n s t a t o w a n i e t e n d e n c j i. P o j ę c i e t e n d e n c j i jest w historji języka podstawowem. Fonetyczne fakty językowe są właściwie objawem tendencji fonetycznych — a wszelkie t. zw. prawa są wyrazem tendencji, mających swe źródło w psychicznych dyspozycjach. Pojęcie tendencji w nowszem językoznawstwie pochodzi z włoskiej szkoły Ascolego; jego »sprachgeschichtliche Strömung«[67]), prądy, dające się zaobserwować w rozwoju, zawiera in nuce to pojęcie. Pierwszą próbę naukowego zastosowania tego pojęcia podjął uczeń Ascolego, romanista niemiecki G r ö b e r[68]) w zbiorze rozpraw poświęconym Ascolemu. Gröber wykazał, że we wszystkich językach romańskich istnieje tendencja usuwania przeszkód artykulacyjnych wśród słów i między słowami; z fac-ta powstaje fai-te, z test-mnium tes-moin. W dzisiejszym języku paryskim daje się zauważyć skłonność przesuwania wytwarzania przednich głosek coraz bardziej ku tyłowi. Istnieją całe ruchy językowe, będące objawem takich tendencji jak n. p. przesunięcie spółgłoskowe niemieckie, działające przez całe wieki i de facto jeszcze nieskończone[69]).

Istnieją pewne t e n d e n c j e o g ó l n e. I tak nie ulega kwestji, że obowiązuje i w języku skonstatowana przez A v e n a r i u s a zasada minimalnego wysiłku. Prawo »vis minima« objawia się w całym szeregu zjawisk, które dadzą się wytłomaczyć oszczędzaniem działalności organów artykulacji. Inna taka tendencja ma charakter więcej pozytywny: język — t. zn. mówiący — stara się uwydatnić co ważne i potrzebne. Ta tendencja objawia się też w formie różnicującej; więc n. p. to samo słowo na oznaczenie innej funkcji fleksyjnej raz ma samogłoskę krótką, raz długą. Źródłem tych ogólnych tendencji jest naturalnie cel języka — funkcja porozumiewawcza. W y s t a r c z y mówić tak, żeby być zrozumianym; t r z e b a mówić tak, żeby być zrozumianym.

Ale historyka języka nie obchodzą te tendencje ogólne, raczej tendencje konkretne, w p e w n y m języku się pojawiające. Nie może się on tu zadowolić ich skonstatowaniem, ale musi śledzić ich pochodzenie. Odróżnić wypada przyczyny zewnętrzne i przy-

czyny wewnętrzne tendencji — wogóle przyczyny zewnętrzne i wewnętrzne w rozwoju języka. Podczas gdy lingwiści dawniejszej doby uwzględniali klimat i położenie geograficzne, dziś przez przyczyny zewnętrzne rozumie się niemal wyłącznie przyczyny etnologiczne. I tu główna podnieta wyszła ze szkoły włoskiej. Etnolingwistykę nowoczesną stworzył Ascoli. Zdaniem jego główna przyczyna pojawienia się pewnych tendencii tkwi w tem, że pewno plemię przechodzi na grunt zamieszkały przez inne. Nie potrzeba dodawać, jak ważnym jest ten moment dla dziejów języka greckiego, jak to wykazał Kretschmer; również dla języków romańskich i germańskich. W ostatnich dwu wypadkach idzie głównie o wpływ podłoża celtyckiego. I tak stwierdza n. p. Vossler[70]): »Was die Kelten neues gebracht haben, ist die verstärkte Tendenz zum zweigipfligen Akzent« — twierdzenie coprawda śmiałe, bo o istocie celtyckiego akcentu nie wie się wiele pewnego. Również istotę niezmiernie ciekawych zjawisk dolnoreńskiej akcentuacji usiłują niektórzy sprowadzić do wpływów celtyckich[71]).

A przyczyny wewnętrzne? Gdzie ich źródło i punkt wyjścia? Słusznie powiada Paul (Principien 4. wyd. str. 33): »Es ergibt sich demnach, dass sich die ganze Principienlehre der Sprachgeschichte um die Frage koncentriert: wie verhält sich der Sprachusus zur individuellen Sprachtätigkeit? wie wird diese durch jenen bestimmt und wie wirkt sie umgekehrt auf ihn zurück?« Tu natrafiamy naturalnie na ową drugą zasadniczą antynomję: jednostka czy ogół.

16. Rolę i znaczenie pierwiastka indywidualnego w rozwoju języka długo lekceważono. Jedynie szkoła angielska (Sayce) uznawała jego znaczenie — wogóle ci, którzy znaleźli się w obozie przeciwnym młodogramatykom, więc n. p. wśród niemców głównie H. Schuchardt[72]). Współczesne kolektywistyczne pojmowanie dziejów (Lamprecht) stało także na przeszkodzie uznania roli czynnika indywidualnego, niemniej jednak silna reakcja, która się przeciw niemu objawiła, spowodowała tu zmianę poglądów. Już w r. 1821 pisał duńczyk Bresdorff, że zmiany fonetyczne u poszczególnych osób, chociaż się wzajemnie znoszą, mogą pozostawić ślad wśród całych generacyj. K. Brugmann podziela to stanowisko, wszak pisze: »Die Bildung neuer Aussprachsformen in einer Sprachgenossenschaft geht von einzelnen Leuten oder einem örtlich oder sozial beschränkten Kreis von Sprechenden aus«[73]). Wystarczy wspomnieć francuskich »précieuses«. Szereg przykładów, gdzie punkt wyjścia zmiany fonetycznej był indywidualny, przytaczają Delbrück[74]) i Schuchardt.

Równie ważnym jest czynnik indywidualny i w tworzeniu słów. Jasno formułuje problem Schröder[75]): »Die Wortschöpfung ist unter allen Umständen das Werk des Einzelnen, mag es sich dabei um den Anschluss an eine vorhandene Reihe handeln, oder um den Ausgangspunkt einer neuen. Die Gesamtheit

(Familie, Gemeinde, Stamm, Nation) wählt aus der Fülle der von den Individuen gebotenen Neuschöpfungen aus, sie verwirft oder nimmt auf, sie passt Widerstrebendes an: ihr Werk ist die Wortwahl«. Rola ogółu jest zatem bierną, r e c e p t y w n ą, ogół albo przyjmuje biernie to, co zdziała wybitna jednostka — czasem pod innym względem wybitna jednostka, »autorytet językowy«, jak powiada G r ö b e r[76]), a dalej działa m o d a, której znaczenie w rozwoju językowym jest niezmiernie doniosłe. Jedność i prawidłowość mowy jest wynikiem duchowej bierności, jednostka bowiem przystosowuje się do swego otoczenia i krępuje swą indywidualność. Język wywiera presję wskutek kolektywnej działalności i współdziałania. Tem się tłomaczy rozszerzenie się zmian fonetycznych. Możliwość istnienia t. zw. praw głosowych da się wytłomaczyć tylko przez nacisk społeczny, jaki ogół wywiera na jednostkę.

Pierwszorzędne znaczenie ma tu f a k t n a ś l a d o w a n i a. Niezmiernie pod tym względem ważne zjawisko opisał G. T a r d e[77]) w swojem dziele »L e s l o i s d ' i m i t a t i o n s« oraz w swojej »Logique sociale«. Słusznie pisze d e R e u l: »Nous voudrons que l'idée d'imitation tien une place plus grande et devient comme une force motrice nouvelle dans l'histoire phonétique des langues«[78]). Ta tendencja, przypisująca momentowi naśladowania ważne znaczenie w rozwoju języka, odzywa się też głośno w nowowłoskiej szkole lingwistycznej. I tak pisze G. B a r t o l i: »Toute innovation dans le langage est une création et nait de l'imitation d'un autre langage, c'est — à dire du langage d'un autre individu ou d'un autre moment: le langage est créé, ou mieux procréé avec des germes hétéroglosses. Même d'un cri, d'un son inarticulé, peut germer, par imitation, une parole«[79]). S c h u c h a r d t powołuje się na... kapelusze damskie: »Ist hier etwa ein in Millionem schlummerndes Bedürfnis befriedigt, nicht vielmehr ein ganz äusserlicher, den meisten höchst unwillkommener Zwang ausgeübt worden und zwar dank dem Einfall einer einzelnen Person? Ebensoviel Prestige, Fascination, Suggestion spielt bei den Sprachmoden, deren Urheber sind Fürsten, Vorgesetzte, Schauspieler, Volksmassen, Gigerln, Rowdies, kurz und gut alle welche blendende Vorbilder für grosse Kreise abgeben«. Zarzuty zaś skierowane przeciw lingwistycznemu indywidualizmowi odpiera Schuchardt dowcipną uwagą, że przecież z powodu wielokrotnego odbijania się echa nikt nie zaprzeczy, że punkt wyjścia jego jest indywidualny.

Jakie wyjście jest dla historyka języka z tej zasadniczej antynomji, jak on poczynać ma sobie wobec niej? Niektórzy jak W e c h s s l e r[81]) radzili sobie w ten sposób, że odróżniali język »kulturalny« t. j. język wielkich centrów kulturalnych (Ateny, Rzym, Paryż, Lipsk), będący językiem unormowanym (»Normsprache«), językiem stanowym elity duchowej od języka ogólnego (»Gemeinsprache« Koivή, sermo urbanus, plebeius w Rzymie)

szerokich warstw i twierdzili, że przy tym ostatnim należy przyjąć początek ogólny, zaś przy języku »kulturalnym« jest punkt wyjścia indywidualny: »Nicht die Majorität sondern die Minorität ist hier massgebend« (str. 515). Ale te różnice są płynne i względne i przypominają inną różnicę, a mianowicie różnicę między poezją artystyczną a t. zw. ludową. Różnica ta de facto nie istnieje, istotnej różnicy między poezją t. zw. ludową a artystyczną niema. Poezja ludowa jest poezją anonimową. Dziś przecież nikt już nie wierzy w jej automatyczne samoistne powstanie z łona »ducha narodu«, ale się wie, że i ona ma punkt wyjścia indywidualny. A jednak jak długich lat trzeba było, zanim się rozproszyły romantyczne mrzonki o tworzącym poezję »duchu narodu«, i dużo pracy kosztowałoby usunięcie zaczerpniętych z przyrodoznawstwa analogij o organicznem jej powstawaniu. Tak też — naturalnie o wiele trudniej — przychodzi i tu walka z przesądami.

Wszędzie na polu życia duchowego trzeba odróżnić w badaniu produkcję i recepcję. Historja literatury była do niedawna wyłącznie niemal historją produkcji, historja języka i t. zw. poezji ludowej z tworzeniem się niemal nie liczyła. Role muszą być zmienione, względnie uzupełnione. Tylko przez uwzględnienie obu funkcyj i ich wzajemnego oddziaływania możemy tu dojść do celu i prawdy. W »życiu języka« należy odróżnić dwa momenty: 1) wolną indywidualną twórczość, mającą swe źródło w indywidualnej intuicji, 2) wynikającą z wzajemnego oddziaływania na się biernej recepcji i czynnej twórczości twórczość zbiorową t. zw. prawidłowy rozwój języka. Pierwsza jest przedewszystkiem przedmiotem badania psychologiczno-estetycznego, druga przedewszystkiem psychologiczno-historycznego, ale obie stanowią części historji języka; zatem »Sprache als Schöpfung und Entwicklung« jak brzmi trafnie tytuł książki Vosslera [92]).

17. I o to stajemy oko w oko wobec trzeciej antynomji: sztuka czy sprawność. Formuła Vosslera de facto ją rozwiązuje. Przy bliższem wszelako rozpatrzeniu kwestji okazuje się, że antynomja ta właściwie się rozwiewa, niemniej jednak uświadomienie jej sobie przyczynia się do wyświetlenia problemów historji języka. Język jest wyrazem, środkiem wyrazu, ale to jego funkcji jeszcze dokładnie i wyczerpująco nie określa, bo ta funkcja może mieć różne cele. Otóż błędem jest redukować tę funkcję tylko do celów porozumiewawczych, jak to niektórzy lingwiści czynią, bo jest i cel drugi: wyładowanie afektów. Jeśli zaklnę, uderzywszy się, to z nikim się nie porozumiewam. Ten moment jest dla rozwoju języka niezmiernie ważny. Wpływ afektów na rozwój języka uwzględnia się dziś coraz bardziej; klasyczny przykład rozważań fonetycznych z tego punktu widzenia dał Schneegans [93]) w swej pracy o głosowni (zwłaszcza dwugłoskach) dyalektu sycylijskiego.

Tu należą prace Bourdona[84]) a z nowszych zwłaszcza niemieckie Sperbera[85]).

Afekt objawia się naturalnie przedewszystkiem w akcencie. »In Wahrheit gibt es nur einen Akzent und das ist der künstlerische, wenn man will der rhetorische«[86]). Temu twierdzeniu na pozór paradoksalnemu nie można odmówić racji — nie należy tylko zbyt wysoko stawiać tych kryterjów „artystycznych". Ale momenty artystyczne tkwią in nuce w każdej funkcji wyrazu, naturalnie idzie tu zrazu o prymitywy. Stąd zaś wynika postulat estetycznego rozpatrywania języka, rozszerzenia — jak tego chce Vossler — pojęcia stylu na całość języka. Postulat ten nie odnosi się bynajmniej tylko do t. zw. języka artystycznego, ale nawet ma zastosowanie do najprostszych zagadnień fonetycznych jak n. p. górnoniemieckie przesunięcie spółgłoskowe. Jeden z najzacieklejszych i najkonsekwentniejszych przedstawicieli kierunku młodogramatycznego, Fr. Kauffmann, który w swej historji djalektu szwabskiego starał się tłomaczyć rozwój fonetyczny w tem narzeczu specyficzną budową anatomiczną narzędzi artykulacyjnych u Szwabów, rozpatruje teraz zjawisko przesunięcia zgłoskowego górnoniemieckiego z punktu widzenia stylistyczno-estetycznego. »Sachgemäss bestimmen wir daher die neuartige deutsche Sprachform, die unter den neuen deutschen Volksstämmen während der Völkerwanderung erwuchs als den Völkerwanderungsstil unserer Muttersprache. Diese neue Stilform deutscher Volkssprache gilt es zu erfassen, zu ergründen und zu beschreiben. Da der alte Lehrsatz immer noch zu recht besteht, dass das Sprechen (nicht bloss das Schreiben), dass auch die Sprach eein Kunstwerk ist, bedarf die Übertragung des Stilbegriffes auf den volkstümlichen — nicht bloss auf den künstlerischen — Sprachgebrauch keiner weiteren Rechtfertigung. Daraus folgt, dass neben der sprachlichen Korrektheit, die wir auf Grund der lautgesetzlichen Wirkungen zur Darstellung bringen, die Euphonie, die Schönheit der schlichten Sprachform, die Aesthetik unserer Sprachdenkmäler nicht bloss nach ihrer literarischen, sondern auch nach ihrer grammatischen Form, in der deutschen Grammatik nicht in dem Masse vernachlässigt werden darf, wie es in den Lehrbüchern üblich geworden ist. Schönheit der Sprache ist so wenig, als die Schönheit aller anderen künstlerischen Gebilde, etwas zeitloses und absolutes. Das Schönheitsideal wechselt vielmehr mit den Stilarten (Dialekten) und Stilperioden. Höchste Aufgabe einer historischen deutschen Grammatik ist es daher, die Geschichte der fortschreitenden Individualisierung unserer Muttersprache zur Stilgeschichte (in grammatischem Sinn) auszugestalten«[87]). Również J. Wackernagel, którego nikt nie będzie posądzał o jakieś ekstrawagancje, liczy się z tym momentem estetycznym — w zakresie tworzenia słów, w swej pięknej pracy »Wortumfang und Wortform«[88]), w której konstatuje rytmiczne tendencje w tworzeniu słów. Estetyczne punkty widzenia uwzględnia

też w szerokiej mierze Baudouin de Courtenay w swej psychologji języka polskiego a wspomniana książka Meilleta stara się właśnie scharakteryzować i opisać styl języków germańskich.

Naturalnie, że pojęcie stylu stosuje się przedewszystkiem do języka literackiego, ale ograniczać go do niego nie można, bo przecież i w potocznej mowie objawia się pewien smak, pewne upodobanie, pewne poczucie artystyczne mówiącego. Ze smakiem jako z czynnikiem działającym w rozwoju języka mało się dotychczas liczono. »Eine Sprachgeschichte wie die sogenannte historische Grammatik ist, um es grob zu sagen, dasselbe was ohne den Begriff des Zeitgeschmackes eine Geschichte der Trachten wäre: ein chronologisch und geographisch geordnetes Verzeichnis von Knöpfen, Stecknadeln, Strümpfen, Mützen und Hosenbändern«[89]).

18. Historja języka musi się oprzeć nie tylko o historję polityczną, ale i historję kultury i o historję sztuki, a przedewszystkiem naturalnie o historję literatury. Historja języka i literatury stanowi nieodłączną całość i jedna i druga jest historją stylu, historją sztuki a nie tylko metachronicznem lub kauzalnem powiązaniem faktów.

Postulaty Vosslera przemienienia historji języka w historję stylu są niezmiernie ważne — choć naturalnie nie nowe. Pogląd na język jako na dzieło sztuki, to pogląd Hamanna i Herdera a postulat ścisłej łączności historji języka z historją literatury to postulat zmierzający do prawdziwego urzeczywistnienia idei filologji jako nauki o duchu narodu wyrażającym się w jego języku, to postulat J. Curtiusa i W. Scherera. Książka Scherera »Zur Geschichte der deutschen Sprache«, na którą powoływali się Osthoff i Brugmann w swym programie, i dziś zachowuje swe znaczenie. Dla Scherera między drgnieniem dźwiękowem w djalekcie zapadłej wioszczyny niemieckiej a Faustem Goethego istniała jedność. Historja języka była dlań przyczynkiem do etyki narodowej, jak to wywodzi w pięknej przedmowie skierowanej do Müllenhoffa. To co Scherer pisał przed półwiekiem, dziś się zaczyna realizować. »Die Bedürfnisse der Geister, welche die Sprache gebrauchen, sind die Bedingungen für die Existenz der Sprache. Eine bestimmte Richtung der Phantasie, vorwaltende Stimmungen in den Meinungen, Gechmack und Stilgefühl werden die Wahl unter den möglichen Ausdrücken beherrschen. Das Nähere dieses Vorganges werden wir nur verstehen, wenn es uns gelingt die Motive zu erforschen, durch welche individueller Stil und individueller Sprachgebrauch bedingt sind. Hier berühren sich Literatur- und Sprachwissenschaft«[90]).

Ale pod jednym względem różnimy się dziś od Scherera. Scherer, idąc w ślady romantyków i Humboldta, uważał historję języka za dzieje ducha narodowego. I z tą romantyczną mrzonką należy się powoli rozstać! Dawniejsze językoznawstwo zważało przedewszystkiem na rozwój językowy w łonie szczepu,

narodu, grupy narodów, uważało za cel swój główny wewnętrzne dzieje języka, a język uważało za coś odziedziczonego. Dla dzisiejszego językoznawstwa wysuwają się na plan pierwszy zewnętrzne dzieje języka; przedmiot z narodowego staje się międzynarodowym — to samo zresztą i w historji literatury. Ujawnia się coraz bardziej niezmierne znaczenie wymiany między językami i mieszania się języków[91]). Możnaby niemal powiedzieć: »Sprachmischung ist Sprachgeschichte«.

Przedstawione tu problemy historji języka — są ideałem. Ale i nauka musi mieć swoje ideały, jeśli niema upaść. By te ideały urzeczywistnić, koniecznym jest cały szereg prac wstępnych, któreby poszczególne zagadnienia językowe traktowały historycznie. A więc historja pewnej głoski, rozwoju pewnej funkcji morfologicznej, pewnego zagadnienia składni. Już przed laty postawił Roethe[92]) ten postulat dla badań syntaktycznych. W oryginalny sposób rozwinął go dla głosowni szwed Axel Kock w swojej Svensk Ljudihistoria, traktując każdą głoskę w trzech rozdziałach: 1. oznaczanie (Beteckning — grafem), 2. pochodzenie (Ursprung), 3. rozwój (Utveckling). Inny system obrał francuz Brunot[94]), przedstawiając w poszczególnych tomach poszczególne epoki, i rozważając rozwój języka w każdej epoce pod względem fonetycznym, morfologicznym i t. d.

Historja języka traktuje o rozwoju pionowym języka; jej koniecznem i nieodzownem uzupełnieniem jest geografja języka[95]). Każde badanie językowe, jeśli ma być wyczerpującem, musi badać zjawiska przy pomocy obu tych współrzędnych.

# UWAGI.

[1]) Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft seit ihrer Begründung durch Franz Bopp. Herausgegeben von Wilhelm Streitberg, Strassburg 1916 i nast.

[2]) Osthoff swoje „fizjologiczne" stanowisko zmienił później, jak to dowodzi jego znana mowa „Vom Suppletivwesen der indogermanischen Sprachen" Heidelberg 1899, w której podkreśla znaczenie momentu intuicji (Anschauung) w rozwoju języka.

[3]) Co do Sieversa wystarczy wskazać na jego „Phonetik" (obecnie 5 wyd.); Meyer-Lübke w Grammatik der romanischen Sprachen (1 str.) wyraźnie zaznacza „Bei der Entwicklung und Umwandlung der Laute handelt es sich meist um physiologische Prozesse". Na pierwotnem stanowisku Osthoffa stoi Eugen Herzog. Por. tegoż: Die Streitfragen der romanischen Philologie: Die Lautgesetzfrage, Halle 1904 oraz Das mechanische Moment in der Sprachentwicklung w Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1907 str. 577, także w Literaturblatt f. germ. u. rom. Phil. T. 42 str. 26, gdzie Herzog występuje za metodą fizjologiczną przeciw metodzie „kulturalno-historycznej" Vosslera i jego szkoły.

[4]) Paul widzi wprawdzie „Die Hauptveranlassung vom Lautwandel in der Übertragung der Laute auf neue Individuen" (Prinzipien der Sprachgeschichte 4 wyd., Halle 1909, str. 60), ale z drugiej strony twierdzi: „Der Lautwandel beruht auf einer allmählichen Verschiebung des Bewegungsgefühls," (ibid. str. 96). Podobnie Nyrop: „Nous pouvons considérer tout changement du langage, en tant que matière phonétique, comme le résultat, ou si on veut, la somme, des déplacements insensibles du sens musculaire, qui se produisent simultanément et dans la même direction pour un groupe d'individus" (Adjektivernes konsbojning i de romanske sprog. Copenhague 1886, str. 14).

[5]) Victor Henry, Antinomies linguistiques, Paris 1896, str. 65.

[6]) Obszerne omówienie problemu praw głosowych na szerokiem tle historycznem z uwzględnieniem całej literatury przedmiotu podaje Eduard Wechssler w swej rozprawie „Gibt es Lautgesetze?" (w Forschungen zur romanischen Philologie. Festgabe für H. Suchier," Halle 1903; także osobno). Por. także B. Delbrück, Das Wesen der Lautgesetze w Annalen der Naturphilosophie T. I (1902), str. 277 i nast., zwłaszcza literatura cytowana na str. 305 w uwadze, dotycząca pojęcia prawa. Do niej dołączyć wypada Br. Bauch, „Über den Begriff des Naturgesetzes" w Kantstudien t. 19, str. 303. Na uwagę zasługuje mało znana książeczka K. Borinskiego, Grundzüge des Systems der artikulierten Phonetik. Zur Revision der Prinzipien der Sprachwissenschaft. Stuttgart 1891; zwłaszcza str. 31 i nast.

[7]) O tym zwrocie do „naukowości" por. uwagi H. Struvego w jego Wstępie krytycznym do filozofji, wyd. III., str. 328 i nast.

[8]) Myśl ta jest jasno i dobitnie wypowiedziana we wstępnem słowie do Osthoffa-Brugmanna „Morphologische Untersuchungen" (Leipzig 1878) na str. 12. „Diesen Prinzipien liegt der doppelte, unmittelbar einleuchtende Gedanke zu Grunde, erstens, dass die Sprache kein Ding ist, das ausser und über den Menschen steht und ein Leben für sich führt, sondern nur im Individuum ihre wahre Existenz hat, und dass somit alle Veränderungen im Sprachleben nur von den sprechenden Individuuen ausgehen können..."

[9]) W swej świetnej mowie „Geschichte und Naturwissenschaft" (obecnie w jego „Praeludien" 3 wyd. t. I.). Podobne i pokrewne stanowisko zajmuje H. Rickert; por. jego „Naturwissenschaft und Kulturwissenschaft", Freiburg i. Br. 1899.

[8]) Teorja kompensacji jest próbą zastosowania do zjawisk językowych zasady zachowania energji. Jeśli więc n. p. w słowie dwuzgłoskowym ostatnia zgłoska „wietrzeje", samogłoska niknie, to energia wzmożona przechodzi na pierwszą głoskę, której samogłoska się wzdłuża i otrzymuje akcent circumflexus. Streitberg (Idg. Forsch. III., 414), formułuje to prawo w ten sposób: „Findet in einem Wort ein Morenverlust statt, so wird eine der Verluststelle unmittelbar vorangehende betonte kurze Silbe gedehnt, dagegen eine unmittelbar vorangehende betonte lange Silbe mit gestossenem Akzent geschleift". Por. dalsze wywody Streitberga na str. 414 i 416, tamże, gdzie wyraźnie powołuje się na zasadę zachowania energji i teoretyków tej zasady. Przy pomocy tej zasady starał się Brenner wyjaśnić pewne zjawiska dyftongizacji w narzeczach niemieckich, a na tem „prawie" Streitberga oparł F. Wrede, swoją teorję powstawania nowogórnoniemieckich dwugłosek (rîch > reich, hûs > haus, vriunt > freund) w Zeitschrift für deutsches Altertum t. 39, str. 257, („Der Acut einer langen Iktussilbe verwandelt sich in den Circumflex, wenn eine darauf folgende Silbe schwindet"). Przeciw Streitbergowi i Brennerowi podniósł szereg słusznych argumentów Bohnenberger w Zeitschr. f. deutsche Philologie t. 28, pytając na str. 523, bardzo słusznie: „Was ist die Wirkung und was die Ursache?" Również z marburskiej szkoły Wredego wyszedł szereg prac dotyczących geografji językowej okolic dolnoreńskich, które to prace wykazują problematyczność całej teorji kompensacji. Najnowsze próby wyjaśnienia zawiłych zjawisk wygłosu germańskiego zostały podjęte również w duchu przeciwnej teorji, a mianowicie teorji intonacji, która akcent uważa za primum movens tych zjawisk. Nie brak również i wśród francuskich uczonych prób zastosowania teorji kompensacji do wyjaśnienia zjawisk z zakresu dialektów francuskich. I tak Grammont w swojej monografji Le Patois de la Franche-Montagne, str. 62 opiera się na „loi d'equilibre".

[9]) Por. A. Einstein Über die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie. Braunschweig 1917.

[10]) L'état actuel des études de linguistique générale str. 26. Por. też „Linguistique historique et linguistique générale" Paris 1921.

[11]) W Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (K. Z.) t. 42. str. 29 i nast., zwł. str. 33.

[12]) Por. Osthoff-Brugmann loc. cit. str. V: „Die Rekonstruktion der indogermanischen Grundsprache war bisher immer Hauptziel und Mittelpunkt der gesammten vergleichenden Sprachforschung...". Trafną ocenę tej metody („zergliedernde Richtung") podał Paul w Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur T. IV. str. 322. O metodzie porównawczej por. Meillet w Revue de metaphysique et du moral T. 21 str. 1—15. „Sur la méthode de la grammaire comparée".

[13]) Por. Eduard Hermann „Über das Rekonstruieren" w. K. Z. 41, str. 1. nast. Delbrück Einleitung in die Sprachwissenschaft 4. wyd. pisze na str. 124: „Die Ursprache ist nichts als ein formelhafter Ausdruck für die wechselnden Anschauungen der Gelehrten über den Umfang und die Beschaffenheit des sprachlichen Materials, welches die Einzelsprachen aus der Gesamtsprache mitgebracht haben". Zgoła przeciwne stanowisko zajmuje Fr. Kluge. Pisze on w Beitr. zur Gesch. d. deutschen Spr. u. Liter. T. 37. 472: „Unsere Grundformen sind keine Fiktionen sondern reale Existenzen... An die Realität unserer germanischen Grundformen glauben wir. Aber wir glauben nicht daran, dass alle unsere Rekonstruktionen von der Sprache unserer Urzeit ein völlig aequivalentes Bild geben können".

[14]) Zasadnicze problemy porusza psycholog K. Marbe w swojem dziele „Die Gleichförmigkeit in der Welt". Monachium 1916.

Książce tej poświęcił L. Spitzer w Literaturblatt f. germ. u. rom. Phil. T. 39. str. 1. bardzo ciekawe uwagi.

[15]) W książce zbiorowej „Aus romanischen Sprachen und Literaturen". Festschrift für H. Morf, Halle 1905, str. 222.

[16]) „L'évolution phonétique du langage" w Revue philosophique t. 26, str. 341. „Par conditions nous entendons les influences générales qui prédisposent une articulation à se déplacer dans une direction déterminée, quelle que soit la langue que l'on considère. Par causes au contraire, nous entendons les conditions dernières, particulières à chaque langue, qui, s'ajoutant à ces conditions générales ont fait que les changement prévu s'est produit ou que parmi les divers changements possibles, il en est un qui s'est definitivement réalisé. Cette distinction des conditions et causes mérite d'être faite". Co do rozróżnienia przyczyn od warunków por. również Vossler, Sprache als Schöpfung str. 106.

[17]) Zestawienie ich poglądów podał O. Broens w swej dysertacji Darstellung und Würdigung des sprachphilosophischen Gegensatzes zwischen Paul, Wundt und Marty, Bonn 1913.

[18]) Co do tej różnicy wypada wskazać — zamiast cytować obszerną literaturę uwzględnioną przez Broensa — na artykuł Wundta p t. „Sprachwissenschaft und Völkerpsychologie" w Idg. Forsch. t. 28. str. 205 i nast. Jasno przedstawia rzecz również M. Frischeisen-Köhler w rozprawie p. t. „Der gegenwärtige Stand der Sprachpsychologie" art. II. w Germ.-roman. Monatsschrift. IV, 177 i nast.

[19]) *Dzieje tej nauki o „duchu" przedstawił Kantorowicz w Historische Zeitschrift T. 108 (1912) str. 325.*

[20]) Beitr. z. Gesch. d. deutsch. Spr. u. Lit. T. IV str. 325.

[21]) Poglądy Wundta na istotę i rolę psychologji w językoznawstwie rozwinął i uzasadnił Ottmar Dittrich w swem dziele „Grundzüge der Sprachpsychologie" oraz w szeregu drobnych prac i recenzji, z których zasługuje na uwagę wykład p. t. „Sprachwissenschaft und Psychologie" w Germanisch romanische Monatsschrift T. 2. str. 616 i nast. oraz książeczka „Die Probleme der Sprachpsychologie und ihre gegenwärtigen Lösungsmöglichkeiten" Leipzig 1913. K. Morgenroth „Vorläufige Aufgaben der Sprachpsychologie" w. Germ.-rom. Monatsschrift T. 4. str. 5 i 65. Z nowszych prac samodzielnych zasługuje na uwagę Benno Erdmann, Psychologische Grundbegriffe d. Sprachphilosophie w „Apophoreton" Berlin 1903 oraz Psychologie des Eigensprechens w Sitzungsb. d. preuss. Akademie 1914 str. 2 i nast.

[22]) F. Krueger, Über Entwicklungspsychologie ihre sachliche und geschichtliche Notwendigkeit. Leipzig 1914. W piśmie tym programowym ogranicza się coprawda Krueger prawie wyłącznie do krytyki poglądów obcych.

[23]) Mind tom XII. 239.

[24]) Na str. III dzieła, które wyszło w Paryżu r. 1907.

[25]) Historja prób wytłomaczenia metafonji (Umlaut) ilustruje poniekąd zmiany zapatrywań gramatycznych od połowy wieku XIX. 1. Najpierw tłumaczono go sobie czysto mechanicznie metafazą, *i* z następnej zgłoski przechodziło do poprzedniej i nadawało palatalny charakter. 2. Scherer i Sievers (Phonetik 5. wyd. str. 281) tłomaczyli palatalną afektację spółgłoskami, które najpierw przybierały palatalny charakter i następnie wywoływały palatalizację samogłoski. Określali to mianem „Mouillierung". 3. Inaczej sądził Rudolf Hildebrand „Zum Umlaut" w Zeitschr. f. d. deutsch. Unterricht T. 7, str. 750 i 8. str. 220. Występuje on „gegen die materialistische Auffassung des Umlautes und der Spracherscheinungen überhaupt". Uwzględnia on moment psychologiczny. Przy wymówieniu słowa h a r i ujmuje mówiący całe słowo, całe słowo sobie uprzytomnia i już przy wymówieniu *a* sposobi się do wymówienia *i* a to wywołuje właśnie metafonię. Tę psychologiczną teorję przyjmuje również Wilmanns w Deutsche Grammatik I, („Anticipationstheorie"). 4. Próba, którą podjął Wislicenus (I. F. 23, 286) tłomaczenia zjawiska metafonji przy pomocy „Vocallunterströmung" nie oznacza właściwie postępu w wyjaśnieniu tego zjawiska.

[26]) „La Dissimilation consonantique dans les langues indoeuropéenes et les langues romanes". Paris 1896. Co do metodycznych podstaw tej pracy por. co o niej zauważył Edw. Schröder w Götting. Gelehrt. Nachrichten 1908 w rozprawie p. t. „Blachfeld".

[27]) „ce sont de lois humaines, qui resultent immediatement de la structure psychique de l'homme" Meillet (L'année psychologique T. 11. str. 460).

[28]) L'Année psychologique T. 11. str. 462.

[29]) „Ein quantitatives Gesetz der Sprachentwicklung" w. I. F. t. 25 str. 38.

[30]) Przedstawiłem to w cyklu artykułów p. t. „Spór o pogląd na świat i odrodzenie idealizmu" w „Gazecie lwowskiej" z r. 1912. nr. 190, 191, 192, 195, 196.

[31]) Por. jego główną rozprawę „Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues". Cytuję podług wydania akademji berlińskiej. W. v. Humboldts Werke herausgegeben von Albert Leitzmann, t. II str. 46, 172, 251.

[32]) „Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale", (1902) 2. wyd. 1904. Antypsychologiczne stanowisko Crocego ujawnia jego rozprawka Di alcuni principi di sintassi e stilistica psicol. del Gröber w Atti dell' acad. Pontaniana 29 (1899). O tej rozprawie pisze Vossler w Litbl. f germ. u. rom. Phil. T. 21, 25.

[33]) Ten punkt widzenia charakteryzuje całą filozofję W. Diltheya, opartą na stosunku wzajemnym między Erlebnis, Ausdruck, Verstehen. Por. moją rozprawę p. t. „Wilhelm Dilthey" w Przeglądzie filozoficznym tom 17. str. 85—143.

Pogląd na język jako na sztukę i uwzględnienie w językoznawstwie momentu estetycznego nie jest naturalnie czemś co się datuje dopiero od Crocego. Z tego punktu widzenia rozpatrywał język i traktował zagadnienia filologiczne między innymi także Rudolf Hildebrand znany germanista i leksykolog niemiecki i jego szkoła (por. R. Laube, Rudolf Hildebrand und seine Schule, Leipzig 1903).

[34]) Główne prace Vosslera są: „Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft", Heidelberg 1904; „Sprache als Schöpfung und Entwicklung", Heidelberg 1905; „Grammatik und Sprachgeschichte" w Logos t. I, str. 83; „Das Verhältnis von Sprachgeschichte und Literaturgeschichte", Logos t. II, str. 167. „Das System der Grammatik", Logos IV. 221. Krytykę jego poglądów znaleźć można w Lit. Cbl. 1905 137; w Deutsch. Lit. Zeit. 1904, 3083; w Lbl. f. germ. u. rom. Phil. 26, 256; w Zeitschr. f. rom. Phil. 30, 473, oraz w obszernych wywodach, które pomieścił Anton Marty p. t. „Über Begriff und Methode der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie" w Zeitschr. f. Psychol. T. 54, 257. Najwybitniejszym uczniem Vosslera jest Eug. Lerch, autor dzieł „Die Bedeutung der Modi im Französischen" Lipsk 1919 oraz „Die Verwendung des romanischen Futurums als Ausdruck des sittlichen Sollens" Lipsk 1919. Trzeba zaznaczyć, że z początkiem w. 20 niemieccy romaniści wnieśli wiele ożywczych prądów do językoznawstwa zwłaszcza do etymologji. Por. np. Leo Spitzer, Über einige Worte der Liebessprache, Leipzig 1918

[35]) Jest to również i pogląd Crocego, dla którego „espressione" jest „fatto interno", bez względu na to, czy znalazło zewnętrzny, fizyczny wyraz. W związku z tem zasługują na uwagę wywody Meilleta... „mais toute la réalité du langage humaine est hors de la parole, hors du signe perceptible; et, ce qui fait l'intérêt du degré zero, c'est précisément qu' on y voit un élément non émis, essentiellement inaudible, mais néanmoins présent, jouer un rôle aussi réal que tous les éléments prononcés est susceptibles d'être entendus" (L'année psychologique t. 11 str. 456).

[36]) „Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft", 1905

[37]) I pod tym względem — jak zresztą pod wieloma innymi — Vossler nie jest oryginalnym. Już romanista P. Meyer w swojej polemice przeciw Ascolemu w „Romanii" negował istnienie dialektów, uważając je tylko za wytwór abstrakcji językoznawców. A również Gaston Paris

w swojej sławnej rozprawie „Les parlers de France" (1888), wystąpił z tezą „Il n'y a réellement pas de dialectes". (Por. też G. Paris w „Romania" t. 22, 604).

[38]) „L'état actuel" str. 26.

[39]) „Linguistique" w dziele zbiorowem „De la Méthode dans les Sciences" Deuxieme Série Paris 1911, str. 282.

[40]) Einleitung in die Altertumswissenschaft, Leipzig 1910, I. str. 103.

[41]) Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, Göttingen 1896, str. 5.

[42]) Jest on pomieszczony w czasopiśmie „Logos" t. I, str. 83.

[43]) Zeitschr. f. Psychol. T. 52, str. 306

[44]) Na moment ten wskazał w swych epokowych pracach, dotyczących metodologji nauk humanistycznych W. Dilthey. Por. wyżej cytowaną moją rozprawę o Diltheyu.

[45]) Zasady fenomenologji rozwinął E. Husserl w rozprawie „Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie" w wydawanym przez siebie Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, I t. t, 323.

[46]) Wechssler (Lautgesetze str. 382), pisze o gramatykach indyjskich „Sie besassen noch nicht die erst in der Gegenwart erworbene historische Erkenntnis, dass die Sprachsymbole als phonetische Phänomene mit dem damit assoziierten Bedeutungsinhalt an sich nichts zu schaffen haben." „Lautwandel (z. B. Ablaut) ist vom Bedeutungswandel zu trennen".

[47]) Linguistique, str 266.

[48]) Traité de stylistique française, Heidelberg 1914, str. 4 i nast.

[49]) Niezmiernie ciekawa dyskusja na temat zadań składni i jej metod nie przestała interesować badaczy. Por. Pestalozzi, Syntaktische Beiträge, Leipzig 1909; E. P. Morris, On Principles and Methods in Syntax, N. York 1901. Żywy spór wiodą romaniści, wśród których jedni uznają raczej konwergencję w zjawiskach syntaktycznych, inni dyskrepancję. Jest to spór nomotetycznego i idiograficznego punktu widzenia. Por. L. Spitzer, Über syntaktische Methoden w czasopiśmie D. neueren Sprachen T. 27. str. 323, oraz Libl. f. germ. u. rom. Phil. T. 40, str. 233, 244 i tom 42. str. 33. O semazjologji por. J. Rozwadowski, Semazjologja czyli nauka o rozwoju znaczeń. Odbitka z „Eos"; El. Richter, Die Rolle der Semantik in der historischen Grammatik. w Germ.-rom. Monatsschr. T. 2, str. 231, oraz R. M. Meyer w ciekawej rozprawie p. t. Bedeutungssysteme w Zeitschr. f. vgl. Sprachforsch. 43, 352, gdzie podaną jest obszerna literatura przedmiotu.

[50]) „Wie sich ein Satz als ein aus zwei Gliedern entstandenes Gebilde ergibt, wie jedes Wort ebenfalls durch Gliederung sich fortentwickelt und dadurch zugleich neue Wörter entstehen, ebenso müssen die sprachlichen Elemente, die jenen Gebilden zugrunde liegen, denselben Gesetzen unterworfen sein; denn das ergibt sich aus dem Entwicklungsbegriff" „Wortbildung und Wortbedeutung", str. 94 i nast

[51]) Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning af Adolf Noreen. Lund 1913.

[52]) Einleitung in die Altertumswissenschaft hrsg. v. Gercke u. Norden, (1910) str. 137.

[53]) Znaczenie tej książki J. Grimma charakteryzuje trafnie W. Scherer „Jakob Grimm" 2. Aufl., str. 297 i nast.

[54]) Por. surowy sąd Mahlowa w Anzeiger f. deutsches Altertum. T. 24, str. 10.

[55]) W Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Geschäftliche Mitteilungen aus dem Jahre 1906, Berlin 1907, st. 107 i 108.

Problem zadań i granic etymologji był w najnowszych czasach żywo dyskutowany. Wypadawy mienić Kluge: w Neue Jahrbücher

f. d. klass. Alter. 27, 365, Brückner w K. Z. 45, 24, Meillet w Rev. d. metaphysique t. 21, str. 8, wreszcie H. Lommel w Neue Jahrbücher 35, 424. („Die Etymologie sucht die wahre, oder ursprüngliche Bedeutung eines Wortes festzustellen... die Bedeutung die es im Augenblicke seiner Entstehung hatte, die Anschauung die dem Menschen vorschwebt, als er zum ersten Mal das Wort als sein eigentlicher Schöpfer gebrauchte"). Jaśniej i wyraźniej stawia kwestję Rozwadowski, który idzie dalej niż Lommel w psychologicznej interpretacji. „Es ist nötig nicht nur „Wörter und Sachen" zu erforschen sondern ebenso gut „Vorgänge und Gefühle" sich zu vergegenwärtigen, oder, was am Ende dasselbe besagt, Alles umfasst und kurz ist, die „Bedeutungsentwicklung" der sprachlichen Ausdrücke zu untersuchen... Nun spielen aber Gefühle, Stimmungen, Affecte für die Sprachentwicklung im Grossen und Ganzen vielleicht noch grössere Rolle als die Vorstellungswelt... Es ist höchstwahrscheinlich, dass es deswegen so viele gleichlautende Wurzeln mit gar verschiedener Bedeutung im Ideur. gibt: das Band ist dasselbe oder ähnliche Gefühl". Rocznik slawistyczny II, 107. Na rolę tworzenia słów oraz pewnych zapożyczeń strukturalnych zwraca uwagę w związku z etymologją Mauthner w swoich „Beiträge zu einer Kritik der Sprache" (Stuttgart 1906). Pomimo stanowiska sceptycznego daje on językoznawcom wiele pobudek do myślenia, zwłaszcza przez pojęcie „Lehnübertragung" (substantia – Gegenstand; Abort — ustęp).

[56]) Z prac Burdacha zasługuje tu na uwagę „Über die Einigung der neuhochdeutschen Schriftsprache", Halle 1883; „Vom Mittelalter zur Reformation" Abhdl. d. kgl. preuss Akad. d. Wiss., 1908.

[57]) W Beitr. zur Gesch. d. deutsch. Spr. u. Lit. I, 37.

[58]) Vom Mittelalter zur Reformation. str. XII.

[59]) Logos, II, 176.

[60]) W zbiorowem dziele „Prinzipienfragen der romanischen Sprachwissenschaft" w Beihefte zur Zeitschr. f. romanische Philologie. 27 Heft, str. 57 – 144.

[61]) Co do pojęcia „metachroniczny" por. O. Dittrich „Die Grenzen der Sprachwissenschaft", w Neue Jahrbücher f. d. klass. Alter. T. 15, str 87.

[62]) L. Masing, Die Hauptformen des serbisch-chorvatischen Akzents, Petersburg 1876.

[63]) Axel Kock, Die alt- und neuschwedische Akzentuierung w Quellen u. Forsch. zur Sprach- u. Kulturgesch. germ. Völker, zeszyt 87. Strassburg 1901.

[64]) Gaston Paris, Etude sur la rôle de l'accent latin dans la langue française, Paris 1862, str. 8.

[65]) Sayce-Jovy Principes de philologie comparée § 17.

[66]) J. Wackernagel, Beiträge zur Lehre vom griechischen Akzent; Solmsen, Untersuchungen zur griechischen Laut- und Verslehre Strassburg 1901; Kretschmer K. Z 30, 591, W. Ehrlich, Untersuchungen über die Natur des griechischen Akzents, Berlin 1912. Vendryes, Recherches sur les effets de l'intensité initiale en Latin 1902. C. Juret, Dominance et resistance dans la phonétique latine Heidelberg 1913, Nörrenberg, Ein niederrheinisches Akzentgesetz (epokowe!) w Beitr. zur Gesch. d. deutschen Sprache. T. 9, str. 402. R. Engelmann, Ein mittelfränkisches Akzentgesetz w Beitr. zur Gesch. d. deutsch. Spr. 36, 383; Th. Frings, Die rheinische Akzentuierung. Marburg 1916.

Z ogólnych prac o akcencie rzecz R de la Grasserie, De l'accent comparé dans les diverses langues Paris 1909 nie ma samodzielnej wartości; Eduard Hoffmann, Stärke, Höhe Länge, Strassburg 1892, oraz Wechssler w Lautgesetze § 9, str. 471, zasługują na uwagę.

[67]) Sprachwissenschaftl. Briefe str. 9; o pojęciu tendencji por. moje uwagi w N. Jb. f. d klass. Altertum 1918 str. 480 oraz w „Pracach lingwistycznych" ofiarowanych Baudouinowi (Kraków, 1921) na str. 197.

[68]) G. Gröber, Eine Tendenz der französischen Sprache w Miscellanea linguistica in onore di G. Ascoli, Turin 1901.

[69]) R. M. Meyer, Die germanische Sprachbewegung w Idg. Forsch. t. 22. str. 111. Pojęcie tendencji wprowadza również Kretschmer (Einl. 411 nast.), konstatując, że w rozwoju djalektów greckich da się zauważyć tendencja w kierunku konwergencji, w germańskich ku dywergencji: „Wir sehen in der Sprachgeschichte unaussetzlich zwei Prinzipien wirksam, das differenzierende und das assimilerende: jenes wirkt trennend, zersetzend, dieses verbindend, zentripetal".

[70]) „Sprache als Schöpfung" str. 145.

[71]) Feist, który w „Ausbreitung und Kultur der Indogermanen" przyjmował wpływ podłoża celtyckiego na rozwój języków germańskich, w nowszej pracy „Indogermanen und Germanen" Halle 1914 odstępuje od tego twierdzenia, sądzi, że jakiś inny szczep indogermański „indogermanizował" Germanów. Wpływy celtyckie względnie romańskie na djalekty frankońskie (zwłaszcza reńskie) przyjmuje Scheiner w Archiv f. siebenbürgische Landeskunde T. 34 str. 398. Tenże autor pomieszcza wywody dotyczące genezy akcentu germańskiego w Korrespondenzblatt d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde 37 Jg. str. 18—20. Problem ten omawia E. Schwyzer, Genealogische und kulturelle Sprachverwandtschaft, Zürich 1914.

[72]) Por. zwłaszcza jego broszurę polemiczną „Über die Lautgesetze, gegen die Junggrammatiker Berlin 1885.

[73]) Zdanie Bresdorffa i cytat z Brugmanna znalazłem w rozprawie Delbrücka Das Wesen der Lautgesetze w Annalen der Naturphilosophie I, str. 298.

[74]) We wspomnianej wyżej rozprawie.

[75]) Edward Schröder „Über Wortschöpfung und Wortwahl" w Verhandlungen der 52. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner, Leipzig 1914 str. 24 i nast.

[76]) Grundriss der romanischen Philologie I. Band (Strassburg 1888) str. 233. Co do całego problemu R. E. Park, Masse und Publikum Heidelberg 1904 (dysertacja) zwłaszcza str. 57 i nast., gdzie problem naśladowania jest krytycznie oświetlony.

[77]) Chapitre V. La langue. Także w dziele Les transformations du droit jest wiele refleksyj, dotyczących zjawisk językowych. Baldwin Social and ethical Interpretations zwłaszcza cz. I rozdział 1.

[78]) Revue d' université de Bruxelles 1899/00 str. 185.

[79]) Alle fonti del neolatino (Triesto 1910) cytowana u Dauzat La philosophie du langage na str. 190.

[80]) Sprachgeschichtliche Werte w ΣΤΡΩΜΑΤΕΙΣ Grazer Festgabe zu 50. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner Graz 1909 str. 165.

[81]) Lautgezetze § 11 str. 513 nast.

[82]) Słusznie podnosi Paul (Beitr zur Gesch. d. deutsch. Spr. IV, 324): „Dass [eine Form] schon vorher von einem Anderen gestaltet war, ohne ihm überliefert zu sein, das ändert an der Sache nichts: sie bleibt darum seine Schöpfung".

[83]) H. Schneegans. Laute und Lautentwicklung des sicilianischen Dialectes Strassburg 1888.

[84]) L' expressions des emotions et des tendences dans le langage, Paris 1892.

[85]) Sperber, który jest Freudystą, idzie znowu zbyt daleko w tym kierunku a jako Freudysta kładzie naturalnie nacisk na moment seksualny (por. jego artykuł Über den Einfluss sexueller Momente auf die Entstehung und Entwicklung der Sprache w „Imago" I, 406). Swój pogląd na istotę zjawisk językowych rozwinął w książce „Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung" Halle 1914. W autoreferacie z tej książki podnosi następujące zdania: „Die Erscheinungen des Sprachlebens erklären sich zum Teil aus ihrer Aufgabe, al-

Verständigungsmittel zu dienen, zum Teil aus der Rolle, die sie als affektbefreiendes Mittel spielt. Da die Verständlichkeit des Gesprochenen durch Abweichungen vom allgemeinen Sprachgebrauch nur selten gefördert werden kann, müssen wir die Hauptursache der Sprachveränderungen in den mit dem Wort verbundenen Affekten suchen, die durch neue, unverbrauchte Wörter und Phrasen besser zum Ausdruck gebracht werden können, als durch traditionelle". Sperber żąda więc „dynamologji", nauki o afektach znajdujących wyraz w języku.

[86]) Vossler „Positivismus" str. 70.

[87]) w Zeitschrift f. deutsche Philologie T. 46 str. 337. („Das Problem der hochdeutschen Lautverschiebung").

[88]) Nachrichten der Kgl. Geselsch. d. Wiss. in Göttingen 1906 str. 183.

[89]) Vossler. Logos I, 92.

[90]) Preussische Jahrbücher T. 35 str. 109.

[91]) J. Wackernagel, Sprachtausch und Sprachmischung w Nachrichten der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Geschäftliche Mitteilungen 1904, str. 90 nast.

[92]) „Wir brauchen Beobachtungen, die, sei es auch für ein engstes Thema, weite Räume und Zeiten vergleichend durchmessen" (Jakob Grimm Deutsche Grammatik. Neuer vermehrter Abdruck Gütersloh 1898 str. XXX).

[93]) Axel Kock, Svensk Ljudhistoria, Första delen Lund Leipzig 1906.

[94]) Histoire de la langue française des origines a 1900 Paris 1905.

[95]) O problemach geografji językowej informuje wyczerpująco E. Tappolet w zbiorowej książce dla Morfa (por. u. 15) na str. 385—416. Por. też Bibl. f. germ. u. rom. Phil. T. 40, 371 o pracach Gilliérona.

## Przegląd treści.


I. Moment fizjologiczny a psychologiczny.
1. Stanowisko i program młodogramatyków.
2. Naturalizm metodyczny i t. zw. prawa fonetyczne.
3. Metoda porównawcza w gramatyce.

II. Moment indywidualny a moment kollektywny.
4. Dzieło Wundta i jego przeciwnicy.
5. Rola psychologji w językoznawstwie.
6. Zasługi kierunku psychologicznego. Prawa językowe.

III. Moment artystyczny a moment praktyczny.
7. Pokonanie psychologizmu i odrodzenie idealizmu.
8. Główni przedstawiciele idealizmu w językoznawstwie dzisiejszym
9. Znaczenie i rola czynnika społecznego w rozwoju języka.

IV. Gramatyka a historja języka.
10. Problem przedstawienia zjawisk językowych.
11. Zagadnienia i zadanie gramatyki ogólnej.
12. Systematyka gramatyki.
13. Ideał historji języka i próby zrealizowania go.
14. Pragmatyczna historja języka a rola akcentu.
15. Tendencje w rozwoju języka.
16. Pierwiastek indywidualny i rola naśladowania w rozwoju języka.
17. Styl i smak w rozwoju języka.
18. Historja języka i historja literatury. Praca przygotowawcza.


### Przegląd treści ważniejszych uwag.


Uw. 8. Teorja kompensacji.
13. Problem rekonstrukcji.
25. Próby wyjaśnienia metafonji (Umlaut) w niemieckiem.
49. Zagadnienia składni i semazjologji.
55. Zadania i granice etymologji.
66. Z literatury o akcencie.
85. Pogląd H. Sperbera na rozwój języka.

# RECENZJE. — SPRAWOZDANIA. — ZAPISKI.

**Dr. Alois Walde:** Ueber älteste sprachliche Beziehungen zwischen Kelten u. Italikern. Rektoratsschrift. Innsbruck 1917. Str. 3—77.

Badania w kwestji pokrewieństwa języków indoeuropejskich od dłuższego czasu spoczywały. Czegoś zasadniczo nowego w tej kwestji nie przyniosły ostatnie lata; najważniejszem zdarzeniem było odkrycie języka tocharskiego. Dopiero w r. 1917 wystąpił znany autor słownika etymologicznego łacińskiego z bystro obmyśloną i uzasadnioną hipotezą o pokrewieństwie między Italikami i Celtami.

Dziś już żaden filolog nie wierzy w grecko-italską pra-wspólność, którą przyjmowali Mommsen i Curtius. Za to odkryto ściślejsze węzły pokrewieństwa między językami italskimi a celtyckimi, które się musiały zawiązać w okresie przedhistorycznego wspólnego bytowania. Zjawisko to tłumaczyli dotąd uczeni w ten sposób, że istniał okres italo-celtycki, w którym wytworzyły się wspomniane wyżej zgodności i że z czasem dopiero nastąpił podział na grupę italską i grupę celtycką. Pierwsi poruszyli tę kwestję: Ebel, Schleicher i Lottner w r. 1858/9 w „Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung". Ale dotąd była ta kwestja zasadniczo nierozstrzygnięta.

Znaną jest rzeczą, że w obrębie języków italskich występuje ostro zarysowana różnica między grupą osko-umbrycką (zwaną też grupą sabelską) a łaciną. Podobnie na obszarze celtyckim ostro odróżniają się od siebie: języki brytańskie mianowicie: cymryjski (używany w Walii), bretoński i kornwalijski (zaginiony w XVIII w.) od gelickiej gałęzi języka celtyckiego, obejmującej język iryjski, szkocki i język wyspy Man.

Owóż d o t ą d tłumaczono sobie to zjawisko tak, że niegdyś istniał jednolity język pra-celtycki, który podzielił się następnie na dwie grupy: pra-gelicką i pra-brytańską; podobnie rozpadł się jednolity język praitalski na pra-latyński i pra-sabelski. Według Waldego proces powyższy odbył się całkiem inaczej. Mianowicie przodkowie późniejszych celtyckich i italskich szczepów po wystąpieniu z pra-wspólności indoeuropejskiej nie byli w swoich siedzibach (mniej więcej na północ od Alp) tak ugrupowani, żeby z jednej strony przodkowie Iryjczyków i Brytańczyków a z drugiej przodkowie Latynów i Sabellów tworzyli jednolity obszar językowy. Raczej byli ugrupowani tak, że p r z o d k o w i e L a t y n ó w i I r y j c z y k ó w m i e s z k a l i w s ą s i e d z t w i e, tworzyli ściślejszą jedność językową i wprowadzali wspólne innowacje językowe. Przodkowie Sabellów i Brytańczyków nie uczestniczyli w tych innowacjach, nie tworzyli jednolitego indoeuropejskiego obszaru językowego.

Były zatem 3 grupy djalektyczne obok siebie: 1) Gelo-Latynowie, 2) Pra-Brytańczycy, 3) Pra-Sabellowie.

Mimo odrębności byli przecież Pra-Gelo-Latynowie z sąsiednimi Pra-Brytańczykami i Pra-Sabellami szczególnie blisko spokrewnieni w przeciwieństwie do innych języków indoeuropejskich. Taki stan rzeczy był mniej więcej w II. tysiącleciu przed Chr. Odrębne dzieje latyńszczyzny rozpoczęły się dopiero z wyemigrowaniem części szczepów, tworzących gelo-latyńską grupę dialektyczną, na południe, gdzie ją następnie spotykamy jako Latynów. Dopiero po tem wydzieleniu się złączyła się ta część Gelo-

Latynów, która pozostała na północy, z późniejszym szczepem celtyckim. Później od Latynów wwędrowali do Italii także Pra-Sabellowie, weszli w ściślejszy kontakt z Latynami i teraz rozpoczęło się wzajemne oddziaływanie na siebie języków, oddziaływanie, które uprawnia nas do tego, by mówić o pra-italskim (pra-latyńsko-sabelskim) okresie językowym.

Na czem opiera się powyższa hipoteza?

Na całym szeregu faktów językowych. Rozpocznijmy od najcharakterystyczniejszej właściwości języków italskich i celtyckich tj. od deponencjalnych i medjalnych form na — r. Poza językiem tocharskim niema ani jednego języka indoeuropejskiego, w którymby występowało r w formach passywnych i medjalnych. Natomiast zdumiewającem poprostu jest podobieństwo między deponens iryjskiem a italskiem. Np. łac. sequor ir. sechur, łac. sequimur ir. sechimmir.

Bardziej jeszcze uderzającem jest, że 2. os. i sing. i plur. w obu językach nie miała pierwotnie formy z dźwiękiem r. Doniosłość tej zgodności podniósł już Schleicher, który widział w tem bijący dowód ścisłego pokrewieństwa między obiema grupami. Równocześnie wskazał Zimmer (K. Z. 30.224) na ciekawe zjawisko, że zarówno w brytańskiej gałęzi języków celtyckich jak i w osko-umbryckiej gałęzi języka italskiego brak zupełny deponencjów. Inni uczeni dopatrywali się wprawdzie w obu ostatnich grupach pewnych form deponencjalnych; te jednak formy należą do zakresu tzw. nieosobowo-biernych form, które Zimmer określa nazwą „man-Formen".

A teraz inne zjawiska, prowadzące do uzasadnienia hipotezy Waldego.

Już oddawna wskazywano na to, że zarówno w łacinie, jak w iryjskiem istnieje futurum z dźwiękiem **b** w końcówce i uważano to za wspólność italo-celtycką. Jednak z większą słusznością możnaby — o ile zestawienie łacińskiego futurum z iryjskiem jest trafne — znowu mówić tylko o specjalnie iryjsko-łacińskiej wspólności, bo ani grupa osko-umbrycka ani grupa brytańska nie znają zupełnie takiego futurum.

Atoli przeciwko zestawianiu łacińskiej formacji futuri z iryjską podniesiono szereg zarzutów. I tak np. Thurneysen (Idg. Anz. 9. 47) zwrócił uwagę na trudność, wytworzoną występowaniem iryjskiego f obok b. Przeciw identyfikowaniu ir. fut. na f i b z fut. łacińskiem oświadcza się i Sommer w II. wyd. swojego „Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre" str. 526. Sprawa zawisła więc od ustalenia warunków, pod jakimi ir. osłabione **b** przeszło na f. Jeżeli prawa głosowe nie stoją na przeszkodzie temu, by iryjskie dźwięki b, f uważać za następców indoeurop. bh, to przynajmniej z iryjskiego punktu widzenia nie powinno nic stać na przeszkodzie zestawieniu futurum iryjskiego z łacińskiem futurum na-bo.

Z punktu widzenia italskiego podniesiono, że fut. na -bo pojawia się jedynie na obszarze latyńskim, podczas gdy impf. na -bam jest ogólno-italskie; stąd dowodzono, że łac. fut. na -bo jest latyńskim nowotworem, analogicznym do pra-italskiego impf. na -bam. Ale bystre badania Waldego doprowadziły do wykazania, że znowu istnieje analogja między jęz. iryjskim a łaciną, o ile chodzi o formację futuri. Znowu się pokazało, że jak łacina tworzy obok fut. na bo także fut. na -am, tak i w iryjskiem tylko denominativa i inne typy słów (por. starołac. audibo) na -i tworzą fut. na b; natomiast obcą jest ta fromacja futuri słowom prymarnym, analogicznym do łacińskiego capio etc. Tej zgodności jest za dużo przykładów, by ją można tłumaczyć przypadkiem.

Czy i w zakresie nomen występuje kontrast dwóch grup: iryjsko-latyńskiej i osko-umbryckiej? Trudno tu orzec coś pewnego wobec tego, że języki brytańskie zatraciły fleksję tak, że najwyżej w plur. zachowały cechy dawnych różnic tematów. W grę mógłby tu wchodzić chyba tylko stosunek latyńsko-iryjskiego o do osko-umbryckiego oi; ale kwestję kontrastu tych końcówek mogłoby wyjaśnić tylko istnienie takichże datiwów, na -oi w grupie brytańskiej. W tej samej niepewności znajdujemy się wobec końcówki i, służącej do tworzenia gen. O — tematów tylko w jęz. łac. i celtyckich, naprzeciw której stoi osko-umbrycka końcówka -eis.

I w dziedzinie głosowni rozchodzi się nam o to, czy poza ogromnie licznemi i ważnemi wspólnościami, które wytworzył język iryjski wraz z brytańskimi w długim okresie pra-celtyckim, i czy poza zgodnościami, wytworzonemi przez łacinę i sabelszczyznę od początku epoki pra-italskiej, nie przebijają pewne rysy starszej epoki, któreby wskazywały na związek jęz. iryjskiego z łaciną i któreby wykazywały, iż oba ostatnie języki stanowią kontrast do grupy osko-umbryckiej.

Owóż jako pierwszy rys wspólny rzuca się w oczy wspólne łacinie i język. iryjskiemu zastępowanie zgłosko-twórczych dźwięków: n, m. W obu językach dźwięki te przynajmniej przed konsonantami przeszły na en, em, natomiast języki brytańskie przetworzyły je na an, am. Co do grupy osko-umbryckiej, głosi wprawdzie teorja, że i ta grupa wykazuje tu zgodnie z łaciną en, em, ale teorja ta — przynajmniej o ile chodzi o nagłos — nie dopisuje.

Przytoczywszy szereg przykładów, dochodzi Walde do rezultatu, że n, m przed konsonantami przeszło w jęz. iryjskim zgodnie z łaciną naprzód na en, em; dopiero gdy nastała epoka pra-celtycka i nazalne zakończenie przed spizantyzującemi się tenues lub m tak jak przed s, i, u wywołane zostało przez osłabienie, a dźwięk e przed en, em znazalizował się, z tą chwilą nazalizacja wywołała dalsze przejście e na a.

Osko-umbryckie przekształcenie indoeuropejskiego n, m na nagłosowe an, am ale śródgłosowe en, em pokrywa się z brytańskiem przekształceniem tych dźwięków na nagłosowe i śródgłosowe an, am. Ta częściowa tylko zgodność między grupą brytańsko-gallicką i osko-umbrycką utwierdza nas w przekonaniu, że nie jesteśmy uprawnieni do wywodzenia języków brytańskich i sabelskich z podobnie jednolitego indoeuropejskiego obszaru językowego tak jak z drugiej strony mamy pełne prawo uważać łacinę i język iryjski za odgałęzienia jednolitego początkowo obszaru językowego. Podczas gdy język iryjski i łacina przez wytworzenie deponentis na r wyszły p o z a najstarszy stan posiadania, to języki brytańskie i grupa osko-umbrycka w okresie przed-italskim wykazują wspólność jedynie w tym kierunku, że starszy stan zachowały niezmieniony. Wspólność zaś, polegająca na zachowaniu dawnego stanu posiadania, nie upoważnia jeszcze do wniosku, że dwa języki także wspólnie się rozwijały. Na ten ostatni wniosek natomiast pozwala zgodność w nowotworach. I tak biegły dalej obok siebie język iryjski i łacina w nowotworze, jakim jest futurum na b, podczas gdy języki brytańskie i sabelskie mogą się tu wykazać tylko n e g a t y w n ą wspólnością, mianowicie tem, że tego nowotworu, który powstał na starym obszarze gelo-latyńskim, n i e znają, p o z y t y w n i e zaś tj. w wyrażaniu futuri kroczą drogami odmiennemi. A wobec tego niema w tem nic nadzwyczajnego, że gdy język iryjski i łacina w przekształceniu indoeurop. n, m na en, em dokładnie się nakrywają, to równocześnie istnieje wprawdzie podobieństwo między językami brytańskimi i grupą osko-umbrycką co do an ale tylko w nagłosie; w śródgłosie pojawiło się wprawdzie zrazu zgodnie en, ale to dało następnie w językach brytańskich an a w oszczyznie en.

Uzasadniając w dalszym ciągu swoją hipotezę, przechodzi Walde do historji rozwoju labio-welarnych w językach celtyckich i italskich, którą traktuje bardzo szczegółowo. Na tych wywodach kończy autor swą interesującą broszurę.

Tak się przedstawia w najogólniejszym zarysie hipoteza Waldego, która jest właściwie dalszym ciągiem, szerszem rozprowadzeniem, uzupełnieniem i częściową modyfikacją istniejących w tej kwestji zapatrywań. Brugmann, który w sprawie tej hipotezy zabrał głos na łamach „Berl. phil. Wochenschr." (Nr. 49 z 1917), odnosi się do niej sceptycznie. Poważne wątpliwości budzi w nim zarówno porządek chronologiczny zmian językowych jak i kwestja przedhistorycznych wędrówek na południe. Konkluduje Brugmann tem, że materjał dowodowy, który przedkłada Walde, jest jeszcze za szczupły, aby można mieć istotną podstawę do wysnuwania tak doniosłych wniosków, jakie wysnuwa jego rozprawa.

*Lwów* *Franciszek Smolka.*

# RUCH FILOLOGICZNY W POLSCE

## (1919—1921)

Szkolnictwo polskie średnie stoi pod znakiem stanowczej walki z filologją klasyczną w szkole. Wywołała tę walkę — to trzeba stwierdzić i o tem pamiętać — nie potrzeba zmiany odczuwana przez społeczeństwo, ale zamiary jednostek, które nie uznając czy niedoceniając znaczenia filologji klasycznej w wykształceniu szkolnem skorzystały ze zmiany stosunków na wszelkich polach naszego życia społecznego i przeprowadziły swoje poglądy anty-filologiczne. Z szeregu szkół usunięto naukę filologji klasycznej, nie dając w zamian za to nic pozytywnego, równoznacznego. W części szkół „zreformowano" naukę filologji wbrew wynikom, jakie dało doświadczenie. Zburzono gmach, bo burzyć łatwo; jako ekwiwalent dano szumnie brzmiące hasła... A jaki z tego wynik? Już dziś widać obniżenie poziomu nauki w szkole; za parę lat — obym był fałszywym prorokiem — będzie jeszcze gorzej. Bo szkoły nie reformuje się na wiecach lub zjazdach wiecowych. Protesty uniwersytetów i towarzystw kulturalnych minęły bez echa...

Więcej pocieszający widok daje filologja klasyczna w uniwersytetach. Seminarja filologiczne prawie puste w czasie wojny zapełniają się powoli chętnymi do pracy kandydatami; liczba przedstawicieli filologji w uniwersytetach wzrasta: w Krakowie prof. Morawski, Sternbach, Sinko, Bieńkowski (arch. klas.), Rozwadowski (językoznawstwo), dr. Wałek (hist. star.); we Lwowie prof. Witkowski, Kowalski, Ganszyniec, Bulanda (arch. klas.), Gawroński (językoznawstwo), Chyliński (hist. star.); w Warszawie prof. Zieliński, Przychocki; w Wilnie prof. Bogucki, Oko; w Poznaniu prof. Klinger, Hammer, Sajdak, Piotrowicz (hist. star.), Rudnicki (językoznawstwo), Śmieszek (sanskryt); w Lublinie prof. Srebrny, Krokiewicz. Pozatem szereg dzielnych pracowników po gimnazjach, szczególnie w Krakowie, Lwowie i Poznaniu. Mimo niezwykle wysokich kosztów druku praca naukowa i ruch wydawniczy widoczny. Oto przegląd najważniejszych prac z ostatnich trzech lat:

K. Morawski, Od Augusta do czasów Hadrjana. Kraków 1919. Str. 286.

— : Schyłek literatury rzymskiej w drugim i trzecim wieku po Chr. Kraków 1921. Str. 184. Nakładem Akad. Umiej.

Rozmiarami i znaczeniem swojem te dwie książki idą na plan pierwszy. Każdy filolog je zna, więc mówić o nich nie będę. Wspomnę tylko, że autor pracuje nad tomem ósmym (wiek IV); po jego wydaniu będziemy mieli historję literatury rzymskiej ujęciem i oryginalnością jedyną w literaturze świata.

Kazimierz Morawski, Rzym, portrety i szkice. Kraków 1921. Str. 297. Bibl. Historyczna Krakowskiej Ski wydawniczej.

Mamy tu zebrane (szkoda, że nie podano, gdzie i kiedy najprzód wydane) monografje cesarzy Tyberjusza, Klaudjusza, Hadrjana i Juljana Apostaty; dalej rozprawy: „Romans z czasów Nerona", „Rzymianie i Germanie z epoki schyłku państwa rzymskiego", „Głos żywy i słowo nieżywe w starożytnym i dzisiejszym świecie", „Modlitwa w starożytnym Rzymie". Te „portrety i szkice" znają dobrze filolodzy. A inni? — Kto w krótkim czasie chce poznać, czem był Rzym dla świata i jego cywilizacji; kto chce widzieć tego Rzymu przepiękne i przebrzydkie strony; kto chce doznać wrażeń cudownych, jakie daje czytanie klasycznej polskiej prozy; kto chce wreszcie podumać nad zmiennością historji — ten niech czyta „Rzym".

* * *

W petersburskim Uniwersytecie i Instytucie historyczno-filologicznym działał przez długie lata prof. Tadeusz Zieliński. W życiu politycznem udziału nie brał, ale przy każdej sposobności w życiu kulturalnem jako Polak występował. Polscy filolodzy, którym stosunki kazały studjować i pracować w rosyjskich uniwersytetach, mieli w prof. Zielińskim

serdecznego opiekuna i przyjaciela. Jako filolog znany był nie tylko w Rosji. Najlepsza w literaturze światowej książka o Cyceronie to monografja prof. Zielińskiego napisana po niemiecku p. t. Cicero im Wandel der Jahrhunderte (I wyd. 1897; III wyd. w r. 1912, str. 371). Tu Zieliński pokazał, jak pojmować trzeba działalność literacką pojedyńczych pionierów kultury starożytnej. Nie patrzeć na nich z ciasnego koła studjów specjalnych, ale starać się zrozumieć ich na ogólnem tle przestrzeni i czasu. Na to jednak trzeba mieć tak imponującą erudycję, takie odczucie starożytnego świata i tak szeroki punkt patrzenia na kulturę światową, jak je posiada prof. Zieliński. Jeden z filologów może z nim się mierzyć na tem polu, a jest nim także polak, prof. K. Morawski. Jego II-gi tom literatury rzymskiej, to druga najlepsza książka o Cyceronie. Przyznają to — nawet niemcy.

Za tym wzorem poszli niemieccy filolodzy za inicjatywą pokrewnego Zielińskiemu duchem prof. uniw. w Monachium Ottona Crusiusa i założyli wydawnictwo mające na celu szerszemu społeczeństwu wykazać, na czem polegał wpływ starożytności klasycznej na późniejsze pokolenia. Tytuł wydawnictwa: Das Erbe der Alten. Schriften über Wesen und Wirkung der Antike (Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung in Leipzig od r. 1910), a wydawcami: O. Crusius, O. Immisch i Tadeusz Zieliński. Dotąd wyszło tomów 14 (I serja 9 tomów, II s. 5 tomów).

Pomijam inne dzieła Zielińskiego pisane po niemiecku jako dobrze znane filologom, np. Die Gliederung der altattischen Komoedie, Leipzig 1885, str. 400; — Die Behandlung gleichzeitiger Ereignisse im antiken Epos (Philol. Suppl. 8 (1901) str. 405—449); — Das Clauselgesetz in Ciceros Reden. Grundzüge einer oratorischen Rhythmik. (Philol. Suppl. 9 (1904) str. 589—844); — Das Ausleben des Clauselgesetzes in der römischen Kunstprosa (Philol. Suppl. 10 (1910) str. 429—466); — Der constructive Rhythmus in Ciceros Reden. Der oratorischen Rhythmik zweiter Teil (Philol. Suppl. 13 (1914) I. str. 292) i inne mniejsze. Pragnę zwrócić uwagę na książki pisane po rosyjsku i nieznane szerszemu ogółowi filologów polskich.

Bardzo czytaną w Rosji książką były trzy jego tomy „Z życia idei". Jest to zbiór artykułów pisanych do miesięczników rosyjskich. Omawia w nich autor nowe zjawiska literackie na Zachodzie. Daje mu to sposobność, że kwestję daną przedstawia ze swego punktu widzenia i rozstrzyga samodzielnie.

I tak w I. tomie omawia odkrycia egipskie: Bakchylidesa, Menandra, Herodasa mimijambów, Euripidesa Hypsipile itp. Omawiając Oresteję Ajschylosa podkreśla ideę usprawiedliwienia moralnego. Z okazji nowego wydania J. Wissowy Römische Religion pisze o religji rzymskiej. To co u Wissowy wygląda jak sumienny zbiór szczegółów, jest w przedstawieniu Zielińskiego najzwyklejszym rozwojem pojęć religijnych wśród społeczeństwa także rozwijającego się po linijach naprawdę tak prostych i naturalnych, że ich zapomnieć niepodobna.

Tom II to „Antyczność a my" (nie „Starożytność antyczna...."). W tłumaczeniach obcych (Die Antike und wir — 3 wydania już, I w r. 1905) opuszczona jest część polemiczna jako nie aktualna dla zagranicy. Przeciwnicy klasycznego wykształcenia dostają tu szalone cięgi — bo Zieliński to krytyk zjadliwy i szermierz na słowa nie byle jaki.

Tom III to „Współzawodnicy chrześcijaństwa". Już starożytne społeczeństwo nie było jednolite w wierzeniach religijnych — najrozmaitsze prądy religijne nurtowały w jego myślach. Jedną z tych postaci religji starożytnej jest chrześcijaństwo, które korzeniami swemi głębiej i szerzej tkwi w religji pogańskiej aniżeli w Starym Testamencie. Te równoległe prądy, analogiczne czasem a nawet treścią, oświetla pięknie prof. Zieliński.

Już w czasie wojny wyszedł I. tom literatury greckiej prof. Zielińskiego. Na ogólnem tle całej kultury daje nam zarys klasycznej literatury greckiej.

Dla uczniów szkół średnich napisał dwutomową historję kultury starożytnej p. t. Grecja i Rzym. (Przekład polski tego dzieła w druku).

W literaturze rosyjskiej znany jest prof. Zieliński jako doskonały tłumacz. Jego tłumaczenie mów Cycerona (2 tomy) ze wstępem do każdej mowy to arcydzieło w swoim rodzaju.

Zieliński tłumaczył także Sofoklesa w 3 tomach. We wstępie do całego tłumaczenia rozprawia on o pochodzeniu i genezie tragedji. Obszerne wstępy do każdego dramatu były pierwotnie artykułami do miesięczników rosyjskich. Genezę dramatu i jego psychologiczny rozwój przedstawiono tu w nadzwyczaj subtelny sposób. W III. t. przetłumaczono i omówiono fragmenta dramatów Sofoklesa (Ichneutai także), podano ich rekonstrukcję. Zmysł poetycki prof. Zielińskiego i wiedza filologiczna odbyły tu prawdziwy popis.

Kiedy umarł Innocenty Annienskij i pozostawił w rękopisie tłumaczenie Euripidesa, rosyjski świat literacki wskazał jednomyślnie na Zielińskiego jako takiego, który zająć się powinien wydaniem tego tłumaczenia. Zieliński podjął się trudu, tłumaczenie zrewidował, napisał wstępy i objaśnienia. Wydawnictwo było obliczone na 6 tomów; wyszło 2 tomy — resztą zajęła się rewolucja.

Gdy w r. 1920 prof. Zieliński przyjął zaproszenie na Uniwersytet Warszawski i zaczął wykładać, wśród filologów warszawskich powstała myśl przełożenia na język polski jego dzieł filologicznych pisanych po rosyjsku. Dotychczas przetłumaczono następujące książki:

Tad. Zieliński, Starożytność antyczna a wykształcenie klasyczne. Wyd. II. Zamość 1920. Z. Pomarański i Ska.

Autor broni szkoły klasycznej, udowadnia, że antyk był tym żyznym gruntem, na którym wyrosła kultura europejska. W szkole zaś „przedmioty klasyczne zawierają w sobie jakąś siłę, która czyni je narzędziem pedagogicznem nie do zastąpienia".

— : Rzym i jego religja. Zamość 1920. Str. 116. Z. Pomarański i Ska.

Powód do nakreślenia tego zarysu religji rzymskiej dała znakomita książka J. Wissowy: Religion und Kultus der Römer, Monachjum 1902 (II. wyd. 1912). Stojąc na stanowisku więcej historyczno-filozoficznem i ogólno-religijnem aniżeli badacz niemiecki oświetla z tego punktu widzenia prof. Zieliński istotę religji rzymskiej zarówno w jej wewnętrznem jestestwie jak w jej zewnętrznych przejawach, dalej kierunki jej rozwoju historycznego aż do tego momentu, w którym zlała się ona z chrześcijaństwem. Autor podkreśla w rozwoju rzymskiej religji te jej strony, które ją zbliżają ku chrześcijaństwu, wskazuje na te pierwiastki w pogańskiej religji starego Rzymu, które szły na spotkanie chrześcijaństwa, przygotowując umysły Rzymian do jego przyjęcia — dlatego jego książka jest bardzo ciekawa tem więcej, że interesujące wywody jego oparte na bardzo szerokiem oczytaniu w literaturze religjoznawczej mają podstawę czysto naukową.

— : Piękna Helena. Studjum z cyklu: Współzawodnicy chrześcijaństwa. Zamość 1920. Str. 45. Z. Pomarański i Ska.

— : Hermes Trismegistos. Studjum z cyklu: Współzawodnicy chrześcijaństwa. Zamość 1920. Str. 89. Z. Pomarański i Ska.

Pobudką do napisania tej książki (w języku rosyjskim) była praca Reitzensteina (prof. filologji w Getyndze) p. t. Poimandres (Lipsk 1904), który pochodzenie nauk hermetycznych wyprowadza z Egiptu. Prof. Zieliński po przedstawieniu istoty (kult Hermesa) oraz rozwoju hermetyzmu i stosunku jego do religji chrześcijańskiej zwalcza tezę Reitzensteina i „w przeciwieństwie do niego, stara się zwrócić Helladzie to dziecię, które przez nią było urodzone i mimo wszelkie egipskie maski, zachowało w obliczu charakter jej aż do końca. Taki był cel niniejszej rozprawy; cel drugi polegał na tem, ażeby zapoznać i nasz ogół, wrażliwy na zagadnienia religijno-historyczne, z ideą religijną, która dwukrotnie, w obu rozstrzygających epokach dziejów wszechświatowych stawała się przystanią zbawienia dla targanej zwątpieniami duszy ludzkiej". Str. 89.

— : Religja starożytnej Grecji. Z upoważnienia autora przełożył Stefan Srebrny, prof. Uniw. Lubelskiego. Warszawa 1921.

— : Chrześcijaństwo starożytne a filozofja rzymska. Szkic z cyklu: „Współzawodnicy chrześcijaństwa". Zamość 1921. Str. 32. Z Pomarański i Ska.

W bardzo interesujący sposób udowadnia autor, jak dalece filozofja Cycerona wpłynęła na chrześcijaństwo (Minucjusz Felix, Laktancjusz, Augustyn, Ambrozjusz).

Oprócz wymienionych wyszły jeszcze w przekładzie polskim następujące rozprawy prof. Zielińskiego, których nie miałem jeszcze sposobności poznać (wszystkie nakładem Z. Pomarańskiego i Ski w Zamościu):

Wygasła umiejętność, 1921.
Humanizm antyczny, 1921.
Zmartwychwstali poeci, 1921.
Pierwszy koniec świata, 1921.
Nietzsche a świat antyczny, 1921.
Rodowód komedji, 1921.
Tragedja wiary, 1921. (Inne wydawnictwa w przygotowaniu.)

W początkowych tłumaczeniach forma języka polskiego była trochę zaniedbana. Zwracano na to w recenzjach uwagę. W dalszych tłumaczeniach język polski jest daleko lepszy. Tłumaczom i wydawcom dzięki za to, że szerszym kołom uprzystępnili dzieła jednego z najznakomitszych polskich filologów. Popularność filologji, zrozumienie dla niej, a przez to jej wpływ na społeczeństwo wzmoże się znacznie.

* * *

Na takiej samej placówce jak prof. Zieliński w Petersburgu (Instytut historyczno-filologiczny) działał w Nieżynie wykładając równocześnie w Uniwersytecie w Kijowie prof. Witold Klinger. Zanadto dużo pracował dla sprawy polskiej, by po klęsce pod Kijowem w r. 1920 mógł tam dłużej bezpiecznie zostać. Ratując więc życie opuszcza rodzinę i warsztat pracy i uchodzi na zachód do stron ojczystych (Ojciec pochodził z okolicy Poznania). Z trzech zaproszeń (do Lwowa, Warszawy i Poznania) przyjmuje zaproszenie na Uniwersytet Poznański i tu mimo trosk serdecznych, co dzieje się z najbliższymi mu w Kijowie, rozpoczyna bardzo intenzywną pracę pedagogiczną i naukową. Oprócz rozpraw w Eos (w t. XXIII i XXIV) ogłasza pracę:

Z motywów wędrownych pochodzenia klasycznego. Serja I. Poznań 1921. Str. 60. Prace naukowe Uniw. Poznań. Sekcja humanist. Nr. 5.

Zajmuje się tu autor dwiema bajkami: o maleńkim ptaszku, który wyżej wyleciał niż orzeł a to dzięki temu, że ukrył się pod skrzydłem orła, a gdy ten był już zmęczony, wyleciał ponad niego; i o żuku gnojaku prześladującym orła tak dalece, iż sam Zeus musiał go wziąć w obronę. Prof. Klinger uzupełnia te bajki na podstawie najrozmaitszych podań i śledzi ich losy i wędrówki po najrozmaitszych krajach. Tu jego wszechstronne oczytanie folklorystyczne znajduje prawdziwe pole popisu.

W drugiej części pracy omawia autor legendy, które objaśniają rozmaitość charakterów kobiet pochodzeniem od rozmaitych zwierząt: niewiasty pracowite pochodzą od pszczoły, lubiące się kłócić od psa, niechlujne od świni itd. Wszystkie rozgałęzienia tych legend w Europie i poza Europą zbiera autor, porównuje i dochodzi do konkluzji, że wspólne ich źródło to satyra Symonidesa z Amorgos.

* * *

Ludwik Ćwikliński, O wawrzynie doktorskim i poetyckim Klemensa Janickiego. W Krakowie 1919. Str. 38. Akad Umiej. Wydz. filol. Rozpr. T. 58. Nr. 6.

— : O przechowanym w zbiorze pism Ksenofontowych traktacie o dochodach (Πόροι ἢ περὶ πρόσοδων). W Krakowie 1921. Str. 61. Pol Akad. Umiej. Wydz. filol. Rozpr. T. LX. Nr. 3.

Poddawszy całe dziełko dokładnej analizie rozpatruje autor sprawę jego autorstwa i wydania i dochodzi do wniosku, iż autorem broszury jest Ksenofont, a sprzeczności w przechowanej redakcji dziełka powstały przez dodatki późniejsze po śmierci Ksenofonta. Rozprawa jasno i gruntownie

ujęta, przeprowadzona z bystrym sądem i młodzieńczą skrupulatnością jest nowym wawrzynem do wieńca zasług filologicznych autora znanych studjów o Tucydydesie (Quaestiones de tempore quo Thucydides priorem historiae partem composuerit. Diss. 1873. — Ueber die Entstehungsweise des II. Teiles der Thucydideischen Geschichte, 1877. — Opis zarazy ateńskiej w dziele Tukidydesa, 1892...).

Stanisław Witkowski, Lekarz Mikołaj z Polski, nowoodkryty pisarz łaciński XIII. wieku. W Krakowie 1919. Str. 38. Akad. Umiej. Wydz. filol. Rozpr. T. 58. Nr. 4.

Ryszard Ganszyniec, Brata Mikołaja z Polski pisma lekarskie. Wydał i objaśnił... Poznań 1920. Str. 236. Prace nauk. Uniw. Pozn. Sekcja human. Nr. 2.

Jest wielką zasługą profesora Witkowskiego, że pierwszy w Polsce z naukowego punktu widzenia zwrócił uwagę na osobę i pisma lekarza znanego pod nazwiskiem Mikołaja z Polski. Pismami Mikołaja zajął się prof. Ganszyniec i wydał Antipocrasa, Experimenta i Chirurgję, po części wydane już przez Johnssona, Sudhoffa i Dielsa. Prof. Ganszyniec dodaje (do Antipocrasa i Experimentów) tłumaczenie polskie i obszerny komentarz. W ten sposób filologja polska spłaciła w części dług wobec Mikołaja z Polski.

Gustaw Przychocki, Grób Owidjusza w Polsce. Warszawa 1920. Str. 15. Prace Tow. Nauk. Warsz. Wydz. I. Nr. 8.

Popularność Owidjusza w Polsce podsycała legenda o węzłach, które rzekomo Owidjusza łączyły z Polakami. Ponieważ w miejscu wygnania Owidjusza nad morzem Czarnem, w Tomi i jego okolicach, mieszkał szczep, zwany także niekiedy Sarmatami, a Sarmatów uważano za przodków Polaków, wysnuwano stąd wnioski, że Owidjusz obcując z sąsiadami wyuczył się polskiego języka i w Polsce grób znalazł.

Wszystkie te wiadomości i podania o miejscu zgonu i grobie Owidjusza datują się z czasów od Swetonjusza aż prawie do XIX wieku, a przedewszystkiem najczęściej z XVI wieku, wskutek rozpowszechnianej podówczas wieści — pochodzącej ze źródeł niemieckich — o znalezieniu grobu Owidjusza z epigramem nagrobkowym w miejscowości półn.-zach. Węgier, zwanej Szombathely.

Prof. Przychocki usiłuje wykazać, że wspomniany grób — o ile wogóle istniał, — był jedynie kenotaphium i że odnośny epigram nagrobkowy pochodzi nie z Szombathely lecz z Polski. Mianowicie niemiec Wawrzyniec Müller, przebywający jako poseł na dworze Stefana Batorego, podaje w swych pamiętnikach, że wtedy na Ukrainie żył szlachcic Wojnowski, który odnalazł „niedaleko od Morza Czarnego" „prawdziwy grób Owidjusza" z takim samym epigramem jak w Szombathely. Müller odwiedzając Wojnowskiego w r. 1581 widział ten grób i czytał epigram.

Otóż zdaniem autora Wojnowski, typ prawdziwego ówczesnego humanisty i łacińskiego poety, sam wystawił ów „grób" Owidjuszowi i sam ułożył wspomniany epigram nagrobkowy, który za pośrednictwem jego wielbiciela wkrótce potem rozpowszechniono w dziełach niemieckich, odnosząc go mylnie do grobu ze Szombathely.

Umiejscowienie grobu Owidjusza w Polsce (od XVI w.) stoi w związku z ówczesnem utożsamianiem Sarmatów z Polakami i płynącem stąd mniemaniem, że Owidjusz podczas wygnania nad Morzem Czarnem stał się polskim poetą, „bo się nauczył mówić po sarmacku" a nawet po getycku napisał jakiś utwór i że pochowano go w Polsce. Stąd pochodzą różne miejscowe podania o grobie Owidjusza na obszarach dawnej Polski. — Cała praca wykonana z wzorową akribją nawet w drobiazgach jest cennym bardzo przyczynkiem do historji Owidjusza w Polsce, którą prof. Przychocki — śmiemy mieć nadzieję — wnet nas obdarzy.

Tadeusz Sinko, Dante o języku włoskim. Odczyt wygłoszony w Krakowie 16. lutego 1921 w Cyklu wykładów Dantejskich, urządzonym przez „Powszechne Wykłady Uniw." (Nowy Przegląd literatury i sztuki, kwiecień 1921).

Po zajmującym wstępie o języku literackim i ludowym w starożytności klasycznej objaśnia autor bardzo gruntownie te rozdziały z Dantejskiej Biesiady (Il Convivio), w których poeta usprawiedliwia się z użycia w tym komentarzu do swych kancon języka pospolitego (volgare) zamiast łaciny. Nie tylko dantolodzy ale i filolodzy zwykli przeczytają z zainteresowaniem i pożytkiem wszechstronne uwagi prof. Sinki o poglądach Dantego na język ludowy.

Seweryn Hammer, O wpływie tragedji Euripidesa „Hippolytos" na poezję hellenistyczną. Poznań 1921. Str. 83. Pozn. Tow. P. N. Prace Komisji filologicznej T. I Zesz. 1.

Prof. Hammer pracując nad techniką opowieści Apulejusza, zmuszony był badać strukturę romansu greckiego i erotycznej poezji grecko-rzymskiej. Zajęła go specjalnie pierwsza grecka tragedja miłości, jej wpływ na literaturę powszechną, i tak powstała praca o „Hippolytosie", filologicznie bardzo subtelna, na ogół bardzo zajmująca tem więcej, że autor rozszerzył znacznie ramy tematu i omówił w dodatku wpływ Hippolita na literaturę europejską (Szekspir, Kochanowski, Szymonowicz).

Ludwik Piotrowicz, Plutarch a Appjan. Studja źródłowe do historji Rzymu w epoce rewolucji. Okres I (133—70). Poznań 1921. Str. 183. Prace naukowe Uniw. Pozn. Sekcja humanist. Nr. 6.

Łacińskich źródeł do dziejów rzymskich w epoce rewolucji nie brak. Z greckich źródeł dużo zaginęło; z zachowanych najważniejsi są: Plutarch i Appjan. Stwierdzenie, które warstwy u tych historyków bezwzględnie pewnie dadzą się sprowadzić do wspólnego źródła; określenie charakteru tego wspólnego źródła; wykazanie odchylenia jednego autora od drugiego i wyszukanie powodów — to zadanie autora. Na razie wykazuje autor, że tym wspólnym pisarzem był historyk grecki nie łaciński; nie był nim Poseidonios. Odpowiedź na pytanie, kto mógł nim być, zastrzega sobie autor na później po zbadaniu źródeł do dalszych okresów rzeczypospolitej rzymskiej. — Rzecz wykonana z wielkim nakładem pracy, metodą filologiczną, z ostrożnością historyka; znać, że autor jest uczniem krakowskiej szkoły filologicznej i berlińskiej Ed. Meyera.

Franciszek Smolka, Szkolnictwo greckie w starożytnym Egipcie. (W świetle papirusów, tabliczek i skorupek.) We Lwowie 1921. Str. 184. Książnica Polska T. N. S. W.

Książka jest owocem studjów w Paryżu i w Wiedniu. Na podstawie wszystkich dostępnych dokumentów i opracowań przedstawił tu autor szkołę grecko-rzymską w Egipcie starożytnym. Każdy interesujący się szkolnictwem przeczyta książkę z zajęciem i wdzięczny będzie autorowi za dużo rzetelnej pracy, jaką w nią włożył. Należy żywić nadzieję, że prace nad papirusami tak zaszczytnie w Polsce reprezentowane przez prof. Witkowskiego, teraz ożywią się znacznie.

Antoni Danysz, Studja z dziejów wychowania w Polsce. W Krakowie 1921. Str. 378. Prace monograficzne z dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce.

Filolog z powołania (uczeń Hertza, Rossbacha, Curtiusa, Ritschla i Foerstera, któremu dedykował rozprawę doktorską p. t.: De scriptorum imprimis poetarum Romanorum studiis Catullianis, Vratislaviae 1876) daje nam tu Nestor i twórca polskiej pedagogiki zbiór swych studjów odnoszących się do dziejów wychowania w Polsce w w. XVI—XVIII. A ponieważ wtedy filologja walną odgrywała rolę w wychowaniu, więc też o jej znaczeniu często mówi autor. Każdy pedagog a przedewszystkiem filolog znajdzie w książce dużo cennych uwag, mających znaczenie na dzisiaj dla tworzącej się szkoły „polskiej".

Jakób Handel, Problem rodzaju gramatycznego. W Krakowie 1921. Str. 62. Prace Komisji językowej Pol. Akad. Umiej. Nr. 2.

Uczeń prof. Witkowskiego i Blatta znany już z kilku prac zastanawia się nad problemem należącym bezsprzecznie do najtrudniejszych zagadnień językoznawstwa. Omówiwszy ważniejsze teorje w tym kierunku (Grimma, Brugmanna) daje historję problemu przed Grimmem, przeprowa-

dza krytykę późniejszych poglądów, zatrzymując się dłużej przy teorii Wundta. W zakończeniu stara się teorje te pogodzić, dając im obszerniejsze tło językowe. — Praca świadczy chlubnie o szkole, z której autor wyszedł, i o jego zdolności w przeprowadzaniu problemów gramatycznych.

*

Georgius Kowalski, De Plutarchi scriptorum iuvenilium colore rhetorico. Cracoviae 1918. Str. 276. Archiwum filol. Akad. Umiej. Nr. 2.

Kto czytał uważnie Życiorysy i Moralia Plutarcha, ten zauważył, że jest pewna różnica w języku obu tych zbiorków. Tak samo znaczna różnica widoczna jest w języku niektórych traktatów w Moralia. Szczególnie wpływ retoryki widoczny jest bardzo w młodzieńczych pismach (De fortuna Romanorum — De Alexandri Magni fortuna aut virtute — De gloria Atheniensium — Aquane an ignis utilior — De sollertia animalium — Bruta ratione uti — De usu carnium). Jak daleko ten wpływ retorów sięgał, nie było ustalonem. Żmudnej pracy podjął się młodziutki wtedy dr. philos. Kowalski (dziś prof. w Uniw. Jana Kazimierza) i wykazał, jaką rolę odgrywają w tych pismach figury retoryczne, o ile język Plutarcha był pod wpływem retoryki i sofistów. Wykazał to autor ad oculos sumiennie i z podziwu godną akribją. Praca jego to jedna z najlepszych (a jest ich niewiele) książek o Plutarchu, która i za granicą zyskała dla autora uznanie wielkie i imię wytrawnego filologa.

R. Ganszyniec, De Agathodaemone. Warszawa 1919. Str. 64. Prace Tow. Nauk. Warszaw. Wydział II. Nr. 17.

Autor rozprawia o imionach i wyrażeniach takich jak Ἀγαθοδαίμων' Ἀγαθὸς δαίμων, ἀγαθοῦ δαίμονος; dalej o Agathodemonie jako o bóstwie, o wzmiankach o nim w literaturze egipskiej i magicznej.

Clementis Boncovii, Germania sive de Germanorum qui nunc sunt belli gerendi rationibus moribusque barbaris. Cracoviae 1919. Str. 57. Gebethner et Socii.

Znany badacz pomników Krakowa i członek palestry krakowskiej dr. Klem. Bąkowski opisał stylem Cezara w trzech księgach podzielonych na rozdziały barbarzyństwa wojenne niemców, jakich dopuszczali się na ziemiach polskich. Cel broszurki autor sam zaznaczył na wstępie: „Hoc autem munus iustitiae existimo, ut omnes populi turpitudinem commissorum scelerum cognoscant, sortem vexatorum deplorent, vindictam et satisfactionem eis tribuant". Książeczka pisana stylem na ogół poprawnym jest z pewnością co do formy swojej unikatem w literaturze ostatniej wojny, a pozostanie strasznym dokumentem „kultury" niemieckiej.

Severinus Hammer, Neograeca. Posnaniae 1920. Str. 31. Prace nauk. Uniw. Pozn. — Sekcja humanist. Nr. 3.

Praca ta jest uzupełnieniem rozprawy drukowanej w „Eos" (XXII za rok 1917) pt.: De rerum naturae sensu apud poetas medii aevi Graecobarbaros. Stanowi jednak sama dla siebie pewną całość. Przechodzi tu autor najważniejsze płody poetów greckich w 16. i 17. wieku, pisane w narzeczu wulgarnem na wyspie Krecie. Ta literatura kreteńska doszła do pewnego rozkwitu w tym czasie, zachowała pewne odrębności dialektyczne w języku, a wiele cech wspólnych w motywach utworów, których autorowie występujący po sobie w krótkich odstępach czasu, czerpali ze swych poprzedników. Oczywiście głównem i wspólnem ich źródłem była literatura włoska, podobnie jak w 14. w. poeci ludowych liryków szli za wzorami francuskimi. Źródła te autor przytacza krótko, bo głównym celem rozprawy jego jest zwrócenie uwagi na pewne walory artystyczne tych poematów pisanych przez poetów ludowych. Najważniejszym z tych poematów i najbardziej popularnym do dziś w Grecji jest poemat epiczny pt. Erotokritos, którego autor Cornaro, zgrecyzowany włoch z możnej rodziny, żył w w. 16-tym. Autor ilustruje i podkreśla wartość poetycką tego utworu bogato cytowanymi przykładami pięknych porównań, metafor itd., które podaje przeważnie w tłumaczeniu łacińskiem ze względu na filologów klasycznych.

dla których gwara kreteńska nastręczałaby pewne trudności w zrozumieniu poematu. Skrzętnie wydobywa motywy ludowe i szuka ich odpowiedników w danej poezji, zwłaszcza hellenistycznej, z której właśnie wypłynęła późniejsza wulgarno-grecka poezja. Nie pomija też poezji hebrajskiej, gdyż jak wiadomo, Septuaginta i Nowy Testament były dla tych poetów kopalnią języka poetyckiego. Omawia następnie krótko jedną tragedję, wzorowaną na włoskich źródłach, tj. Erophilę. Jej autor widocznie czerpał z Erotokrita, gdyż pełno tu motywów wspólnych. — Następnie podaje obszerną analizę dwóch „zejść do Hadesu" (κατάβασις), z których jedno napisane jest w duchu czysto teologicznym, drugie — o znacznej wartości poetyckiej — w duchu przekonań ludowych. Autor uprawdopodabnia postawioną przez siebie tezę, że owa ludowa katabasis jest rodzajem repliki na ową kanoniczną katabasis. Wreszcie przychodzi kolej na piękny utwór bukoliczny p. t. „Piękna pasterka". Utwór ten ze słodkawo-sielankową poezją nie ma, zdaniem autora, żadnego związku. Poeta (Drimytikos) czerpie tylko z motywów ludowych i stąd też sielanka ta wykazuje wszędzie tony na wskroś szczere, ludowe. Niekiedy zaś poeta motywy ludowe przekształca artystycznie i wzbija się na wyżynę prawdziwej poezji. Cechą tych wszystkich poematów, pisanych przez poetów ludu, którzy byli zarazem jego mistrzami i niejako wychowawcami, jest zmysł dla piękna przyrody; jest to cecha każdej poezji ludowej. Poeci ci kreteńscy byli zarazem ostatnimi epigonami, którzy w społeczeństwo greckie nieśli pochodnię poezji i kultury. Z zajęciem Krety przez Turków nad światem greckim rozpościerają się ciemności nocy, które rozprószyć miały dopiero dzielne bandy kleftów. W ich pieśniach pobrzmiewają nieraz te same tony, które spotykamy w greckiej poezji wulgarnej wieków średnich.

Taka jest treść bardzo interesującej i bardzo cennej pracy prof. Hammera, która świadczy o niezwykle szerokiem oczytaniu autora w literaturze klasycznej, byzantyńskiej i nowo-greckiej. Podkreślić należy także metodę autora, która w niezwykle jasny sposób i drogą bardzo krótką pozwala autorowi nawet najtrudniejsze i bardzo subtelne kwestje przedstawić jasno i pewnie; a dalej język łaciński, którym autor bez trudu a po mistrzowsku włada.

Casimirus Morawski, De scriptoribus Romanis III et IV post Chr. n. saeculi observationes. W Krakowie 1921. Str. 14. Pol. Akad. Umiej. Wydz. filol. Rozpr. T. 60. Nr. 2.

Ogłasza tu prof. Morawski uwagi językowe zebrane przy lekturze autorów, o których mówi w ostatnich tomach swej literatury: Arnobiusa, Laktancjusa, Ambrosiusa, Ammiana Marcellina, Klaudjana. Język łaciński, jak zawsze, klasyczny i uwagi bystre dają zagranicy piękne świadectwo o filologji w Polsce.

Gustavus Przychocki, Ovidius graecus. Paridis epistula a Thoma Trivisano in graecum conversa. Edidit prolegomenis epilegomenis instruxit.... Cracoviae 1921. Str. 48. Archiwum filologiczne Pol. Akad. Umiej. Nr. 3.

Thomas Trivisanus humanista z drugiej połowy XVI w. przetłumaczył w greckich dystychach dosyć niedbale a czasem błędnie list Parysa do Heleny (Her. ep. XV) i wydał go w Padwie w r. 1553. Prof. Przychocki w poszukiwaniu za tem wydaniem natrafił w bibljotece watykańskiej na rękopis tłumaczenia pisany ręką Thomasa razem z tekstem łacińskim. W rozprawie swej daje autor tłumaczenie greckie Thomasa z uwagami o tłumaczu, o tekście łacińskim, jaki przepisał tłumacz, i o jego greczyźnie.

Adam Krokiewicz, T. Lucreti Cari De rerum natura l. III. Lublin 1921. Str. 80. Bibl. Uniwers. Lubelskiego. Wydział humanist. Nr. 1.

Prof. Krokiewicz daje tu do III. księgi tekst łaciński z nowemi własnemi konjekturami, aparat krytyczny i polskie tłumaczenie prozą, które świadczą pięknie o bystrym zmyśle krytycznym autora i o głębokiem wczytaniu się w trudny poemat Lukrecjusza.

R. Ganszyniec, Die biologische Grundlage der ionischen Philosophie. Archiv. f. die Gesch. der Naturwissensch. u. d. Technik. Bd. IX H. 1. (1920). Str. 19.

R. Ganszyniec. Der Ursprung der Zehngebotetafeln. Eine motivgeschichtliche Studie. Berlin 1920. Str. 30.

Sądu własnego wydać nie mogę. Interesujący się tematem znajdą ocenę w obszernej recenzi E. Kosteckiej w Przeglądzie Teologicznym III (1921) z. 1. Str. 83—91.

* * *

Platona Fajdros. Przełożył, wstępem, objaśnieniami i ilustracjami opatrzył Władysław Witwicki. Lwów 1918. Str. 189. Książnica Polska T. N. S. W.

Platona Eutyfron, Obrona Sokratesa, Kriton. Przełożył, wstępem, objaśnieniami i ilustracjami opatrzył Władysław Witwicki. Lwów-Warszawa 1920. Str. 194. Książnica Polska T. N. S. W.

Platona Hippjasz Mniejszy, Hippjasz Większy, Ijon. Przełożył, wstępem, objaśnieniami i ilustracjami opatrzył Władysław Witwicki. Lwów-Warszawa 1921. Str. 183. Książnica Polska T. N. S. W.

Platon Uczta, Dialog o miłości. Przełożył, wstępem poprzedził i objaśnieniami opatrzył Władysław Witwicki. Wyd. III. Lwów-Warszawa 1921. Str. 172. Księgarnia Polska B. Połonieckiego.

Piękną polską szatę dał dialogom Platona prof. Witwicki. Utrafił w ton Sokratesa doskonale, pod względem filologicznym przełożył wiernie, a wstępami swoimi i objaśnieniami do zrozumienia Platona i jego filozofji dopomaga walnie. Więc i filolodzy za Platona są mu wdzięczni szczerze.

Sofokles, Antygona. Przetłumaczył i opracował Kazimierz Morawski. Kraków 1920. Str. 83. Krakowska Spółka Wydawnicza. Bibljoteka Narodowa. Serja II. Nr. 1.

— : Król Edyp. Przetłumaczył i opracował Kazimierz Morawski. Kraków 1921. Str. 88. Krak. Spółka Wydawnicza. Bibljoteka Narodowa. Serja II. Nr. 5.

— : Elektra. Przetłumaczył i opracował Kazimierz Morawski. Kraków 1921. Str 87. Krak. Spółka Wydawnicza. Bibljoteka Narodowa. Serja II. Nr. 9.

Z tłumaczeń tragedyj Sofoklesa na język polski Zygmunta Węclewskiego (Poznań 1875), Kazimierza Kaszewskiego (Warszawa 1888), Kazimierza Morawskiego (Kraków 1916), to ostatnie jest najwierniejsze filologicznie i najwięcej poetyczne. Jeśli więc chodziło o przekład dla szkoły, tylko Morawskiego tłumaczenie mogło wejść w rachubę. Dobrze się więc stało, iż wydawcom Bibljoteki Narodowej udało się nakłonić tłumacza do ponownego wydania pojedyńczych tragedyj razem z „przyśpiewkami", które przedziwnie trafnie nastrajają do zrozumienia greckiego poety. A jeśli do tego dodamy krótkie, treściwe a jasne wstępy o tragedji greckiej w ogólności i o każdym dramacie z osobna, to przynajmniej o tyle zadowoleni być możemy, iż ci, którzy tylko z przekładów poznawać będą klasycznego ducha, czytać będą tłumaczenie piękne i dobre, z objaśnieniami pewnemi.

Pieśni Horacego na język polski przełożył Józef Zawirowski. Z przedmową prof. K. Morawskiego. Kraków 1920. Str. 132.

Prof. Zawirowski nie tracił czasu na nudnej prowincji (obecnie w Nakle), ale znalazł sobie piękne towarzystwo w osobie Horacego i pieśni jego na język polski przełożył. Tłumaczenie jego jest bardzo wierne, bez dodatku pustych i bezbarwnych słówek, bez pretensji żadnej, dlatego daje doskonałe pojęcie o pogodnej poezji śpiewaka z Wenuzji. — Dziękujemy za Pieśni, prosimy o Satyry i Listy.

P. Ovidius Naso, Przemiany. Przekład Brunona hr. Kicińskiego opracował i wydał Jan Czubek. Życie i poezja Owidjusza przez Kazim. Morawskiego. Warszawa 1921. Str. XXI i 285. Gebethner i Wolff. Wybór pisarzów polskich i obcych dla domu i szkoły. Nr. 25.

„Przekład Kicińskiego (z r. 1825) jest bezsprzecznie ze wszystkich nie tylko najlepszy ale i pod względem językowym nam najbliższy. Doskonała znajomość języka łacińskiego, mistrzowskie władanie ojczystym, wiersz płynny, naturalny i potoczysty, wreszcie wierność, z jaką oddaje oryginał" — oto zalety przekładu, z którego wybór (prawie dwie trzecie całego poematu) wygładzony, częściami poprawiony, daje nam prof. Czubek. We Wstępie prof. Morawski daje krótką charakterystykę poezji Owidjusza, która nie posiadając serdecznej głębi ani ciepła „błyskotliwością swej myśli i blaskami swego słowa" porywała i porywać będzie wszystkich.

Homera Ilias przekładał Jan Czubek. Słowo wstępne Kazimierza Morawskiego. Warszawa itd. 1921. Str. XVI i 558. Nakładem Gebethnera i Wolffa.

Prof. Czubek, znany filolog i tłumacz Sofoklesa, liryków greckich, Katulla, Marcjalisa, przetłumaczył obecnie całą Iljadę. Tłumaczenie to filologicznie wierne, językowo dobre — potrzebne było bardzo i potrzebie tej uczyniło zadość. — Jest to siódmy z rzędu polski zupełny przekład Iljady i powiedzieć trzeba od razu — najlepszy. Dmochowski bowiem w swem tłumaczeniu jest zanadto salonowy i zretoryzowany; Przybylski pozbawiony zupełnie artyzmu; Staszyc prawie gburowaty; Szmurło, Popiel i Mleczko filologicznie wierni, ale bez polotu i kunsztu żadnego, zanadto heksametrem skrępowani. Czubek tłumaczy wierszem trzynastozgłoskowym, który może najlepiej do greckiego heksametru się nadaje, tłumaczy wiernie, bez wysiłku i retoryki. Widać dobrze, „że zna swego Homera, rozmawiał z nim samym a nie z jego tłumaczami", dlatego z nadzwyczaj trudnego położenia jako tłumacz wyszedł zwycięsko. Chcący poznać Homera z tłumaczenia, powinni czytać przekład prof. Czubka.

Słowo wstępne krótkie, ale bogate w myśli i w przepysznej formie: godne pióra Morawskiego. Dlaczego ludzkość czci Homera, dzieje t. zw. kwestji Homera, polskie przekłady Homera i ich znaczenie — to treść tego wstępu.

Plutarch z Cheronei, Żywoty sławnych mężów w zrewidowanym przekładzie F. N. Golańskiego z dodatkiem trzech żywotów w przeróbce Ign. Krasickiego z wstępem i uwagami Tadeusza Sinki. Kraków 1921. Str. XXX i 380. Krak. Spółka Wydawn. Bibljoteka Narodowa. Serja II. Nr. 3.

Na początku XIX w. tłumaczył żywoty Plutarcha na język polski ks. Golański, prof. Uniw. wileńskiego (dosyć samowolnie, bo z łaciny). W tym samym prawie czasie „streścił" Żywoty Ign. Krasicki. Obydwa przekłady tchną poważnym duchem klasycznej prozy stanisławowskiej. Prof. Sinko zrewidował przekład ks. Golańskiego pod względem filologicznym tak jednak, że zachował ogólny tok jego pięknej polszczyzny, dodał trzy żywoty w przeróbce Krasickiego, opatrzył tekst komentarzem, dał obszerny wstęp, w którym opisuje Grecję po utracie niepodległości, określa jej stosunek do Rzymu, opowiada o życiu i pismach Plutarcha, śledzi losy jego pośmiertne najpierw w Grecji, potem w wiekach średnich, w epoce odrodzenia, we Francji od XVI w., w Anglji, Szwajcarji, w Polsce w XVIII i XIX w. Uwagi krótkie, ale ciekawe, często nowe — znać, że pisał je autor Hellenizmu Słowackiego. — Najnowsi reformatorzy szkolnictwa płynąc może za prędko z prądem czasu, okroili studja klasyczne — Plutarcha nie mieli odwagi wyrugować. — Szkoła dostanie więc Plutarcha we wzorowem wydaniu.

Ajschylos, Prometeusz Skowany. Przełożył Jan Kasprowicz. Wstępem i objaśnieniami zaopatrzył Stanisław Witkowski. Kraków 1921. Str. 155. Krakowska Spółka Wydawn. Bibljoteka Narodowa. Serja II. Nr. 7.

Ajschylosowego Prometeusza przełożył na język polski najpierw J. G. Biernacki (1819, tłumaczenie niedrukowane), później Józef Szujski (1866); całego Ajschylosa tłumaczył Zygmunt Węclewski (1873), Kazimierz Kaszewski (1895), Jan Kasprowicz (1912). Najwięcej poetycznem, aczkolwiek filologicznie nie zawsze wiernem, jest tłumaczenie Kasprowicza. Ono jedno daje pojęcie o tragedji Ajschylosa. W obszernym wstępie (str. 72) mówi prof. Witkowski najpierw o początkach dramatu greckiego, z kolei daje życio-

rys i ocenę działalności literackiej Ajschylosa, znakomity wykład o jego „Prometeuszu", dalej bardzo ciekawy ustęp o Prometeuszu w literaturze powszechnej, cenny „szkic" o wpływie „Prometeusza" na literaturę polską (uwagi o prometeiźmie w twórczości Słowackiego włączył do tego wstępu prof. Kleiner) aż do Orkana (Wesele Prometeusza, Warszawa 1921), na sztukę wogóle, na końcu piękną i trafną charakterystykę Ajschylosa podkreślając jego tytaniczność i religijność (trafne porównanie z Dantem). Do tekstu dodał wydawca liczne objaśnienia tak, że nawet niefilolog cały dramat przy ich pomocy z pożytkiem przeczyta.

Tadeusz Sinko, Wybór dzieł Wergiljusza, Lwów-Warszawa 1920, Książnica Polska T. N. S. W.

— : Poezje Horacjusza, Lwów-Warszawa. Książnica Polska T. N. S. W.

Prof. Sinko, którego „Wiązanka wierszy Owidjusza" w krótkim stosunkowo czasie kilku wydań się doczekała, dał teraz polskiej szkole Wergiljusza i Horacjusza. W doborze tekstów był autor szczodrym — nauczyciel nie będzie skrępowany w wyborze lektury. Obydwa wybory poprzedził autor wstępami. Dawniej uczono nas i my uczyliśmy z niemieckich wydań z wstępami dorobionymi u Tempsky'ego w Wiedniu: mimowoli opierał się na nich i nauczyciel i uczeń. Wstępy prof. Sinki to głęboko obmyślane rozprawy godne najwyższej pochwały. Tak pięknego wstępu jak do Horacjusza nie spotkałem dotąd. Wspaniałe wprost uwagi o oryginalności i naśladownictwie Horacego (str. XXIX nn.) lepiej i trafniej ilustrują rzecz, niż całe rozprawy filologów niemieckich na ten temat. — O tak pomyślane wstępy prosimy do wydań Homera, prozaików greckich, Tacyta...

J. Kochanowski, Treny. Z wstępem i komentarzem Tadeusza Sinki. Kraków. Str. XXXVI i 76. Bibl. Narodowa. Serja I. Nr. 1.

J. Kochanowski, Odprawa posłów greckich. Z wstępem i komentarzem Tadeusza Sinki. Kraków. Str. I i 53. Bibl. Narodowa. Serja I. Nr. 3.

Udział literatury starożytnej w Trenach pierwszy wyczerpująco przedstawił prof. T. Sinko w rozprawie: „Wzory Trenów Kochanowskiego" (Eos XXII. 1917). Wyniki swych badań spopularyzował teraz we wstępie i komentarzu do Trenów, dając nam wprost arcydzieło w miniaturze, wzór, jak powinny być robione wydania nie tylko dla szkoły ale i dla „szerszej" publiczności.

To samo trzeba powiedzieć o wydaniu „Odprawy".

* * *

Ze zbiorowych wydawnictw w tym czasie wymienić trzeba:

Symbolae philologorum Posnaniensium editae cura Ludovici Ćwikliński (Posnaniae 1920. Str. 79, 8°. Prostat ap. Gebethner et Wolff) z pracami, które dali filologowie poznańscy na uczczenie pierwszej rocznicy założenia Uniwersytetu w Poznaniu. Prac dostarczyli: B. Graszyński, Εἰς τὴν τοῦ Πανεπιστημονικοῦ Μουσείου ἐν Ποσνανίᾳ ἄνοιξιν (str. 4); R. Ganszyniec, De argumentis immortalitatem vulgo adstruentibus particula prima cum epimetro de origine notionis animae (str. 5—30); S. Hammer, Accessiones ad Apulei artem narrandi aestimandam (str. 31—55); L. Piotrowicz, De nomi Arsinoitae tertio a. Chr. n. saeculo partitione (str. 56—61); I. Sajdak, De fragmento satyrico Oxyrh. Pap. VIII 1083 observationes aliquot (str. 62—74); L. Ćwikliński, Animadversiones in aliquot locos Xenophontis de reditibus libelli (str. 75—78). — Ocenę prac dał prof. Sinko w Eos XXIII (1918) str. 114 n.

„Eos" — czasopismo filologiczne, organ Polskiego Towarzystwa filologicznego — rocznik XXIII (1918) i XXIV (1919—1920) pod redakcją prof. T. Sinki i J. Sajdaka.

Do rocznika XXIII dostarczyli prac: S. Hammer, Ad Sapphus et Catulli carmina nuptialia notulae (str. 1—15); G. Przychocki, Ciceroniana (str. 16—24); A. Krokiewicz, Emendationes quaedam Lucretianae (str. 25—33); St. Skimina, De moribus legibusque convivalibus antiquorum quae fuerit doctrina (str. 34—46); I. Sajdak, Catullianum (carm. XLIX) (str. 47—54); I. Sajdak, Theodori cuiusdam versus in Gregorium Nazianzenum (str. 54); R. Ganszyniec, De Iustini M. Apologia II (str. 55—65); W. Klinger, Symonides z Amorgos jako twórca parodji literackiej (str. 66—95). Dalej następują: Recenzje, sprawozdania i zapiski, z których na wyróżnienie zasługuje dłuższa recenzja prof. Sinki (Z nowszej literatury Homerycznej. Str. 96—114) i artykuł dra W. Śmiałka (Rzut oka na 25-lecie Towarzystwa filologicznego. Str. 122—129).

* * *

Taki jest dorobek naukowy polskiej filologji klasycznej w tych ostatnich trzech latach. Śmiało dumni z niego być możemy. Filologja klasyczna jest to nauka międzynarodowa tak treścią swoją jak metodą i formą. Rywalizują w niej nie tylko jednostki ale i narody. Zaszczytne przodownictwo na tem polu wśród narodów słowiańskich dziś nam przypadło w udziale. Staraniem naszem być powinno w tym kierunku długo nadal i widocznie przewodniczyć.

Poznań, w grudniu 1921 r.

Jan Sajdak.

BIBLJOTEKA KÓRNICKA PAN

**Spis współpracowników rocznika XXIV :**


| | Str. |
|---|---|
| Dziech J. (Poznań) | 18 |
| Graszyński B. (Poznań) | 24 |
| Hammer S. (Poznań) | 1, 35 |
| Klinger W. (Poznań) | 26 |
| Łempicki Z. (Warszawa) | 73 |
| Sajdak J. (Poznań) | 43, 113 |
| Sinko T. (Kraków) | 45 |
| Smolka Fr. (Lwów) | 110 |
| Srebrny S. (Lublin) | 32 |

## Spis rzeczy rocznika XXIV:


Str.

I. Rozprawy:

Hammer S., Vergiliana . . . . . 1

Dziech J., De Velleio Paterculo virtutis aestimatore . . . . . 18

Graszyński B., Quaestiones in aliquot locos commentarii, „De mortibus persecutorum" Lactantii, cuius creditur . . . . . 24

Klinger W., Do fragmentów elegijnych Archilocha . . . . . 26

Srebrny S., Dwa fragmenty Safo . . . . . 32

Hammer S., De fabulae, quae est de Antiocho et Stratonica, origine 35

Sajdak I., Ioannis Geometrae carmen . . . . . 43

Sinko T., Diapeira Agamemnona i Chodkiewicza . . . . . 45

Łempicki Z., Zasadnicze problemy współczesnego językoznawstwa 73

II. Recenzje — Sprawozdania — Zapiski.

Dr. Alois Walde: Ueber älteste sprachliche Beziehungen zwischen Kelten und Italikern (Fr. Smolka) . . . . . 110

Ruch filologiczny w Polsce (1919—1921), (J. Sajdak) . . . . . 113